

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЛІНГВІСТИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

З. О. Валюх. В. П. Заскалета

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА МОВА

ЛЕКСИКОЛОГІЯ. ФРАЗЕОЛОГІЯ. ЛЕКСИКОГРАФІЯ

Навчально-методичний посібник для практичних занять
та самостійної роботи студентів

Київ
Видавничий центр КНЛУ
2023

Сучасна українська мова (лексикологія, фразеологія, лексикографія):

[навчально-методичний посібник для практичних занять та самостійної роботи студентів] /Укл: З. О. Валюх, В. П. Заскалета. Київ: Видавничий центр КНЛУ, 2023. 88 с.

Посібник призначений для роботи на практичних заняттях із лексикології сучасної української літературної мови та в позааудиторний час зі студентами II курсу філологічного факультету освітніх технологій Київського національного лінгвістичного університету, які навчаються за спеціальністю 014 Середня освіта, освітньою програмою Українська мова і література, англійська мова, зарубіжна література першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, та всіх, хто прагне поліпшити знання із лексикології, фразеології, лексикографії сучасної української мови.

Рецензенти:

Баган М. П., доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української філології та славістики Київського національного лінгвістичного університету;

Личук М. І., доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри романогерманських мов і перекладу Національного університету біоресурсів і природокористування України.

**Друкується за рішенням вченої ради
Київського національного лінгвістичного університету
(протокол № 18 від 26 червня 2023 року)**

© Валюх З. О., Заскалета В.П., 2023

© Видавничий центр КНЛУ, 2023

Зміст

Розділ I. Матеріали для практичних занять.....	4
Змістовий модуль 1. Лексикологія. Слово і його значення. Лексико-граматичні категорії.....	4
Практичне заняття 1. Загальні питання лексикології.....	4
Практичне заняття 2. Слово як значеннева одиниця мови.	6
Практичне заняття 3. Семантична структура однозначних і багатозначних слів.....	10
Практичне заняття 4. Явище лексичної омонімії в українській мові.....	13
Практичне заняття 5. Явище лексичної синонімії в українській мові....	18
Практичне заняття 6. Явище лексичної антонімії в українській мові.....	22
Практичне заняття 7. Лексика української мови з погляду походження (споконвічна лексика).....	25
Практичне заняття 8. Лексика української мови з погляду походження (запозичена лексика).....	27
Практичне заняття 9. Пласти пасивної лексики української мови (застарілі слова).....	31
Практичне заняття 10. Пласти пасивної лексики української мови (неологізми)	36
Практичне заняття 11. Стилiстична диференціяція лексики (лексика, співвідносна з певним стилем, лексика за емоційним забарвленням)....	38
Практичне заняття 12. Стилiстична диференціяція лексики (лексика за літературним уживанням).....	44
Практичне заняття 13. Повний лексикологічний аналіз слів	48
Змістовий модуль 2. Фразеологія. Лексикографія	50
Практичне заняття 14. Фразеологія української мови	50
Практичне заняття 15. Класифікація фразеологізмів.....	54
Практичне заняття 16. Стилiстичний потенціал фразеологізмів	57
Практичне заняття 17. Повний фразеологічний аналіз	62
Практичне заняття 18. Лексикографія (енциклопедичні словники). Історія української лексикографії	63
Практичне заняття 19. Лексикографія (лінгвістичні словники).....	67
Розділ II. Схеми лексичного і фразеологічного розборів та зразки виконання розборів.....	74
Розділ III. Завдання для самостійної роботи	76
Розділ IV. Матеріали для підсумкового контролю знань і умінь студентів.....	79
Рекомендована література.....	83

Розділ І. МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ
Змістовий модуль 1. Лексикологія. Слово і його значення.
Лексико-граматичні категорії

Практичне заняття 1
ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ ЛЕКСИКОЛОГІЇ

*Уточнюйте значення слів —
і ви врятуєте світ від безлічі непорозумінь.*
Декарт

Мета: Ознайомити студентів із загальними поняттями лексикології, знаковою природою ялова як лексико-семантичної одиниці.

Теоретичні питання

1. Лексикологія як галузь знань про слово.
2. Зв'язки лексикології з іншими розділами мовознавства.
3. Слово як одиниця мовної системи. Поняття про лексему.
4. Ознаки слова.
5. Знакова природа слова. Слово і поняття.

Завдання 1. Продовжте речення.

В-1. 1. Словниковий склад мови називають ...

2. Закономірності формування, розвитку і збагачення словника мови від найдавніших часів досліджує...

3. Лексичний склад мови сучасного періоду вивчає...

4. Розділ лексикології, який вивчає внутрішній зміст (значення) слова, називають...

5. Розділ лексикології, який досліджує стійкі сполучення слів, називають...

6. Зв'язок між лексикологією та фонологією виявляється в тому, що ...

В-2. 1. Розділ мовознавства, що вивчає лексику, називають...

2. Загальні закономірності будови, функціонування й розвитку лексики встановлює...

3. Словниковий склад двох чи більше мов задля виявлення структурно-семантичних подібностей і відмінностей між ними або задля виведення спільних семантичних закономірностей досліджує...

4. Розділ лексикології, який вивчає процеси найменування, називають...

5. Питаннями укладання словників різних типів опікується...

6. Зв'язок між власне лексикологією та граматикую виявляється в тому, що

...

В-3. 1. Термін *лексикологія* вперше введений в ...енциклопедії ... та ... в ... році.

2. Словниковий склад однієї мови вивчає...

3. Питаннями укладання словників, перекладу, лінгводидактики і культури мовлення опікується...

4. Розділ лексикології, який з'ясовує первинне значення слова, його походження, називають...

5. Розділ лексикології, який вивчає власні назви, називають...

6. Зв'язок між власне лексикологією та етимологією виявляється в тому, що...

Завдання 2. З'ясуйте за тлумачним словником, чи однакові значення мають слова, наведені в парах (рядах) слів.

В-1. Діалектний – діалектичний – діалектологічний, відношення – ставлення, закінчити – завершити, вважати – рахувати.

В-2. Болільник – уболівальник, положення – становище, наступний – наступальний, книга – книжка, відноситися – ставитися.

В-3. Окраса – прикраса, гуманний – гуманітарний, дружний – дружній, визначний – визначальний, заслухати – прослухати – вислухати.

Завдання 3. Сформулюйте загальне значення, характерне для наведених груп слів.

Привенерити, присатурнити, приземлити, примісячити, принептунити, приуранити; їхати, летіти, йти, бігти, пливти, нестися, мчатися, гнатися; варити, смажити, коптити, тушкувати, пекти, в'ялити, сушити.

Завдання 4. Поміркуйте над тим, чому сполучення одних звуків є словами, натомість сполучення інших – ні. Чи є слова без значень? Чи бувають значення без звукової оболонки? Відповідь аргументуйте.

Завдання 5. Назвіть складники семантичного трикутника слова як лексико-семантичної одиниці. Створіть семантичний трикутник конкретного слова. Доведіть, що слово має знакову природу й належить до знаків конвенціональних.

В-1. Дерево. В-2. Людина. В-3. Птах.

Завдання 6. У поданих реченнях з'ясуйте денотативну (загальну) і референтну (часткову) віднесеність виділених слів.

В-1. 1. *Рука* – кожна з двох верхніх кінцівок людини від плечового суглоба до кінчиків пальців (АТСУМ в 11 т.). 2. Сидить батько кінець стола, *На руки* схилювся (Т. Шевченко).

В-2. 1. На скелі сиділа згорблена *мати*, втупивши погляд униз, в глибоке провалля, в темряву (І. Липа). 2. У дитини заболить пальчик, а у *матері* серце (М. Номис). 3. Поклала *мати* коло хати Маленьких діточок своїх; Сама заснула коло їх (Т. Шевченко).

В-3. 1. Де *ластівка* не літає, а на весну додому прилітає (Нар. творчість). 2. *Ластівки* вилітають – погоду обіцяють (Нар. творчість). 3. *Ластівки* вились над ставком і от-от не черкались крилом блискучої хвилі (М. Коцюбинський).

Завдання 7. Подані слова згрупуйте за спільним значенням і кожній групі дайте родову назву.

Зразок: Назви місяців: березень, січень...

Логіст, вік, пшениця, жито, сумчанин, перо, овес, бойко, маркетолог, ручка, епоха, лікар, олівець, період, черкасець, лемко, учитель, лютий, літак, коровай,

град, човен, серпень, батон, письменник, поїзд, менеджер, литвин, сніг, дощ, хліб, листопад, ангіохірург, захід, грек, дощити, куманець, подолянин, схід, українець, сніжити, салатник, пульмонолог, холодати, інфекціоніст, поляк, глечик, північ.

Завдання 8. З'ясуйте, якому слову в кожному рядку відповідає одне поняття. Відповідь аргументуйте.

- В-1. а) голова, на, мабуть, іти
б) язик, вогнище, сорока, метр (учитель, наставник)
в) писанка, пташка, стіл, січень
г) жито, червоний, земля, бухгалтер
- В-2. а) поле, лікар, учитель, урок
б) заєць, біля, вірус, транспортир
в) чашечка, сажотрус, жолудь
г) ложка, славіст, лампа, кабінет
- В-3. а) асиміляція, радість, телефон, комп'ютер
б) лисиця, ячмінь, нукати, гриб
в) мовознавство, ой, надра, димар
г) град, бузок, зошит, олівець

Практичне заняття 2

СЛОВО ЯК ЗНАЧЕННЯ ОДИНИЦЯ МОВИ

Мета: Формувати вміння тлумачити лексичне значення слів, виявляти способи тлумачення, укладати словникові статті тлумачних словників.

Теоретичні питання

1. Природа лексичного значення слова.
2. Способи тлумачення лексичного значення слова.
3. Типологічна характеристика лексичних значень слів:
  - а) за предметною співвіднесеністю (денотативне, сигніфікативне, емотивне);
  - б) за синтагматичною зумовленістю (вільні і зв'язані – фразеологічно, синтаксично, конструктивно);
  - в) за наявністю суб'єктивної оцінки (концептуальне, конотативне);
  - г) за ступенем узагальнення (конкретне, абстрактне).

Завдання 9. Прочитайте уривок з тексту. Поясніть значення виділених слів за поданим контекстом. За словником відповідного типу з'ясуйте інші значення цих слів, якщо такі є.

На сусідньому дубі давно вже прокинувся старезний чорний ворон й одним оком сонно кліпав на це видовисько. Воронові було вже двісті сімдесят літ, проте він досі не стомився спостерігати за людськими дивацтвами і намагався ставитися до них з розумінням. Тепер він сидів на дубі, який ще міцно тримав на собі поруділе листя, вдихав теплий дух ладану, і чорному воронові тут було

затишно. Білий місяць-четвертак не діставав його за дубовим листом, зате добре висвічував невеличку галявину, де копошилися люди. Ворон, хоч і був сліпий на одне око, відразу впізнав і священика, і чоловіка з довгим закандзюбленим носом – він їх бачив не вперше. Щоправда, чув погано, бо ворон, по правді сказати, був уже глухий як пень. Глухий і підсліпуватий, а проте добре бачив, що йому треба (В. Шкляр).

Завдання 10. З тлумачного словника випишіть словникову статтю, у якій лексичне значення пояснюється логічним способом через встановлення родових співвідношень.

Зразок: чайка – перев. наземний денний птах ряду сивоподібних, що селиться на узбережжі річок, озер, зрідка живе також у чагарниках та лісах.

Завдання 11. Заповніть таблицю прикладами, з'ясувавши спосіб тлумачення лексичного значення поданих слів.

Способи тлумачення лексичного значення слів				
Логічний		Лінгвістичний		
родо-видове тлумачення	описове тлумачення	синонімічне тлумачення	антонімічне тлумачення	словотворче тлумачення

В-1. **В'яз** – листяне дерево (іноді кущ) з нерівнобокими листками та міцною деревиною; **Пілігрим** – мандрівник, подорожній. **Картатий** – із чотирикутними візерунками, малюнками (про тканину, одяг і т. ін.). **Рац** – скорочення: реєстрація актів громадянського стану. **Надвечір'я** – час перед вечором. **Цьогорічний** – цього року. **Рахманний** – смирний, тихий. **Давній** – колишній. **Низький** – протилежне високий.

В-2. **Нелинь** – дуб, з якого не опадає листя. **Азбучний** – алфавітний, абетковий. **Ворожка** – знахарка. **Генплан** – скорочення: генеральний план. **Силач** – людина великої фізичної сили. **Тихий** – який звучить не сильно, не голосно. **Ігристий** – пінявий, шипучий. **Ранковий** – прикм. до р а н о к. **Пологий** – протилежне к р у т и й.

В-3. **Бабка** – подорожник. **Гадай-зілля** – білозір. **Міськком** – скорочення: міський комітет. **Пасажир** – людина, яка здійснює поїздку поїздом, пароплавом, літаком. **Вічнозелений** – який завжди вкритий зеленим листям або глищею. **Спокійно** – присл. до с п о к і й н и й. **Конкретний** – протилежне а б с т р а к т н и й.

Завдання 12. З'ясуйте, які способи тлумачення комбінують у поданих словникових статтях.

В-1. **Абищиця** – річ або справа, що не має ніякої цінності чи значення; дрібниця, дурниця. **Вояк** – той, хто воює, б'ється з ворогом; боєць, воїн. **Живий** – який існує, здійснює обмін речовин із зовнішнім середовищем, здатний рости, розмножуватися; протилежне мертвий. **Попелястий** – кольору попелу, сірий. **Бідний** – який живе в нужді, нестатках; убогий; протилежне багатий.

Фінорган – скорочення: фінансовий орган — орган державного управління, що здійснює в плановому порядку мобілізацію та розподіл грошових коштів, а також контроль за їх використанням.

В-2. Архітектор – фахівець у галузі архітектури; будівничий. **Адресант** – той, хто адресує, посилає кому-небудь лист, телеграму і т. ін.; відправник. **Високий** – який має велику відстань знизу вгору; протилежне низький. **Смерть** – припинення існування людини, тварини; протилежне життя; кончина, скін. **Комбікорм** – скорочення: комбінований корм (суміш сухих кормів, що містить необхідні для даного виду тварин поживні та мінеральні речовини, а також вітаміни).

В-3. Підсоколик – невеликий хижий птах родини соколиних; чеглик. **Стрімкий** – майже прямовисний, крутий; протилежне пологий, положистий. **Зозулястий** – який забарвленням нагадує зозулю, зозуля; рябий. **Мопед** – скорочення: мотоцикл педальний; легкий малопотужний мотоцикл, що має також педальний привод. **Болотистий** – багатий на болота; багnistий. **Індпошив** – скорочення: індивідуальне пошиття; майстерня, де шиють одяг за індивідуальним замовленням.

Довідка: а) родо-видове й синонімічне; б) описове й синонімічне; в) описове й антонімічне; г) описове, синонімічне й антонімічне; ґ) описове, антонімічне й синонімічне; д) словотворче й родо-видове; е) словотворче й синонімічне.

Завдання 13. З'ясуйте способи тлумачення лексичного значення слів-омонімів.

В-1. Губа¹ – кожна з двох шкірно-м'язових рухомих складок, що утворюють край рота у людей і тварин. **Губа²** – на Півночі Росії – поширена назва заток, які глибоко вдаються в сушу. **Губа³** – у Московській Русі – адміністративно-територіальна округа, що пізніше відповідала повітові. **Губа⁴** – гауптвахта.

В-2. Пікет¹ – невеликий військовий сторожовий загін; застава. **Пікет²** – точка місцевості, що знаходиться на певній віддалі від іншої точки і відмічена при нівелюванні кілочком, забитим до рівня землі.

В-3. Пролісок¹ – рід трав'янистих рослин родини лілійних з блакитними або синіми, рідше фіолетовими або майже білими квітками на безлистому стеблі. **Пролісок²** – місце в лісі або на узліссі, вільне від дерев; галява.

Завдання 14. Випишіть із «Словника української мови» в 11 томах указані за варіантами словникові статті слів. Письмово обґрунтуйте наявність стилістичних ремарок у структурі цих статей.

В-1. Журавець. Живодайний. Ниткоплут. **В-2.** Словолитня. Пройда. Жульєн. **В-3.** Жовторотий. Слепи. Ера. **В-4.** Еристика. Борисфен. Уяв. **В-5.** Дурносміх. Кумпол. Нить. **В-6.** Гульба. Злет. Підорбітальний. **В-7.** Гудимець. Отець-ненька. Дурисвіт. Анданте. **В-8.** Борвій. Дурометр. Пігмей. **В-9.** Витійство. Гуляк. Письмак. **В-10.** Торгаш. Діловодка. Видноколо.

Завдання 15. Уважно прочитайте речення. Визначте тип лексичних значень виділених слів за синтагматичною зумовленістю (вільні, або номінативні; фразеологічно зв'язані; синтаксично чи конструктивно зумовлені).

В-1. 1. Завідуючий був старий *лис*, з медом на вустах, якого, проте, радили мені стерегтися (С. Васильченко). 2. З курника прибігла жінка.. – Чоловіче, .. Задушив нам курку *лис*! (І. Франко). 3. *Лисом* підшитий, псом підбитий (М. Номис). 4. На галявину вискочили, граючись, *лис* з лисицею (О. Донченко). 5. Червоний [піп] ступав тяжкою ходою, неначе ведмідь, блідий же вився *лисом* коло нього (Л. Мартович).

В-2. 1. Вона чула, як в грудях стукотіло *серце* швидко-швидко (І. Нечуй-Левицький). 2. Два народні генії [А. Олдрідж і Т. Шевченко], що розмовляли різними мовами, чудесно розуміли один одного й без перекладача, бо *серця* їхні билися в унісон (Слово про Кобзаря). 3. На ту пару русалонька Тільки подивилась, Змінилася у личеньку, За *серце* схопилась (Леся Українка). 4. – Вами свідчуся, люди добрі, що отсей Мошко.. показав мені в моїй біді більше *серця*, більше приятельства, ніж моя власна кров (І. Франко). 5. Знала [Марта], всім дівочим *серцем* розуміла, що добре хлопцеві з нею (М. Стельмах). 6. Біля боку лежить її втіха й надія, спочиває її крихітка *серця*, що вона з таким болем одірвала від свого й пустила на світ окремим життям (Панас Мирний).

В-3. 1. [Теофіл:] Встрявати в неї [розмову] не хотів я досі, бо *каменя* на ближнього свого я кидать не люблю (Леся Українка). 2. Він легко стрибав з *каменя* на камінь, наче гірський потік (М. Коцюбинський). 3. Беркут звився в небо й *каменем* кинувся.. на другого вовка (З. Тулуб). 4. Корчма була збудована з сірого піскуватого *каменю* і стояла необмазана (І. Нечуй-Левицький). 5. – Увесь Єрусалим, старе й мале біжить, щоб на видовисько поглянуть, се тільки ти тут *каменем* сидиш (Леся Українка). 6. Вона нічого не спитала у доньки. Важкий *камін* давив їй душу, не давав говорити (Я. Баш).

Завдання 16. У поданих уривках з текстів підкресліть виділені слова із загальноновживаним значенням однією рисою, а слова з контекстуальним значенням – двома. Назвіть ознаку, за якою розмежовують ці типи значень.

В-1. 1. Затворниця виставила себе проти сонця, солодко потяглася, а тоді, зайшовши в озеро, попливла прямисінько на Ворона. Попливла, *гадюка*, так швидко і вправно, що, коли він здогадався про її намір, ховатися було пізно (В. Шкляр). 2. Над самою дорогою перелетів лелека з *гадюкою* в дзьобі (Ю. Яновський). 3. Хто видав нашу мученицьку таємницю? Яка *гадюка* заповзла в наш гурт? (Ю. Збанацький). 4. Під дубом у гаю жила *Гадюка*, Непросипуща злюка: Усе було сичить-сичить, Щоб кого-небудь укусить (Л. Глібов).

В-2. 1. Десь далеко затуркотіла *горлиця*, неначе й собі згукувалась з живим людським гуканням (І. Нечуй-Левицький). 2. – Дівчино, *горлице*, коли б ти знала, якого жалю ти мені завдала! – подумав Микола, глянувши на Мокрину (І. Нечуй-Левицький). 3. *Горлиця* і припутень мостять на дереві просте гніздо з кількох покладених навхрест паличок (Корисні птахи України).

В-3. 1. І річечка недалечко петляє, і лісових ягід досхочу, і тетерюків сила-силенна. А в річечці, глянь, *рибка* виграє (О. Донченко). 2. – Тетяню, йди, моя *рибка*, до сестриці: вона у великій печалі, – розважатимеш її (Марко Вовчок). 3. Ми їх витягали на сонце, тих яскравих, розмальованих *рибок*, більше подібних до екзотичних квітів, аніж до риб (М. Коцюбинський).

Завдання 17. Прочитайте подані речення. Визначте лексичне значення виділених слів. Які ремарки слід ввести до словникових статей цих слів?

1. А в гнізді вже пищали маленькі *дятленька* (Ю. Збанацький). 2. Аж тут *котяра* в мішку.. страшенно занявчав та й зіпсував Климкові торг (О. Ільченко). 3. Скоро в гнізді з'явилося п'ять *яєчок*, блідо-зеленкуватих, з брунатними *цяточками* і рисками, і чижиха сіла на них (О. Іваненко). 4. Дощ, витрусивши безліч краплин, посунув свої хмари далі, збирав до себе всі випари і перешиковував *хмаровище* (Ю. Яновський). 5. Незабаром хмара своїми грізними *плечиськами* заступила сонце (І. Рябокляч). 6. Там [під Цоцорою].. згинув [Жолкевський] від *шаблюки*, І досталось його тіло *Татарюзі* в руки (П. Куліш). 7. Закувала *зозуленька* В зеленому гаї, Заплакала *дівчинонька* – Дружини немає (Т. Шевченко).

Завдання 18. Виявіть рядок, у якому всі слова мають абстрактне значення.

- В-1. а) непохибність, доброта, глибінь, зілля, гризота;
б) турбота, юність, любов, синь, воля;
в) запал, блакить, каміння, окуляри, гордість.
- В-2. а) мрія, біль, ненависть, молодість, студентство;
б) мерзотник, мерзота, морозиво, мерзлота, мороз.
в) зустріч, вибір, розбір, старість, талан.
- В-3. а) лексиколог, зір, милість, зоря, нежить;
б) благодать, акварель, безвихідь, правда, заріччя;
в) ласка, ходьба, музикальність, яснина, шанобливість.

Практичне заняття 3

СЕМАНТИЧНА СТРУКТУРА ОДНОЗНАЧНИХ І БАГАТОЗНАЧНИХ СЛІВ

Мета: Закріпити знання про моно- та полісемію, типи переносних значень, формувати уміння з'ясовувати лексичне значення слова.

Теоретичні питання

1. Однозначні і багатозначні слова, їхня семантична структура.
2. Шляхи появи багатозначних слів.
3. Прямі і переносні значення слів. Переносне значення та образне вживання.
4. Типи переносних значень слів: а) метафора, її різновиди; б) метонімія, її різновиди; в) синекдоха.

Завдання 19. Випишіть із тлумачного словника словникові статті поданих слів. Усно проаналізуйте структуру однозначних і багатозначних слів.

В-1. Спам. Панцир. В-2. Смугач. Вуличний. В-3. Спелеотуризм. Відлуння.

Завдання 20. З'ясуйте, у якому рядку кожне слово однозначне.

- В-1. а) кабінет, знаменник, жирний;
б) жито, жирафа, житнище;
в) жолудь, журналіст, киянин.
- В-2. а) істина, італієць, лялька;
б) їжак, їжачиха, їжаченя.
в) каланхое, калинівка, калкан.
- В-3. а) камінь, кандидат, китиця;
б) коментатор, миколаївка, мимоїздом;
в) мило, музикант, м'яч.

Завдання 21. Кожні зі значень полісемантичного слова представте в самостійно складених реченнях.

В-1. **Грубий.** 1. Великий за об'ємом та поперечним перерізом; товстий. 2. Твердий, жорсткий, з нерівною поверхнею. 3. Не зовсім точний, приблизний. 4. Некультурний, невічливий, неделікатний.

В-2. **Жирний.** 1. З великою кількістю жиру. 2. Товстий, гладкий, відгодований (про людей, тварин або частини їх тіла). 3. *перен.* З великим вмістом якоїсь речовини. 4. *перен.* З товстими лініями.

В-3. **Запеклий.** 1. Який відзначається жорстокістю. 2. Який завжди все робить по-своєму; упертий, натятий. 3. Який невідступно, з запалом віддається якому-небудь заняттю; завзятий. 4. Дуже сильний, довготривалий, напружений (про дії, процеси).

Завдання 22. Побудуйте схеми семантичної структури слів. Визначте, в них типи полісемії за характером організації лексико-семантичних варіантів (радіальний, ланцюжковий, радіально-ланцюжковий).

В-1. **Ворота.** 1. Проїзд або прохід в огорожі між будівлями тощо, а також ворітниця, що його закривають; брама. 2. Точно визначена частина поля спортивної команди, яку вона захищає, граючи у футбол і т. ін. з іншою командою. *анат.* 3. Місце входу до органа або виходу з органа нервових волокон, кровоносних і лімфатичних судин. 4. *мед.* Місце проникнення інфекції в організм.

В-2. **Соняшник.** 1. Однорічна трав'яниста олійна рослина родини складноцвітих з високим грубим стеблом і великою жовтою квіткою (суцвіттям). 2. Зрізана голівка або квітка цієї рослини. 3. *тільки мн.* Поля, на яких ростуть ці рослини; самі рослини цих полів. 4. *збірн.* Насіння цієї рослини.

В-3. **Жирний.** 1. З великою кількістю жиру. 2. Товстий, гладкий, відгодований (про людей, тварин або частини їх тіла). 3. *перен.* З великим вмістом якоїсь речовини. 4. *перен.* З товстими лініями.

Завдання 23. Користуючись етимологічними та тлумачними словниками української мови, з'ясуйте шляхи розвитку семантичної структури поданих багатозначних слів (ускладнення, спрощення, перерозклад (зміщення)).

В-1. Світоч. 1. заст., поет. Велика свічка; / Свічник. // Світило. 2. *перен.* Той, хто є носієм правди, волі, освіти і т. ін. 3. *перен.* Те, що є джерелом істини, правди, волі, освіти і т. ін.

В-2. Академія. 1. Назва найвищих державних наукових установ, завданням яких є розвиток наук або мистецтв. 2. Назва деяких вищих навчальних закладів.

В-3. Глухий. 1. Який нічого не чує або недочуває. // *перен.* Який не прислухається до чиеїсь думки, який нечуйно ставиться до людей; 2. Який нечітко чується; приглушений (про звуки). 3. Дуже зарослий непрохідний, дикий, порозчищений. 4. *перен.* Дуже пізній, глибокий (про ніч, осінь і т. ін.).

Завдання 24. У поданих реченнях підкресліть метафори, з'ясуйте різновид метафоричного вживання слів (за особливістю заміщення).

В-1. 1. Інакше гнуться лози і журяться тумани. 2. Мовчать одвіку гори зовсім не так як ми. 3. Ридма ридають хвилі, а морю пишуть ріки, що води їх сміються від сонця і вітрів. 4. Співає стежка на город. 5. Гарбуз під парасольками про сонце думає. 6. Соняшники горять... (із творів П. Тичини).

В-2. 1. Зелена піна лісу молодого дрімотно плеще, як на морі шум. 2. Червоних маків розгорівся ряд після дощу, ласкавого й рясного. 3. Уже весна відсвяткувала свої вишневі весілля... 4. Літо останній справляє бенкет!.. 5. День осінній... вітер віє, і красуня Сонце змерзло... 6. Не спалось квітам у тумані ночі... 7. У полі кипіла робота, сивіли воли на ріллі, – а ввечері тиха дрімота безмовно плила по землі (із творів М. Рильського).

В-3. 1. Святкує літо мить свою п'янку. 2. І десь на пні під сивою сосною ведмеді забивають доміно. 3. Велосипед ночує на балконі. 4. Танцює ціп на житньому току. 5. Душа складала свій тяжкий екзамен. 6. Пасуться тіні вимерлих тарпанів, навшпиньки ходять сутінки і сни. 7. Флоренція плаче йому навздогін (із творів Л. Костенко).

Завдання 25. У наведених реченнях підкресліть слова, що засвідчують метонімію. З'ясуйте різновид метонімічного перенесення.

1. Варили борщ і затірку Чорнухи (Б. Олійник). 2. Київ веде переговори з Кремлем щодо зменшення обсягу імпортованого газу. 3. Найвищий рівень знань з історії України мають германці (студенти факультету германської філології). 4. Калиною лікують хворе горло. 5. На верхній полиці стоять Люко Дашвар, Любко Дереш, Ірен Роздобудько, Павло Вольвач, Ігор Калинець. 6. На моїй тумбочці лежить розгорнутий Данте. 7. На його штанях коліна просто горять. 8. Зелений чай знижує кров'яний тиск. 9. Він часто гортає Омара Хаяма. 10. Зал аплодував лекторові стоячи. 11. Мої улюблені твори – «Борислав сміється» І. Франка та «Гомоніла Україна» Т. Шевченка. 12. О. Забужко розкупили швидко. 13. Київ веде переговори з Вашингтоном щодо надання військової допомоги. 14. Чорнобиль утікав від радіації. 15. Чорнобиль – велика трагедія усього людства.

Завдання 26. Визначте ознаку метонімічного перенесення виділених слів у наведених словосполученнях.

В-1. Уважна аудиторія, хильнути чарчину, співати Вакарчука, прогресивний Київ, збирати малину, купувати кришталю.

В-2. Високі кабінети, столове срібло, законсервувати смородину, з'їсти тарілку, ошукана Україна, грати Моцарта.

В-3. Гостинна Греція, обірвати сливу, театр аплодував, дорогий фаянс, читати Ліну Костенко, випити філіжанку.

Завдання 27. У наведених реченнях підкресліть слова, що засвідчують синекдоху.

В-1. 1. Ці руки нічого не крали. 2. Клієнт завжди правий. 3. Я сьогодні на колесах. 4. У господарстві сто голів великої рогатої худоби. 5. За кордоном заробив добру копійку: на хліб з маслом вистачить. 6. Їй неважко пустити сльозу.

В-2. 1. Далеко-далеко (те знають хіба що лелеки) розкидала доля кептарикі і сіряки (Б. Олійник). 2. Червона Шапочка – смілива дівчинка. 3. Ноги моєї більше тут не буде. 4. Того року ходили війною на турка. 5. Зайва копійка кишені не тисне. 6. Начальство метало громи і блискавки.

В-3. 1. Німець швидко відступав. 2. Синя Борода – негативний персонаж. 3. Завдання розвідників – піймати язика. 4. Обережно: тут скрізь вуха. 5. В овочевому магазині можна придбати свіжі фрукти від виробника. 6. Магазин горілчаних виробів працює без вихідних. 7. Лушня, Матня і Пацюк – утілення негативних рис людини.

Завдання 28. Згрупуйте наведені словосполучення за такими ознаками: 1 – метафора, 2 – метонімія, 3 – синекдоха.

Чайник закипів, бронзова засмага, роботящі руки, смокінг оглянувся, слухати Бетховена, відмивати гроші, сидяче місце, солодкі пакунки, заспана вода, мудра голова, покласти руки на пояс, подерті коліна, шепіт пера, піймати язика, настала косовиця, ридання сича, грітися на сонці, гарячий чай, піти у вічність, ароматна кава, голосіння скрипки, зажурений очерет, залізна воля, криниця ока, крижаний погляд, нелегка копійка.

Практичне заняття 4

ЯВИЩЕ ЛЕКСИЧНОЇ ОМОНІМІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Мета: Засвоїти поняття про омоніми, їхні типи, навчитися аналізувати словникові статті про багатозначні слова та слова-омоніми.

Теоретичні питання

1. Поняття про омоніми, омонімічні пари і ряди. Джерела омонімії.
2. Типи омонімічних одиниць.
3. Функційно-семантичний принцип виокремлення омонімічних одиниць.

4. Структурно-словотвірний принцип розмежування багатозначних слів та омонімів.
5. Категорійно-граматичний принцип розрізнення полісемії та омонімії.
6. Суміжні з омонімами лексичні одиниці: омоформи, омофони, омографи. Пароніми. Міжмовні омоніми.

Завдання 29. Порівняйте структуру словникових статей про багатозначне слово та слова-омоніми. З'ясуйте, який тип словника представляють подані словникові статті.

В-1.

БАР¹, у, *чол.* Невеликий ресторан, в якому напої і закуски споживають біля стойки буфету або за столиками. *Микола Скрипка йшов позаду. Напроти пивного бару він затримався* (В. Петльований).

БАР², а, *чол., метеор.* Одиниця виміру атмосферного тиску.

БАР³, а, *чол., мор.* Наносний підводний вал у прибережній зоні моря або в гирлі річки; мілина. *На морі здіймались великі хвилі, а там, де була мілина, вони злітали вгору стовпами сліпучо-білих бризок так високо, ніби від вибухів міни. Отакі мілини, або «бари», – найнебезпечніші місця для моряків* (І. Багмут).

БАР⁴, а, *чол.* Деталь врубової машини і гірничого комбайна, яка робить зарубну щілину в пласті. *Бачити комбайн у крутоспадній лаві якось незвично. Спускаючись вздовж вибою на канаті, нова машина зубками бара сколює пласт* (з газети).

В-2.

БАНКЕТ¹, у, *чол.* Урочистий обід, сніданок або вечеря, що влаштовується на честь кого-небудь або на відзначення якоїсь події. *Далі наш весільний бенкет продовжувався без промов і спогадів, більше – з піснями й танцями* (Ю. Яновський); // *Взагалі багатолюдна учта, бучне гуляння з частуванням. Почалися пири та банкети, музики та танці: гуде будинок* (Марко Вовчок); * *Образно.* Налагодь струни золоті: Бенкет весна справляє (О. Олесь).

БАНКЕТ², а, *чол.* Закритий ящик в житловому приміщенні корабля, де зберігається одяг матросів. – *Загляньте в банкети, боцмане, що там робиться? Сором!* (Д. Ткач).

БАНКЕТ³, а, *чол., буд.* Земляний або кам'яний насип для якої-небудь споруди. *В Жигулях від правого берега Волги на 270 метрів простягся поперек ріки кам'яний банкет* (з газети).

В-3.

БАНКА¹, и, *жін.*

1. Скляна, металева і т. ін. посудина переважно циліндричної форми. *У них знайдено.. по кілька скляних банок, у яких лежить якась пахуча біла й рожева мазь* (В. Кучер); // *Бляшана коробка для консервів. Сажнів великим кишеньковим ножом вигорнув у миску з банки консерви* (Д. Ткач).

▲ **Лейденська банка**, фіз. – лабораторний прилад для нагромадження електрики. *Великою подією в науці було винайдення так званої лейденської*

банки, цього першого конденсатора електричної енергії (Нариси розвитку прикладної електротехніки в СРСР).

2. мед., звичайно мн. банки, нок. Невеликі грушовидні скляночки з потовщеними вінцями, що застосовуються для того, щоб викликати приплив крові на окремих ділянках тіла. Відтяжним засобом, який діє на кровообіг, є банки (Загальний догляд за хворими).

БАНКА², и, жін., мор., геол. Підвищення морського дна, мілина в морі. Часто вони [черепашки] налягають одна на одну і утворюють підводні підвищення – банки (Курс загальної геології).

БАНКА³, и, жін., мор. Лавка для сидіння веслярів у човні. Біля молодого на лавці, яка в моряків називається банкою, біліла в темряві дерев'яна милиця (В. Кучер).

Завдання 30. Назвіть лексичні значення слів-омонімів у поданих реченнях. Тлумачення лексичних значень звірте за словником відповідного типу. Назвіть спосіб тлумачення лексичних значень омонімічних одиниць.

В-1. 1. Там дивлюсь – жита колосіють, волошки блакитніють (Г. Барвінок).
2. Ярошенки присіли біля однієї волошки, що продавала горілку, сухарі, солонину (О. Маковей).

В-2. 1. На покуті образи блищать, стіни в килимах, на фарбованій підлозі вовняні половики (В. Кучер). 2. Вгорі кружляв хижокрилий половик, піднімався високо, бив крилами, закручував щораз менші круги й пропадав у хмарах (Н. Кобринська).

В-3. 1. [Лена:] Батько був українець, мати полька (І. Кочерга). 2. [Мотря:] Умієте танцювати польки? Чого ж ви мовчите? (М. Кропивницький). 3. Суботнього дня на подвір'я до Грицькового батька сходилися парубки, щоб постригтися під польку (З газети).

Завдання 31. З тлумачного словника випишіть словникові статті поданих слів-омонімів. Зазначте тип омонімічних одиниць: а) за частиномовною належністю (лексичні, лексико-граматичні); б) за ступенем вияву повноти граматичних значень (повні, неповні).

Зразок: **Правиця**¹, і, жін. Права рука.

Правиця², і, жін., діал. Нем'ята, рівна солома.

Це омоніми лексичні (іменникові), неповні (мають відмінності у вираженні граматичної форми числа: перший іменник уживають у формах обох чисел, а другий має форму тільки однини).

В-1. Огірочник. Ярій. Бігун. Біс. Ворон.

В-2. Метелик. Моторний. Берізка. Без. Підряд.

В-3. Вівсянка. Білиця. Берестянка. Повіки.

Завдання 32. З'ясуйте частиномовний статус виділених слів. Назвіть тип омонімії цих слів.

В-1. 1. Вони були зодягнені чистенько і **просто** (Григорій Тютюнник). 2. А мені ж, може, **просто** хочеться щастя, тугого і солодкого, як шоколад (Л. Костенко). 3. 2 вересня мистецьке об'єднання «Остання барикада» проведе традиційні читання у Києві **просто** неба (З газети). 4. Село сосновий виверне кожух і йде **назустріч**, як весільна теща (Л. Костенко). 5. Цибулини лілій бубнявіли від весняної життєдайної сили, й стебла витикалися з землі **назустріч** сонцю (О. Довженко). 6. А **коло** хати пелехатий сонях пасе траву в блакитному дощі (Л. Костенко). 7. Перейду я **коло** шляхетним гоголем В голубій сорочці апаш (Б. Олійник).

В-2. 1. **Круг** провістив Гончарові, що **коло** – основа спіралі... (Б. Олійник). 2. **Круг** себе сумно озирнулась [Марія], На руки козеня взяла І веселенькая пішла На хутір бондарів убогий (Т. Шевченко). 3. Накресливши широке **коло**, обтяжені здобиччю, поверталися татари додому, женучи своїх знесилених бранців (З. Тулуб). 4. Чорна плахта ночі **навкруги** (Б.-І. Антонич). 5. Хо сидить посеред галяви, а **навкруги** його панує мертва, прикра тиша (М. Коцюбинський). 6. Забіліли сніги **навколо** Києва, загуляли хуртовини (О. Довженко). 7. **Навколо** було тихо, тільки тріщало гілля від сильного морозу (М. Шеремет).

В-3. 1. – Бери, Іване, невід за один **край** та закидай, – порядкував пан (Панас Мирний). 2. Хата була третя од кінця й стояла **край** вишневого садочка (І. Нечуй-Левицький). 3. Верба – **мов** чорний покруч ікебани (Л. Костенко). 4. А сивий гетьман, **мов** сова, Ченцеві зазирає в вічі (Т. Шевченко). 5. Висока могила-курган здійсмається **неподалік** серед розриву хлібів, оборана, неторкана, в сивих полинах (О. Гончар). 6. Покутське село Русів сховалося в низині **неподалік** Снятина (З підручника).

Завдання 33. З'ясуйте за словниками відповідного типу етимологію поданих слів-омонімів. Укажіть групу за походженням аналізованих омонімічних слів (гомогенна, гетерогенна).

В-1. Термін. Подорожник. Бергамот.

В-2. Пак. Боксерський. Білизна.

В-3. Пас. Орден. Мандарин.

Завдання 34. Випишіть із словника української мови словникові статті слів-омонімів. З'ясуйте, на основі якого принципу виділено омонімічні одиниці.

В-1. Бут. Бродити. Бокс.

В-2. Бук. Брак. Бичок.

В-3. Бугай. Ботик. Боронити.

Завдання 35. Виконайте словотворчий розбір однозвучних іменників. З'ясуйте, застосування якого принципу ефективно для виділення омонімічних одиниць.

В-1. Підметець. Підкореневий. Лиска. Освічений. Назолити. Посильний. Сільце.

В-2. Бабка. Повідривати. Сороченя. Буркун. Анісовий. Напасти. Розважний.

В-3. Чашечка. Слати. Повіддя. Злити. Однотонний. Малинівка. Обжати.

Завдання 36. Доведіть, що подані однозвучні слова представляють неповну омонімію. Назвіть способи вираження поданих неповних омонімів.

В-1. Звіробій. Повзунки. Повідривати. В'язь.

В-2. Туман. Кадри. Розчинити. Кар'єр.

В-3. Ласка. Катран. В'язи. Переплавляти.

Завдання 37. Користуючись словником-довідником «Складні випадки наголошування слів» С. І. Головащука, поясніть значення поданих омографів.

В-1. Вигода – вигода; господарський – господарський; магістерський – магістерський; дякувати – дякувати; набір – набір; частковий – частковий; колючий – колючий; милувати – милувати; нескладний – нескладний; переносний – переносний; розв'язний – розв'язний; старшина – старшина.

В-2. Наварний – наварний; зорювати – зорювати; мильниця – мильниця; добродійство – добродійство; основний – основний; завізний – завізний; камка – камка; коханий – коханий; манія – манія; марний – марний; поділ – поділ; пропасти – пропасти; розвідник – розвідник; басма – басма; білизна – білизна.

В-3. Сполучний – сполучний; вигідний – вигідний; терен – терен; характерний – характерний; маячний – маячний; цілити – цілити; кубовий – кубовий; лупати – лупати; нарізний – нарізний; парний – парний; постулювати – постулювати; правило – правило; розсильний – розсильний.

Завдання 38. За словником відповідного типу з'ясуйте, що означають подані слова, коли їх пишуть з малої літери. Як називають слова, що пишуться по-різному, а звучать однаково?

Роман, Панас, Вікторія, Петрик, Лазар, Нестор, Галіфе.

Завдання 39. Поясніть лексичне значення поданих паронімів. З кожним з них складіть речення.

В-1. Поступальний – поступливий – поступовий; кваліфікаційний – кваліфікований; збірка – збірник – зібрання; рекомендований – рекомендаційний; лінгвальний – лінгвістичний.

В-2. Згодний – згоден – згідний; уява – уявлення; запроваджувати – впроваджувати (упроваджувати); редакторський – редакційний.

В-3. Систематичний – систематизований – системний; споживний – споживчий – споживацький; засвоювати – освоювати; рятувальник – рятувальник.

Завдання 40. Користуючись словниками відповідного типу, зіставте за змістом наведені слова, з'ясуйте, чи відрізняються вони за значенням в українській та російській мовах. З кожним з них складіть речення.

В-1. Час. Громада. Брак. Молодь. Ледащий.

В-2. Баня. Свято. Обор. Вереск. Напевно.

В-3. Справа. Трус. Облога. Куль. Особа.

Завдання 41. Виразно прочитайте уривки з текстів творів Л. Костенко. Розмежуйте в них периферійні омонімічні одиниці. З'ясуйте стилістичне навантаження слів, пов'язаних звуковою близькістю.

1. День ясний, а не мій, від цензурного літа, від міських анемій.
2. Ненавидить простота простоту. 3. Гоп, мої вибоїни, гоп, мої милі, та й немає транспорту над коняку в милі. 4. Сумління – річ тендітна і марка. Вже дехто з нього й пилу не стирає. Маркові що? Є скрипка у Марка. 5. А може, ти ще в осені побудеш? Завернеш птиць сріблястого пера. Одягнеш листя і звірят побудиш. 6. Десь був Дега. Де? Га? 7. Заведіть мене дороги у моє кохане місто. А щоб ви не заблудились, дам прикмету дорогу. 8. Хтось там галасує, голосує. 9. ..такими щиглями, канарками, перепелиними капелками, дзвенить лісними закамарками, цвіте рясними закапелками! Цвіте акація, акація – на хмарі біла апликація – мого дитинства експлікація – і просто так – цвіте акація! 10. З часів прапрадіда Гомера аж до сьогоднішнього дня немає кращого гримера, ніж добросовісна брехня. 11. Люди згадують. Ми навідались. От ми, родоньку, й перевідались. 12. Дуже дивний пейзаж: косяками ідуть таланти. Сьоме небо своє пригинає собі суєта. При майстрах якомось легше. Вони – як Атланти.

Практичне заняття 5

ЯВИЩЕ ЛЕКСИЧНОЇ СИНОНІМІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Мета: Конкретизувати поняття про синоніми й джерела синонімії, навчити розрізняти типи синонімів.

Теоретичні питання

1. Поняття про синоніми. Синонімічний ряд і його структура.
2. Джерела збагачення синонімії.
3. Зв'язок синонімії з багатозначністю.
4. Типи синонімів в українській мові. Ампліфікація, евфемізми, перифрази.

Завдання 42. Усно проаналізуйте словникові статті наведених слів. Назвіть тип словника у якому лексичні одиниці подано в такий спосіб.

В-1. Молитва (установлений текст, звернений до Бога, до святих); **псалом** (релігійна пісня, що як складова частина входить у Псалтир); **літанія** (у католиків); **отченáш** (у віруючих християн); **відхіднá** (над тим, хто помирає). *Упавши навколiшки, чернець пошепки проказує молитви* (О. Донченко); *Псалом новий Господеві І нову славу Воспоєм честним собором, Серцем нелукавим* (Т. Шевченко); *Зоня стояла поруч, мов білий ангел, і тихим ніжним голосом подавала слова літанії* (Леся Українка); *Гонта, очевидячки, був «талант» .. Талант же його, мабуть, виявлявся в тому, що він за одним духом викрикував свою роль, котру знав, як Отченаш, і умів добре «реготітись»* (В. Винниченко); – *Топить, топить, топить... – співають йому відхідну комиши з правого боку.* –

Погибель, погібель, погібель... – підхоплює ліве крило (М. Коцюбинський) (Словник синонімів української мови. – Т. 1. – С. 841).

В-2. Слуга (у феодальному і буржуазному суспільстві – людина для особистих послуг у домі магната, поміщика, буржуа і т. ін.), **лакей, камердинер, прислужник, служка заст., служник заст., служитель заст., послуга заст., пахóлок заст., попихач заст., зневажл., послугáч діал.; джура іст.** (зброносець козацької старшини в 16–18 ст.), **цюра діал., чура діал.; козачóк** (хлопець-лакей у поміщицькому домі часів кріпосництва в Україні); **хлóпець заст.** (слуга-підліток); **челядник іст., челядин іст., челядинець іст.** (належний до челяді феодала), **гайдук іст.** (виїзний лакей); **дворóвий, дворáк розм., дворяк рідше, óбшар збірн., зах.** (селянин, який працював у панському дворі). *В палаці забігали, завештались слуги, укладаючи на вози усяке князівське добро* (І. Нечуй-Левицький); *Воєвода з похмурою неквапливістю прикидав, як слід зодягти свого нового прислужника* (П. Загребельний); *Андрій.. зопалу й прогнав служника* (Я. Баш); *На свого служителя добре кликав-покликав: Служителю мій вірний! Велю тобі значки од моїх рук забрати* (дума); [Конон:] *Я наче.. пахолок у моєї жінки, що мушу робити тільки так, як моїй жінці забагнеться* (М. Кропивницький); *Та, Боже мій, краще не жити, ніж доживати вік такою безсловесною рабинею, таким нещасним попихачем, безнадійним послугачем, як ота безталанниця!* (Леся Українка); [Оля:] *Тимчасом він уже трохи підріс, його, як кріпака, пан забрав до себе за козачка* (С. Васильченко); *Княжеські челядинці.. вештались по містечках, селах і хуторах і що хотіли, те й робили* (О. Стороженко); *Трохи віддалік за графом мовчки їхали конюх Петрович і рожевоцокий гайдук* (О. Донченко). (Словник синонімів української мови. – Т. 2. – С. 637).

В-3. Малюнок (зображення предмета на площині, зроблене олівцем, пером, фарбами тощо), **малювання, куншт заст., образóк заст., малево діал.; картина** (твір живопису, намальований перев.. фарбами на полотні, картоні, дошці тощо); **полотнó, полóтнице** (звичайно на тканині); **мініатюра** (невеликого розміру). *Ми знаєм ряд малюнків і офортів Шевченка, де.. відтворені окремі епізоди з історії Хмельницького і Хмельниччини* (М. Рильський); *Ось привезли і малювання роботи первіших майстрів* (І. Котляревський); *А скільки образків версальських, Малярських кунштів і божків* (П. Гулак-Артемівський); *Ідоли і малюнки первісних людей часто були намальовані різними барвами, але, звісно, те малево було дуже невеликого хисту* (Леся Українка); *Хата простора, чиста.. по стінах під склом картини* (Панас Мирний); *Величні красоти гірської природи показано на численних полотнах* (О. Ільченко); *На коминку багато ескізів, мініатюр і всякої скульптури* (Леся Українка). (Словник синонімів української мови. – Т. – С. 809).

Завдання 43. До кожного слова доберіть іншомовні слова-відповідники.

Уява, ретельний, протилежний, уподібнення, поступ, вада, припущення, особистий, особливий, точний, іспит, честолюбний, відхилення, доказ, чинник, лаштунки, мовознавство, книгозбірня, узгодження, звичай, оплески.

Завдання 44. Спробуйте сформулювати визначення наведених слів. Яким словником треба скористатися, щоб перевірити свої визначення?

В-1. Учень, школяр, вихованець, курсант, студент, семінарист.

В-2. Хата, хворостянка, ліплянка, глинянка, саманка, колиба.

В-3. Каша, куліш, кутя, коливо, гойданка, лемішка.

Завдання 45. До кожного запозиченого слова доберіть синоніми-відповідники зі споконвічно українського лексичного фонду. У разі потреби використовуйте словник.

В-1. Одіозний, фактор, нову-гаву, фан, інновація, моніторинг, мінорний, асиміляція, анархія, апелювати, прерогатива, пріоритет, реєструвати, шеф.

В-2. Дисиміляція, мажорний, гіпотеза, ін'єкція, пролонгація, інцидент, епізод, девіз, аргумент, екстраординарний, домінувати, лімітувати, цейтнот.

В-3. Банальний, варіабельний, фамільярний, трейдер, аплікація, дилер, пресинг, конвенція, координувати, дебати, дефект, фіксувати, симптом.

Завдання 46. Спишіть подані синоніми. Визначте їхні типи: а) за ступенем близькості лексичних значень (безвідносні, або абсолютні, і відносні); в) за стилістичною маркованістю (семантичні, стилістичні, семантико-стилістичні).

В-1. Атака, штурм; архітектор, будівничий, зодчий, градобудівник; сохнути, підсихати, шерхнути; пропустити, прогавити, прошляпити; дивний, химеристий, екзотичний, дивакуватий, дивацький; уста, губи.

В-2. Сортовий, марочний; зміна, переміна, переворот, переінакшення; зразковий, показовий, типовий; смерть, кончина, каюк; раб, невільник; діжка, діжчина, кадіб, діжа, бодня, шаплик, липівка, фаска.

В-3. Хлібороб, землероб, хлібодар; ящик, скринька, шухляда; продавати, збувати, реалізувати; продовжувати, повертатися, поновлювати, провадити, підтримувати; епідемія, мор, пандемія, панзоотія; мито, митне, тамга.

Завдання 47. З поданого лексичного матеріалу випишіть відносні синоніми з урахуванням семантико-стилістичних відмінностей.

В-1. Семантичні синоніми.

В-2. Стилiстичні синоніми.

В-3. Семантико-стилістичні синоніми.

Критик (людина, що аналізує, розглядає різні життєві явища, дає комусь, чомусь оцінку, виявляє вади, хиби), критикан *розм.* (людина, схильна до дріб'язкової, упередженої критики), голобельник *розм.* (той, хто надто грубо критикує когось, щось); леопард (великий хижий звір родини котячих), пантера; лепеха (трав'яниста рослина з довгим мечоподібними листками й гострим запахом), татарське зілля *розм.*, татариння *розм.*, аєр *розм.*; ліжка (меблі для лежання), ліжниця *заст.*, койка (підвісна постіль із парусини на пароплавi), тапчан, лежак (дерев'яне ліжка без спинок перев. на відкритому повітрі, на пляжі); лікарня (заклад для стаціонарного лікування хворих), шпиталь *заст.*, клініка (установа, у якій лікування поєднується з науково-дослідною та

педагогічною роботою), госпіталь (перев. військова лікарня), лазарет (невелика військова лікарня); арештувати (піддати арештові, позбавити волі), задержати *розм.* (перев. про випадковий або несподіваний арешт), злапати *розм.* (вслідивши, розшукавши, піддати арештові швидко, раптово) (Словник синонімів української мови. – Т. 1.).

Завдання 48. Доберіть з довідки синоніми до перифраз. У разі потреби використовуйте довідку.

В-1. Країна Вранішнього Сонця, сонячний поет, київський Монмартр, однорукий бандит, поліський шовк, вічне місто, четверта влада, дах світу, легені землі, золотий ювілей, північний рис, сонячна квітка, дочка Прометея, квіти життя, столиця українського гончарства, міста-привиди, імператор залізних строф.

Довідка: гречка, ЗМІ, Опішня, гральний автомат, п'ятдесятиріччя, соняшник, Є. Маланюк, льон, ліси, Рим, Памір, Леся Українка, Чорнобиль і Прип'ять, Японія, діти, Андріївський узвіз, І. Драч, журналістика.

В-2. Тарасова земля, Країна Кленового Листя, голубе золото, золота віхола, зоряний час, майстри веселого цеху, повітряна дзига, хліб тропіків, гарант Конституції, степова Еллада, лицарі сумної слави, тесть Європи, патріарх серед дерев, гірська орлиця, рух до життя, княгиня української духовності.

Довідка: Україна, газ, Ярослав Мудрий, дуб, гумористи, банани, терористи, осінній листопад, О. Лятуринська, танець, смерч, президент, тріумф, Черкащина, Канада, О. Кобилянська.

В-3. Господарі сталевих магістралей, джерело знань, золотий вік, колиска слов'янської писемності, Країна Тисячі Озер, мати історії, батько української прози, поле спортивного герцю, посол миру, санітар літератури, друга енергетика, питущі мадонни, білокора красуня, місто на Дніпрових кручах, арбітр нації, покутянський Геродот, дівчина з легенди, газова принцеса.

Довідка: Ю. Тимошенко, береза, Маруся Чурай, Київ, вітер, президент, стадіон, спорт, археологія, залізничники, Фінляндія, редактор, В. Стефаник, книги, період розквіту, Болгарія, п'яні жінки, Г. Квітка-Основ'яненко.

Завдання 49. Доберіть синоніми до поданих евфемізмів.

Людина похилого віку, особливі люди, відмивати гроші, відійти за обрій, недостатньо вмотивований студент, дівчина легкої поведінки, піти у вічність, тваринка зі щетинкою, під дією алкоголю, пишна краса, люди з фізичними особливостями, несанкціонований відбір (газу), у нетверезому стані, відійти у позасвіття.

Завдання 50. Прочитайте уважно подані уривки з творів українських письменників. Знайдіть у них евфемізми. До евфемізмів доберіть синоніми.

1. Хвилино, будь! Лише не хвилиною, а цілим життям – хвилею і тривож! Аж поки мене понесуть із калиною туди... ну звідки... Тоді вже що ж... (Л.Костенко). 2. Є серед матеріалів характерний запис, як попервах чухраїнці свою культуру будували. Узялися дуже ретельно... А потім за щось завелись,

зразу за голоблі (була в них така зброя, на манір лицарських середньовічних списів) та як зчепились полемізувати... Полемізували-полемізували, аж дивляться – у всіх кров тече... Тоді повставали й стогнуть: – Якби ж знаття, що один одному голови попровалюємо, не бились би (Остап Вишня). 3. Коли Карло Іванович скидав капелюха, можна було сказати, що він лисий, а якщо інтелігентно, то недостатньо кучерявий (О.Чорногуз).

Практичне заняття 6

ЯВИЩЕ ЛЕКСИЧНОЇ АНТОНІМІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Мета: Конкретизувати поняття про антоніми й джерела антонімії, навчити розрізняти типи антонімів.

Теоретичні питання

1. Поняття про антоніми. Природа антонімічних відношень.
2. Типологічна характеристика антонімів. Конверсиви.
3. Стилiстичне навантаження антонімів. Енантіосемія. Антитеза. Оксиморон.

Завдання 51. Проаналізуйте (усно) структуру словникової статті, узяті з «Словника антонімів» Л.М. Полюги (К., 1999).

БАТЬКІВЩИНА ↑↓ ЧУЖИНА

Країна, в якій людина народилася і є її громадянином, вітчизна, рідний край.

Чужа, далека від рідного краю земля, чужениця, чужий край.

О **Батьківщина** дорога, друга, любима, міцна, могутня, найкраща, прекрасна, наша, рідна, чудова, щаслива ↑↓ **чужина** сильна, осоружна. Бути, жити, виростати, залишатися, зростати, знаходитися, перебувати на **батьківщині** ↑↓ на **чужині**. **Батьківщина** – мати ↑↓ **чужина** – мачуха.

Любов до **батьківщини**, дума про **батьківщину**, обов'язок перед **батьківщиною**, туга за **батьківщиною**. Неприхильність до **чужини**, згадка про **чужину**, не мати обов'язку перед **чужиною**, не тужити за **чужиною**. Забути, згадувати, захищати, любити, пам'ятати, покинути **батьківщину**, **чужину**.

Повернутися на **батьківщину** ↑↓ на **чужину**.

О Все, все ми віддаємо тобі, **Батьківщино!** Навіть свої серця...

Тут, на **чужині**, серед цих австрійських яруг, вона [пісня] якось особливо глибоко хвилювала бійців своєю болісною тугою, пристрасним закликком неподіленого почуття (О. Гончар).

∩ **Батьківщина** ↑↓ **чужениця**, **вітчизна** ↑↓ **чужина**.

Завдання 52. Доберіть антонімічні відповідники до поданих слів. Укажіть, за якими семантичними показниками протиставляються антоніми.

В-1. Хвалити, любити, святковий, мажорний, майбутній, штучний, ар'єргард, безлюдний.

В-2. Буденно, корисливий, дисгармонія, асиміляція, хоробрий, шкідливий, лівиця, багато.

В-3. Молодість, батьківщина, розквіт, визволяти, ніжний, безмежний, весело, реальний.

Завдання 53. Подані пари слів розподіліть за групами.

В-1. Градуальні антоніми.

В-2. Комплементарні антоніми.

В-3. Векторні антоніми.

Брат – сестра, день – ніч, багато – мало, туди – звідти, живий – мертвий, підніматися – спускатися, чоловік – жінка, холодний – гарячий, заносити – виносити, присутній – відсутній, сміливий – боягуз, порожній – повний, похвалити – погудити.

Завдання 54. Випишіть антоніми з поданих прислів'їв і приказок. З'ясуйте, до якого семантичного типу вони належать.

В-1. 1. Гірко поробиш – солодко з'їси. 2. Знайшов – не скач, згубив – не плач. 3. Вчення – світ, а невчення – тьма. 4. Ні богів свічка, ні чортові кочерга. 5. Правдою весь світ зійдеш, а неправдою ані до порога. 6. Влітку і качка прачка, а зимою і Тереса не береться.

В-2. 1. Не позичай, бо злий обичай: як віддає, то ще й лає. 2. М'яко стеле, та твердо спати. 3. Янгольський голосок, та чортова думка. 4. Вчення в щасті украшає, а в нещасті утішає. 5. Од господаря повинно пахнути вітром, а од господині – димом. 6. Уночі тріщить, а вдень плющить.

В-3. 1. Святий звичай – не позичай: позичаєш чуже й ненадовго, а віддавати своє прийдеться й назавжди. 2. Захотілось – запрягайте, розхотілось – розпрягайте. 3. Кричала ворона, як вгору летіла, а як вниз, то й опустила крила. 4. По дочці і зять милий, по невістці і син чужий. 5. Незнайко на печі лежить, а знайко по дорозі біжить. 6. Густо дивиться, та рідко бачить.

Завдання 55. Прочитайте речення, дотримуючись норм виразного читання. Назвіть лексичні й контекстуальні антоніми, визначте їхній частиномовний статус і стилістичне навантаження.

1. Так і ступити без них не міг би, Так би із ними ділився надіями. 2. І ти ясна, і я прозорий. 3. У душі моїй – Місця немає туманам. У душі моїй – Сонце червоне буя... 4. У палацах пишних – не в печері – Варвари космічної доби Мріють дати людству на вечерю Атомні опеньки і гриби. 5. Під суворим небом, Небом вічним, Я тебе зустрів і не зберіг. 6. У мою б увірвалася мову, Щоб сказати в тривожну мить – Ненаглядна, злюща, чудова, Я без тебе не можу жить!.. 7. Але правди в брехні не розмішуй. Не ганьби все підряд без пуття... 8. Довго вітер уперто віяв, Але чомусь і він тепер, Зазирнувши тобі під вії, У волоссі твоєму вмер. 9. Але ж я не спати – жити! Жить і мріять люблю... 10. Хоч на щастя життя

багате, Але кожному людину ждуть І печалі, і сум, і втрати, І не можна їх обминуть. 11. Ми думаєм про вас. В погожі літні ночі, В морозні ранки і в вечірній час, І в свята гомінкі, і в дні робочі Ми думаємо, правнуки, про вас. 12. Коли грозює далеч неокрая У передгроззі дикім і німім, Я твоїм ім'ям благословляю, Проклинаю іменем твоїм. 13. О жорстока! Щастя хоч краплину В душу мою змучену згуби – Полюби і зрадь через хвилину, Та хоч на хвилину полюби! 14. Я живу з тобою і для тебе, Вийшов з тебе, в тебе перейду. 15. Тепер ви знов, позв'язувавши кості, Торгуєте і оптом, і вроздріб... 16. Те, що кидали ви, як намисто, Мільонам красунь до ніг, Я в душі недоторканно чистим Для одної для неї зберіг (з творів В. Симоненка).

Завдання 56. Прочитайте уважно подані речення. З'ясуйте значення виділених слів і порівняйте їх. Яке мовне явище ілюструють ці речення? Наскільки продуктивним є це явище в мові?

В-1. 1. Спасибі, дідусю, що ти заховав В голові столітній ту *славу* козаку: Я її онукам тепер розказав (Т. Шевченко). 2. – Хто крав гроші, у кого вони на руках були, – той хай і одвіча [відповідає]. А через віщо ж народ таку *славу* терпітиме (Панас Мирний). 3. З гори *сходять* кілька хлопців (І. Нечуй-Левицький). 4. Іванко не розмірковував, а відразу лісом почав *сходити* на гору... (Н. тв.).

В-2. 1. – Побіжу до знакомого пивоварника, чи не *позичить* діжечки... (Марко Вовчок). 2. До вбогого йди сорочки *позичати*, а до багатого ніколи не йди (М. Номис). 3. Сліпуче сонце осявало струнку постать татарки, грало на рудих, свіжопофарбованих косах, жовтому *халаті* й червоних шароварах (М. Коцюбинський). 4. У комірчині, де звичайно стояли бідони з молоком та висіли білі *халати* доярок, сидів Дорош, звіряючи таблицю надоїв (Григорій Тютюнник).

В-3. 1. Прокинувшись ранком, Василь *прослуховував* зведення (І. Цюпа). 2. – А що ж то за Маруся? – спитавсь Василь,.. і дух притаїв, і боїться, щоб ні жодного словечка не *прослухати*, що йому буде Левко розказувати (І. Квітка-Основ'яненко). 3. Як-то його [панича] покликати? Як до його доступитися? Вона надіялася на Зіньку. Весела і до всіх *доступна* молодиця (Панас Мирний). 4. – Тутечки усі люди живуть *доступні* такі, привітні... (Марко Вовчок).

Завдання 57. Прочитайте уважно подані речення. Знайдіть у них протилежні за змістом, контрастні поняття. Як називають таку стилістичну фігуру?

1. Бачить – не бачить, чути – не чує, мовчки говорить, добре мудрує (Н. тв.). 2. Я їх люблю, я знаю їхню мову. Я з ними теж мовчанням поговорю (Л. Костенко). 3. Збагни ж, нарешті, сину, цю недолю і заховай глухонімию свій крик (В. Стус). 4. Навколо все чуже. Чуже до божевілля. Цей дощаний театр, злинялі лаштунки... Вживаю запах Ваш і п'ю солодкий біль я. Вдивляюся в профіль Ваш, укоханно-тонкий (Є. Маланюк). 5. Любове світла! Чорна моя муко! І радосте безрадїсна моя! Бери мене! У материнські руки. Бери моє маленьке гнівне Я! (В. Симоненко). 6. Там вітер видуває душі з тіл, ламає дерева і хилить

трави, і творить многолику порожнечу (В. Стус). 7. Добре бачить, а сліпий (Н. тв.). 8. Сам я сонний ходив землею, Але ти, як весняний грім, Стала совістю, і душею, І щасливим нещастям моїм (В. Симоненко). 9. Уся – з найтемнішого світла, Уся – з найсвітлішого змроку Борсалась Таємниця, то тьмава, то світла, Долаючи купіль жорстоку (І. Драч).

Практичне заняття 7

ЛЕКСИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ З ПОГЛЯДУ ПОХОДЖЕННЯ (споконвічна лексика)

Мета: Формувати вміння послуговуватися етимологічними словниками, виконувати етимологічний розбір слів корінної української лексики.

Теоретичні питання

1. Загальна характеристика лексики з погляду походження.
2. Поняття про споконвічну українську лексику. Шари споконвічно української лексики.
3. Українська лексика як джерело засвоєння іншими мовами.

Завдання 58. Опрацюйте передмову і вступну частину семитомного «Етимологічного словника української мови» 1982–2006 рр. Проаналізуйте структуру словникових статей про споконвічно українські слова.

В-1. Гривня «мідна монета в три або дві з половиною копійки; золота і срібна монета», *гривна* «металева прикраса на шию; [гривня Ж]», гривеник, [гривень] «п'ять копійок; п'ятнадцять копійок» Му, [grimня] «гривня» Му, [гривенний] «трикопієчний», [ремня] «гривня» Нед; – р. *гривна* «грошова одиниця у вигляді злитка срібла; металева прикраса на шії», бр. *грыўня*, др. *грьивня* «намисто, каблучка, вага (золота, срібла)», п. *grzywna* «штраф; монета; вага; нашийна прикраса», ч. ст. *hřivna* «грошова одиниця», слц. *hrivna* «одиниця ваги», вл. *hriwna* «марка», полаб. *grēiw(n)ě* «гріш», болг. *гривна* «грошова одиниця; *браслет*», м. гривна «*браслет*, каблучка», схв. *грівна* «тс.», стсл. **ГРИВНА** «намисто; браслет»; – псл. *grivъna*, похідне від *griva* «шия, потилиця»; первісне значення «намисто» доповнилося в окремих мовах значенням «грошова одиниця» внаслідок звичаю робити намисто з монет. – Винник 124-126; Шанский ЭСРЯ I 4, 170-171; Фасмер I 458; Преобр. I 158; Sławski I 374-375; Machek ESJČ 189; Holub–Kop. 135; Holub–Lyer 199; Schuster-Šewc 343–344; БЕР I 281; Skok I 620; ЭССЯ 7, 130-132; Vern. I 352. – Див. ще **грива**. (ЕСУМ, I, С. 593).

В-2. Волóшка (бот.) «*Centaurea cyanus* L.; [конюшина альпійська, *Trifolium alpestre* L.]»; – р. [волóшка], бр. *валóшка*; – можливо, назва зумовлена волохатим виглядом чашечок цих рослин; у такому випадку назва пов'язана з *вóлóхи*, псл. **volx-* може продовжувати ще праслов'янську назву **volsьka-*, яка могла означати все волохате, зокрема волохату рослину. – Вісюліна–Клоков 220. – Див. ще **вóлóхи**. (ЕСУМ, I, С. 422).

В-3. Зять, [зятній] «зятів»; – р. др. *зять*, бр. *зяць*, п. *zięć*, ч. *zeť*, ст. *zěť*, слц. *zať*, полаб. *zatek*, болг. м. *зѣт*, схв. *зет*, слн. *zèt*, стсл. **ЗАТЬ**; – псл. *zěť*; споріднене з лит. *žentas* «зять», лтс. *znuõts* «зять, свояк», лат. *gener* «зять», гр. *γυωός* «родич, брат», дінд. *jnātih* «родич»; іє. **g'ent-* «зять», пов'язане з **g'en-* «плодити, родити; знати»; первісно означало приймак в роді або сім'ї на відміну від брата й сина – постійних членів родини». – Критенко Вступ 540; Фасмер – Трубачев II 112; Трубачев Терм. родства 128–130; Шанский ЭСРЯ II 6, 116; Преобр. I 260; Лопатин ЭИРЯ IV 43; Brückner 613; Machek ESJČ 714–715; Holub–Kop. 436; БЕР I 636–637; Skok III 651–652; Walde–Hofm. I 590-591. – Пор. **знати**. (ЕСУМ, II, С. 286).

Завдання 59. Порівняйте графічне вираження слів *знахар*, *зіниця*, *золото* представлених у різних мовах. Усно обґрунтуйте їхнє праслов'янське походження. Укажіть, яке з наведених слів має давніше (спільноіндоєвропейське) походження.

Зна́ха́р – р. **зна́харь**, бр. болг. діал. **знаха́р**, др. **знахарь**, **знахорь**, п. **znachor**, слц. **znachar**; псл. [**zпахар**, **zпахогъ**].

Зіниця – р. болг. **зеница**, бр. [**зѣнка**], др. **зѣница**, **зеница**, ч. **zenice**, слц. **zeníca**, м. **зеница**, схв. **зѣница**, слн. **zeníca**, стсл. **зѣница**, псл. **zѣnica**.

Зóлото – р. **зóлото**, бр. **зóлата**, др. **золото**, п. вл. нл. **zloto**, ч. слц. **zlato**, полаб. **zlātə**, болг. м. **зла́то**, схв. **зла́то**, слн. **zlató**, стсл. **злато**; псл. ***zolto**.

Завдання 60. Випишіть з «Етимологічного словника української мови» 1982 – 2006 рр. словникові статті запропонованих слів. Доведіть, що ці слова належать до споконвічно українського лексичного фонду.

В-1. Чуприна, невістка, одежа, штани, двір, зима.

В-2. Неділя, шипшина, небо, шаповал, двері, злий.

В-3. Німець, нитка, ніж, давній, земля, шум.

Завдання 61. Користуючись етимологічними словниками, з'ясуйте, які з поданих слів належать до споконвічно українського лексичного фонду.

В-1. Дача, шевелюра, zenit, знак, шланг, шлюб, зубрити, шхуна, нуль, зоря, зебра, грінка.

В-2. Область, знамено, кінь, нонсенс, екзамен, нівечити, школа, шлейф, шезлонг, шкарпетка, книга.

В-3. Обліпіха, танк, шосе, кіт, шпиталь, ім'я, ірис, звитяга, ластовиння, молити, клумба, книжка.

Завдання 62. З'ясуйте, які словотворчі засоби є визначальниками наведених власне українських слів. Назвіть їх.

В-1. Гетьманіха, гетьманчик, гетьманонько, гетьманенко, гетьманіч, гетьманівна, гетьманщина, гетьманувати, гетьманування; панисько, панище, панянка, панва, панюга, паненя, панок; хтозна-що, хлібець, пахощі, дитиночка, худюсінький, довжелезний, спатоньки.

В-2. Куркулька, куркуліха, куркулик, куркуленко, куркулівна, куркульня, окуркулитися; господаровитий, господарювання, злидарюга, злидарювання, наймитувати, травиченька, їстоньки, казна-коли, глибочезний, хлопчисько, болітце, мереживо, сидячи.

В-3. Приймачок, приймаченько, приймаченко, приймачище, приймацтво, приймацький, приймакувати; найми́чка, наймитча, наймитчук, наймитюга, наймиття, наймитівський, стоячи, зілля, синоптикиня, каченя, білісінький, головиха, зміюка.

Практичне заняття 8

ЛЕКСИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ З ПОГЛЯДУ ПОХОДЖЕННЯ (запозичена лексика)

Мета: Формувати вміння за семантичними, фонетичними й морфологічними ознаками виявляти запозичені лексеми і визначати мову-джерело.

Теоретичні питання

1. Загальна характеристика запозиченої лексики. Шляхи засвоєння іншомовних слів.
2. Лексичні засвоєння зі слов'янських мов.
3. Лексичні засвоєння з класичних мов.
4. Лексичні засвоєння із західних мов.
5. Лексичні засвоєння зі східних мов.

Завдання 63. Опрацюйте передмову і вступну частину семитомного «Етимологічного словника української мови» 1982–2006 рр. Проаналізуйте структуру словникових статей про подані запозичені слова.

Гумор, *гуморéска*, *гуморіст*, *гуморістика*, *гуморáльний*, *гумористічний*, ст. *гумор* «характер, вдача; соки в організмі» (XVII ст.): – р. юмор, бр. *гумар* «гумор», *гумор* «настрій», п. ч. слц. вл. *humor*, болг. м. *хумор*, схв. *хумор*, слн. *humor*; – запозичено через посередництво польської мови з латинської; лат. *hūmōr* «волога» (в середньовічній медицині також «соки організму, що впливають на настрій») є похідним від дієслова *ūmēre* (із вторинним h) «бути вологим (<*ūg^umor)», спорідненим з гр. *ύρός* «вологий», вірм. *оус* «свіжий», дісл. *v kr* «вологий». – СІС 187; Kopaliński 408; Sławski I 436; Brückner 173; Holub–Lyer 199; Walde–Hofm. I 664, II 815.

Дата «календарний час», *датувати* «визначати час», ст. *дата* (XV ст.); – р. бр. болг. *дата*, п. вл. *data*, ч. *datum*, слц. слн. *dátum*, м. схв. *дату́м*; – запозичено з латинської мови, можливо, через німецьку (н. Datum); слат. *data*, дієприкметник жіноч. р. від дієслова *date* «давати», спорідненого з укр. *дати*, є результатом скорочення формули, якою позначалась дата на документах, *data littera* (букв. «виданий лист»); пояснюється також (СІС 190; Sł. wyr. obcych 134) як форма множини від лат. *datum* «дане». – Шанский ЭСРЯ I 5, 17; Holub–Lyer 121; Kluge–Mitzka 122; Dauzat 228–229; Klein 403. – Див. ще **дати**.

Девіз; – р. болг. *девіз*, бр. *дэвіз*, п. *dewiza*, слц. *devíza*, м. схв. *деві́за*, слн. *devíza*; – запозичено через російську мову з французької; фр. *devise* «девіз» через нар.-лат. *dīvīza* «розпізнавальний знак» пов'язане з лат. *dīvido* «розподіляю; відрізняю», що є складним словом, перша частина якого *dī-*(*dis-*) «роз-» споріднена з гот. *dis-*, гр. *δια-* «тс.», пов'язаними з іє. **duis-* «надвоє», а друга зводиться до іє. **uidh-* «відділяти, роз'єднувати», з яким пов'язане псл., *вьдова*, укр. *удова́*; значення «стисле формулювання ідеї, програми дій» розвинулося в західноєвропейських мовах у середні віки на основі значення «напис на гербі». – СІС 191; Шанский ЭСРЯ I 5, 37–38; Фасмер I 492; Sł. wyr. obcych 148, Kopaliński 217; Holub–Lyer 129; БЕР I 332; Dauzat 243–244; Kluge–Mitzka 130; Klein 438; Walde–Hofm. I 359. – Див. ще **удова́**. – Пор. **дивізія**.

Дáча «будинок для відпочинку за містом; (спец.) лісова ділянка», *дáчник*; – бр. болг. *дáча*, ч. *да́ча* «тс.»; – запозичення з російської мови; р. *дáча* (<псл. * *datia*, пов'язане з *dati*, укр. *дáти*) спочатку означало подаровану (дану) володарем землю, подаровану ділянку лісу, згодом через звуження значення – «будинок на подарованій землі» – набуло значення «будинок для відпочинку за містом»; старе значення, пов'язане безпосередньо з семантикою дієслова *дати* (р. *дать*), збережено в р. спец. *дача* «порція, що дається в один раз», укр. *дáча* «данина», схв. мн. *дáће* мн (одн. *дáћа*) «податки, мито», слн. *да́ча* «податок». – Шанский ЭСРЯ I 5, 18; Львов РР 1969/2, 100; Фасмер I 486. – Див. ще **дáти**.

Завдання 64. Користуючись етимологічними словниками та словниками іншомовних слів, визначте, яким шляхом потрапили до української мови наведені чужомовні слова. Назвіть тип лексичного засвоєння запозичених лексем: 1) прямі запозичення; 2) непрямі запозичення.

В-1. Кавалер, шагрень, зненацька, дах, штиль, нація, зодіак, нетто, неустойка, клюква.

В-2. Шуба, шкода, самбо, штамп, шоколад, нарцис, зодчий, клієнт, баланс, інавгурація.

В-3. Нектар, шарф, нюанс, штат, одкровення, штрих, кабінет, наркоз, шатен, раритет.

Завдання 65. Перепишіть старослов'янізми, підкресліть характерні для них фонетичні та морфологічні ознаки.

Враг, вознесіння, суций, нужда, приязнь, молитва, неопалимый, єдиний, ратай, страждати, болящий, превелебний, незримий, воскреснути, юродивий, глас, вождь, глава, пред'явити, юнак, мислитель, жертва, трудящий, область, древо, раб.

Завдання 66. Перекладіть українською мовою подані російські слова. Як називають явище точного перекладу складових елементів слова?

Многоэтажка, лентосоединительный, кофеварка, грузоотправитель, громкоговоритель, многокрасочный, крупноузорчатый, грузооборот, учетчик, радиовещание, воскресник, бетономешалка, долгострой, многоходовочка.

Завдання 67. Пригадайте фонетико-орфографічні, словотвірно-граматичні та лексичні ознаки запозичень із класичних мов. За цими ознаками в одну колонку випишіть грецизми, у другу – латинізми. Відповідь звірте за словником відповідного типу.

Нотаріус, деформація, піраміда, психологія, цензура, прецедент, амвон, антибіотики, цитата, вірус, мінімум, олімпіада, література, філософія, епос, студент, Ксенія, дисиміляція, фразеологія, евфемізм, алфавіт, лектор, дериват, лексика, Софія, атестат, клавіатура.

Завдання 68. Користуючись відповідним словником, з'ясуйте, яким шляхом засвоїлися українською мовою лексичні запозичення з німецької мови:

а) прямим шляхом, б) через посередництво іншої мови. Назвіть фонетико-словотвірні ознаки германізмів.

Танцмейстер, едельвейс, штрейкбрехер, штрих, цейтнот, портвейн, штопор, штаб, пошта, компас, айсберг.

Завдання 69. Проілюструйте прикладами з довідки лексико-семантичні групи новітніх англізмів (1 – політика, суспільство; 2 – сфера комп'ютерної техніки та інтернету; 3 – культура; 4 – спорт; 5 – економіка, торгівля; 6 – їжа та питво). Якими фонетико-словотвірними ознаками вирізняються англізми?

Довідка: ріелтор, лонгер, дайвінг, картридж, приквел, ноутбук, драйвер, скайп, рафтинг, ксерокс, гаджет, нетбук, каякінг, ноутбук, хотдог, мерчиндайзер, шейк, екзитпул, білборд, боулінг, інвестор, веб-сайт, дистриб'ютор, мідквел, імпічмент, файл, брокер, гендер, чизбургер, спрайт, ток-шоу, бодигард, брифінг, фітнес, прайс, бодіарт, диджей, софтбол, сиквел, артпродюсер, бігмак, планшет, імейл, дилер, бартер.

Завдання 70. Прочитайте уважно слова, запозичені з французької мови. Назвіть фонетико-граматичні ознаки, якими ці запозичення вирізняються.

Гравюра, манто, абордаж, монтаж, вуаль, бігуді, туалет, інтендант, авангард, десант, бюлетень, баланс, бульйон, кіно, рантьє, пап'є-маше, шантаж, безе, аванс, бюро, кювет, авеню, комюніке, реверанс, павільйон.

Завдання 71. Визначте рід іншомовних слів.

Конфрансьє (*артист, що веде концерт*), авокадо, леді, каное (*безкільове веслове судно*), Кілауеа (*вулкан*), гурами (*риба*), кутюр'є (*фахівець, що розробляє моделі одягу*), капричіо (*муз. термін*), Ері (*озеро*), мате (*напій*), броколі (*капуста*), бахтіорі (*сорт винограду*), солано (*назва вітру*), Рано-Параку (*вулкан*), папараці (*світський фотохронікер*), тифозі (*спортивний уболівальник в Італії*), комі (*мова*), япі (*освічена людина у США, яка прагне зробити кар'єру*), аташе (*консультант при дипломатичному представництві*), Яунде (*місто*), куузику (*капуста*), канапе (*страва*), інтермецо (*музична п'єса*), арараті (*сорт винограду*), торнадо (*назва вітру*), боржомі (*мінеральна вода*), сулугуні (*сир*), стакато, кімоно (*японський національний костюм*), кабукі (*театр*), інженю (*акторка, яка грає ролі наївних дівчат*), сорго (*рослина*), альпакá (*тварина і вовна з цієї тварини*), сопрано (*голос і співачка*), аліготе (*сорт винограду і вино*), Аконкагуа (*гора*), дяолоу (*будинок-фортеця для захисту від розбійників*), денді (*чоловік*), дербі (*перегони*), міз (*жінка, сімейний статус якої не відомий*), ківі (*колір, птах, фрукт*), ліберо (*в італ. футболі вільний захисник*).

Завдання 72. Заповніть таблицю потрібними відомостями.

ЗАПОЗИЧЕННЯ ЗІ СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ			
Мова-джерело	Час запозичення	Наприклад	Примітки
Старослов'янська			
Польська			

Російська			
-----------	--	--	--

Завдання 73. Заповніть таблицю потрібними відомостями.

ЗАПОЗИЧЕННЯ З КЛАСИЧНИХ МОВ						
Мова-джерело	Час запозичення	Мова-посередник (якщо є)	Лексичні ознаки запозичень		Фонетико-графічні та словотвірно-граматичні ознаки запозичень	
			Назва лексико-тематичної групи	Наприклад	Ознака	Наприклад
Грецька						
Латинська						
ЗАПОЗИЧЕННЯ ІЗ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИХ МОВ						
Німецька						
Французька						
Англійська						
Італійська						

Завдання 74. До поданих слів доберіть синоніми з довідки. З'ясуйте мову-джерело та характер синонімічних відношень. У разі потреби використовуйте словник відповідного типу.

Зразок: Полин – естрагон (з французької), лексичні синоніми, відносні, семантико-стилістичні.

В-1. Багатоголосся, бігун, оголошення, помилка, постать, буквоїд.

В-2. Позов, покоління, положення, помилування, порядок, стравопис.

В-3. Позначка, поле, порожнеча, послідовник, посольство, накладанець.

Довідка: адепт, амбасада, амністія, анонс, вакуум, генерація, ляпсус, маргінес, меню, поліфонія, полюс, бутерброд, претензія, процедура, теза, фігура, ремарка, формаліст.

Завдання 75. Згрупуйте лексичні запозичення за такими ознаками: а) слова, що засвоїлися повністю; б) екзотизми; в) варваризми.

В-1. Імідж, лорд, яранга, contra spem speso, фонограма, ламбада, саке, Будда, ab ovo, белетристика, кантеле (карельський муз. інструмент), менеджер, олрайт, сенат, гомо сапієнс, де-юре (юридично), екзамен, тюрбан, харакірі, мерсі, офіс, а ля, вардо (циганська кібітка), finite la commedia (крах), лама (релігійний вчитель у буддизмі), ad notam (до відома), ікукване (житло зулусів), румба (парний кубинський танець), стипендія, шериф, долар, мафія, о'кей, мер, тет-а-

тет, еліта, бухгалтер, сейм, спікер, казус беллі (формальний привід для війни), нон-стоп (безперервне видовище).

В-2. Сакура (японська вишня), форвард, alma mater (назва вищого навч. закладу), nota bene (запам'ятай), лектор, іміджмейкер, лаваш, продюсер, песо (грошова одиниця), бакалія, маркетолог, пасадобль (іспан. танець), іглу, персона грата, баобаб (дерево), канцлер, суші, валкаран (дім із щелеп кита), парламент, де-факто (фактично), краков'як, ad litteram, тореадор, кишлак (село в Серед. Азії), пальто, маркер, зурна (муз. інструмент), гаджет, буркіні (мусульман. купальний костюм), клатч, цірліх манірліх (псевдогречність).

Завдання 76. Спишіть слова, вставивши замість крапок *и, і* чи *ї*.

Д..зель (механізм), дайв..нг, в..нчестер, т..нейджер, кемп..нг, д..лер, каст..нг, д..джей, мас-мед..а, в..пкафе, картр..дж, ф..тнес, шейп..нг, фр..стайл, пауерл..фт..нг, айс..нг, амет..ст, г..ацінт, сноуборд..нг, ..мп..чмент, п..ар, пабл..к р..лейшнз, бод..гард, аф..л..ац..я, б..гмак, ч..збургер, ексклюз..в, л..ст..нг, бр..дж.., екстр..м, каяк..нг, бр..ф..нг, х..п.., страд..вар.. (скрипка), дзюдо..ст, в..ндсерф..нг, пр..квел, тюн..нг, беб..с..тер, абрев..атура, інтел..гент, холд..нг, імун..тет, бабу..н, б..єнале, ..уда..зм, д..лер, р..мейк, к..днеп..нг, рафт..нг, од..сея.

Завдання 77. Запишіть слова, вставивши, де потрібно, пропущені літери або апостроф.

Конгрес.., експрес..ія, тон..а, брок..олі, кор..еспондент, шос..е, інтермец..о, мас..ив, ір..аціональний, а..сорті, а..таше, ір..еальний, ал..егорія, ас..міляція, ал..огізм, оп..ортунізм, віл..а, ім..ігрант, ак..узатив, ал..егро, ан..али, оп..онент, ок..азіоналізм, ем..ігрант, мадон..а, лоб..і, ап..асіонато, нет..о, брут..о, ап..арат, ренес..анс, інкас..атор, еміс..ія, ір..адіація, суб..єкт, автопавіл..йон, прем..єра, батал..йон, бл..юмінг, бутон..єрка, ін..єкція, дос..є, ан..али, комп..ютер, бар..єр, кон..юнктура, п..юпітр, ф..юзеляж, сомел..є, ад..ютант, ар..єргард, ател..є, хоб..і, транс..європейський, верф..ю, порт..є, спагет..і, конференс..є, ал..янс, барел..єф, мезал..янс, кур..єр, м..юзикл, рант..є, бон..а, інтерв..ю, інтер..єр, ком..юніке, кон..юнктивіт, бюл..єтень, кампанел..а, піц..єрія.

Практичне заняття 9

ПЛАСТИ ПАСИВНОЇ ЛЕКСИКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

(застарілі слова)

Мета: Навчитися виокремлювати лексеми, що належать до пасивного шару, виконувати їх аналіз відповідно до прийнятих у мовознавстві підходів.

Теоретичні питання

1. Поняття про активну й пасивну лексику.
2. Групування застарілої лексики залежно від причин архаїзації.
3. Історизми, їхні семантичні групи.
4. Архаїзми, їх типи: а) семантичні; б) лексичні (власне лексичні, словотвірні-лексичні, фонетично-лексичні, морфологічно-лексичні).

Завдання 78. Запишіть у колонки подану термінологічну лексику відповідно до сфери її вживання: 1 – медична; 2 – комп’ютерна; 3 – економічна. Поясніть, чому така лексика належить до лексики активного вживання.

Фонендоскоп, вебсторінка, дебет, баланс, ангіохірургія, скайп, ін’єкція, рецепт, платіж, імплантація, файл, скальпель, інфляція, субсидія, комп’ютер.

Завдання 79. Відшукайте в тлумачному словникові по три статті, у яких використано позначки *іст.*, *заст.*, *арх.*, і перепишіть їх.

Завдання 80. Запишіть подані слова в такому порядку: назви 1) колишніх посад, чинів; 2) установ і організацій; 3) колишніх професій; 4) старовинних одиниць виміру; 5) племен і народів; 6) податків; 7) старовинних монет; 8) старовинної зброї; 9) старовинного посуду; 10) старовинного одягу. У разі потреби використовуйте довідку.

В-1. Волость, повоскове, кучма, михайлик, десятник, ярмулка, мушкет, кожум’яка, шляхове, печеніги, сороківка, гони, пішак, полушка, жупан.

Довідка: *волость* – адміністративна одиниця, що входила до складу повіту; *гони* – народна міра довжини від 100 до 120 сажнів; *десятник* – нижчий поліцейський служитель на селі, якого обирали селяни; *жупан* – старовинний верхній чоловічий одяг, оздоблений хутром та позументом, що був поширений серед українського заможного козацтва та польської шляхти; *кожум’яка* – майстер, що виробляє сирицю, мнець; *кучма* – висока бараняча шапка, *михайлик* – невеличкий дерев’яний ківш для горілки; *мушкет* – старовинна гнотова рушниця великого калібру; *печеніги* – тюркські племена Причорномор’я; *пішак* – давня українська неофіційна земельна одиниця міри від 0,5 до 5 га; *полушка* – старовинна мідна монета вартістю в одну четверту копійки; *повоскове* – податок із бджолиного вулика; *сороківка* – двадцять копійок; *шляхове* – податок на свійську тварину, що прибудилася; *ярмулка* – маленька кругла шапочка.

В-2. Древліани, шаг, подушне, чумак, плахта, управа, скіфи, алебарда, верства, карбованець, шишак, різновид шолома; повідеркове, поприще, спальник, запаска.

Довідка: *алебарда* – старовинна зброя у вигляді сокирки; *верства* – 106 км; *древліани* – східнослов’янське плем’я, що у VI-X ст. жило на території українського Полісся; *запаска* – жіночий одяг у вигляді шматка тканини (переважно вовняної) певного розміру, що використовується замість спідниці для обгортання стану поверх сорочки; *карбованець* – грошова одиниця України до 1996 року; *плахта* – давній поясний жіночий одяг, що складався із двох зшитих уздовж до половини полотнищ; *повідеркове* – мито з відра; *подушне* – у дореволюційній Росії податок державі, подать поміщикам, стягувані з кожної душі податного стану; *поприще* – давня міра довжини, гони; *скіфи* – степові племена, що населяли південь України; *спальник* – у російській державі XV–XVII ст. – придворний, в обов’язки якого входило допомагати царю при одяганні й роздяганні, супроводжувати його під час поїздок і т. ін.; *управа* – установа, яка займалася суспільними, становими та адміністративними справами; *чумак* – на Україні в XV–XIX ст. – візник і торговець, який перевозив на волах хліб, сіль, рибу та ін. товари для продажу; *шаг* – до

революції в Україні – дрібна розмінна монета вартістю в півкопійки; *шишак* – давньоруський воєнний головний убір, різновид шолома.

В-3. Коповик, серм'яга, підстароста, боярин, подимне, гутник, коряк, чумарка (чемерка), серпанок, ратище, торки, повозне, упр'уг, вагани, кунтуш.

Довідка: *боярин* – у Київ. Русі – великий землевласник, що належав до князівського двору і входив до складу військової дружини князя; *вагани* – довгаста дерев'яна миска для їжі; *гутник* – майстер, який виготовляв скляні вироби; *коповик* – 50 копійок; *коряк* – кругла посудина з ручкою для зачерпування (молока, вина тощо); *кунтуш* – верхній розпашний чоловічий та жіночий одяг заможного українського і польського населення XVII-XVIII; *підстароста* – помічник старости; *повозне* – мито з воза; *подимне* – у давній Русі та феодальній Україні – форма феодальної податі залежно від кількості печей і димарів у господарстві; *ратище* – спис; *серм'яга* – свита, тобто недорогий одяг з нефарбованого домотканого сукна білого або чорного кольору, який носили селяни, панські слуги; *серпанок* – покривало на голову заміжньої жінки з прозорої тканини; *торки* – тюркські племена, які кочували в південноруських степах у 10–13 ст.; *упр'уг* – міра площі, ділянка землі (дорівнює 1/8 або 1/4 десятини), яку можна зорати однією упряжкою волів; міра часу, що дорівнює четвертій частині робочого дня; *чемерка* – старовинний чоловічий верхній одяг, з талією, із складками на спині.

Завдання 81. Запишіть подані слова у дві колонки: 1 – архаїзми, 2 – історизми, 3 – реактуалізовані застарілі слова. У разі потреби використовуйте довідку.

В-1. Бранець, гусар, городовий, справоздання, добродій, вельми, вой, перст, гряде, піїт, гривня, живіт, шпаківня, французка, піднос, любомудр, лексикон, марець, вояж, пішохід, пімста, погрібець, возивода, княгиня.

Довідка: *бранець* – полонений; *вельми* – дуже; *вой* – воїн; *возивода* – водовоз; *вояж* – ірон. подорож; *городовий* – у царській Росії – нижній чин міської поліції; *гривня* – грошова одиниця, прикраса, яку носили на шиї; *гряде* – прийде, йде; *гусар* – у царській армії – військовий з частин легкої кінноти, що носив форму на угорський зразок; *добродій* – форма ввічливого звертання до дорослого чоловіка; *живіт* – життя; *княгиня* – дружина князя; *кобила* – лава для покарання; *лексикон* – словник; *любомудр* – філософ; *марець* – березень; *перст* – палець; *піднос* – хабар; *піїт* – поет; *піїтика* – поетика; *пімста* – помста; *пішохід* – тротуар; *погрібець* – дорожня скринька напоями та харчами; *справоздання* – звіт; *французка* – французенка; *шпаківня* – в'язниця.

В-2. Брань, себто, язик, зигзиця, турба, віче, снісар, позорище, роля, гувернантка, сотник, березозоль, отцевий, люблянка, побіда, ниткоплут, пастир, базаринка, піїтика, тать, планетник, смовдир, спудей, ошастити, гайдамака, люде, нігде.

Довідка: *базаринка* – хабар, подарунок; *березозоль* – квітень; *брань* – битва; *віче* – народні збори; *гайдамака* – учасник народно-визвольної боротьби XVIII ст. на Правобережній Україні проти польсько-шляхетського гніту; *гувернантка* – вихователька в багатих сім'ях, яку наймали для виховання й навчання дітей; *зигзиця* – зозуля; *люблянка* – коханка, любка; *люде* – люди; *ниткоплут* – зневажл. ткач; *нігде* – ніде; *отцевий* – батьківський; *ошастити* – ошасливити; *пастир* – пастух; *піїтика* – поетика; *планетник* – астроном; *побіда* – перемога; *позорище* – видовище;

роля – роль; *себто* – тобто; *смівдир* – нероба, ледар; *снісар* – слюсар; *сотник* – на Україні в XVI-XVIII ст. – особа, яка очолювала сотню – складову частину полку; *спудей* – учень бурси та інших духовних навчальних закладів; назва учнів середніх і молодших класів Київської академії; *тать* – злодій; *турба* – турбота; *язик* – мова.

В-3. Кобила, сардак, древо, виталище, учітеся, лікоть, сап'янці, ревун, узріти, вакації, універсітант, велеречивий, соковик, ізборник, ворожбитка, слимак, неслух'яний, лютичі, підліва, побірець, світоч, воївець, стота, низовик.

Довідка: *вакації* – канікули; *велеречивий* – красномовний; *вitalище* – місцеперебування; *відпущеник* – відпущений на волю, звільнений від рабства або кріпацтва; *воївець* – воїн; *ворожбитка* – ворожка; *древ*о – дерево; *ізборник* – у Київській Русі – рукописний збірник статей та уривків, вибраних із різних книжок; *кобила* – лава для покарання; *лікоть* – давньоруська одиниця вимірювання довжини; *лютичі* – слов'янське плем'я, що жило на сході від Ельби до Одера; *неслух'яний* – неслухняний; *низовик* – запорізький козак з низов'я Дніпра; *підліва* – підлива; *побірець* – збирач податків; *ревун* – вересень; *сап'янці* – чоботи або черевики, пошиті з сап'яну – тонкої м'якої шкіри найрізноманітніших кольорів, виготовленої із козлячих (рідше овечих, телячих) шкур; *сардак* – рід верхнього теплового короткого сукняного одягу; *світоч* – велика свічка; *слимак* – послушник; *соковик* – березень; *стота* – істота; *узріти* – побачити; *універсітант* – студент університету; людина з університетською освітою; *учітеся* – учіться.

Завдання 82. У поданих лексемах виявіть семи, які є застарілими для сучасної мови. З'ясуйте, як називаються такі слова.

Дружина, лінійка, академік, градус, канцелярист, артикул, тютюнник, голосник, фейлетон, годованець, присішок, церковник, постригати, хватаний, еспланада, чудесник.

Завдання 83. Прочитайте уважно подані фразеологічні одиниці. Що вони означають? З'ясуйте значення підкреслених слів. У разі потреби використовуйте словник відповідного типу. Визначте, до якої групи застарілих слів вони належать. Запишіть значення фразеологізмів.

Яко тать в ночі; азика піймати; від аза до іжиці; краще солом'яна згода, ніж золота звада; надвоє баба ворожила: або вмре, або буде жила; один як перст; бити чолом; во врем'я оно; їж, поки рот свіж; стати на герць; ні на гран більше; дати субітки; скуштувати субітки; на (в, о, об) вечірньому упрузі; на (в, о, об) третьому упрузі; тямити всі типики, на світ заблагословитися.

Завдання 84. Розподіліть подані прізвища на дві групи. У першу групу запишіть ті, що мотивовані діалектизмами, у другу – співвідносні із застарілою лексикою. Якими словниками треба скористатися, щоб виконати це завдання? З'ясуйте спосіб творення кожного прізвища.

В-1. Бевз, Коновал, Мокляк, Волошин, Гетьман, Мудрик, Кесар, Кобець, Гиндик, Дейнега, Рябчун, Лихвар, Курінний, Литвин.

В-2. Момот, Ковач, Гуменний, Бурлака, Костогриз, Шкляр, Турчин, Ковба, Москаль, Гребенюк, Боднар, Гайдамака, Сагайдак.

В-3. Тютюнник, Половець, Козачок, Гайдай, Чумак, Шквиря, Маляр, Компанієць, Шмалько, Галаган, Жура, Копил, Стадник, Лимар, Олійник.

Завдання 85. Заповніть таблицю самостійно дібраними прикладами.

КЛАСИФІКАЦІЯ АРХАЇЗМІВ					
Назва групи	Лексичні				Семантичні
	власне лексичні	словотвірно-лексичні	фонетично-лексичні	морфологічно-лексичні	
Особливості	витіснені з мови словами з іншим коренем	відрізняються від сучасних відповідників суфіксами або префіксами	від сучасних назв різняться однією чи двома фонемами	мають застарілу граматичну форму	застарілі значення слів, які тепер уживаються з іншими, сучасними значеннями
Наприклад					

Практичне заняття 10
ПЛАСТИ ПАСИВНОЇ ЛЕКСИКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
(неологізми)

Мета: Навчити виявляти неологізми, характеризувати їх з погляду семантики та словотвірних особливостей.

Теоретичні питання

1. Неологізми (лексичні інновації, неолексеми), місце їх у лексичній системі української мови.
2. Типологічна характеристика неологізмів.
3. Способи творення нових слів в українській мові. Потенційні слова.

Завдання 86. Спишіть слова, зазначивши в дужках їхню належність до активної чи пасивної лексики (застаріле слово чи неологізм). Окремо запишіть реактулізовану застарілу лексику.

Зразок: *історизм* (пасивний шар лексики, застаріле слово, історизм).

Мерчандайзинг, добродій, віндсерфінг, телевізор, дайвінг, дилер, кастинг, дитинно, коліноприклонно, відсоток, піар, брифінг, пан, жовтень, сайт, радіо, експерт, інтернет, електорат, віче, волонтер, фітнес, гелікоптер, битіє, ніжнопромений, чипси, бріджі, лицей, вінчестер, золотоцінно, гімназія, дискета, скайп, рафтинг, Євромайдан, пан, комп'ютер, шовковенятко, принтер, пейджер, рамена, президент, інтернетбанкінг, нігде, продюсер, обдубцювати, автостоп, євроінтеграція, пірат, імплементація, закостюмлений, столичник, кріпак, вериги, електорат, синьокрай, корупція, бандерівець, комірне, спікер, потяг (поїзд), щеп, пояти, стрункоколосковий, тушка, ватник, шульга.

Завдання 87. Прочитайте подані речення, випишіть з них okazіоналізми. Спробуйте пояснити їхнє значення.

В-1. Одвересніло. Сніг. Морози (М. Ільницький). 2. Чи вже мені ходить позавгорідно? (Л. Костенко). 3. І раптом я згадав і білохатню вулицю родиму, і шум осінніх, шум хвилястих трав (М. Рильський). 4. Луна в дібровах пісня солов'їна, чарує світ дніпровський зореграй (Д. Луценко). 5. П'ю життя моє спрагнено-радо (Є. Маланюк). 6. З кометохаш кометокуш вилущує ядристу тлуц, несе її ріка (В. Герасим'юк). 7. Бабунин дощ, на клямці цяпота, І стежка в яблуках вже стежкоюблуката, З котяри – іскри! З м'яти – чамрота! (М. Вінграновський). 8. Білоклавішним переходом дощові пробігають пальці, творять музику непогоди під квиління вітрів-бувальців (О. Криштальська).

В-2. 1. Десь зозулі роззозулились на соснах (Г. Коваль). 2. Це ж ратаї росли й зігрівали на нивах крутоярий зернограй (Д. Луценко). 3. Чи не тут десь затаївшись, непомітно вогнецвітно в хащах папороть завітла? (Г. Коваль). 4. Пив я воду, пив холодну із криниці – срібнодзвонну, срібноплинно проліскову (Б. Олійник). 5. І мріє чорногільний березень про молоде своє зело (С. Жуковський). 6. Богопокинутість навіть Син Божий пізнав (В. Герасим'юк). 7.

Коли засне, немов дитя шалене, Глибоке місто неспокійним сном, Вона приходить здалеку до мене І шелестить до мене під вікном, Щоб повертався я на Україну Плугами чорнокрилими орать, І тополята в полі поливать, І поливати землю тополину... (М. Вінграновський).

В-3. 1. Збирають світлі, золоті меди веселокрилі та прозорі бджоли (М. Рильський). 2. Весело-зорна, світляна, осонна, то літеплом, то мукою огірне, джерельнострунна, впадисто-висока, земличенько, на роговиці ока ти порошиною невмітною лежиш, така легка, кульбабна, хоч не диш... (П. Мовчан). 3. Учоренько тут басувало літо, Тепер дивися: молода зима! (М. Вінграновський). 4. Бо лиш – немов тобі від мого болю життя солодше, і денніший день, і дощ дощіший, і травніший травень, і ластів'їші в гніздах ластівки (В. Затулівітер). 5. І стала глибша і свіжіша качачо-гусяча ріка, ожина стала ще ожіша (М. Вінграновський). 6. У присмеркові доброї дібровості пшеничний присмак скошеного дня. На крутосхилах срібної дніпровості сідлає вічність чорного коня (Л. Костенко). 7. Згори гора дивилась у черлінь, І хилитався човен до човниці (М. Вінграновський).

Завдання 88. Уважно прочитайте подані уривки. Випишіть з них індивідуально-авторські неологізми й з'ясуйте спосіб їх творення.

В-1. 1. Довго-довго давнє літо давніло, Де не йшло – стояла синя мла. Мамалижна хмара на Молдавію Ще одну рябеньку повела. Їм услід і жалібно, й волого Сів дивитись камінь при воді... Будяки малиновоголово Про сніги подумали й собі. 2. У ластівки – ластовенятко, В шовковиці – шовковенятко, В гаю у стежки – стеженятко, У хмари в небі – хмаренятко, В зорі над садом – зоренятко Вже народилися. Лиш зажурилися Старезна скеля над урвищем Та дуба всохле стовбурище (М. Вінграновський).

В-2. 1. Світання, не хмурній! – твій гість, мов сонцесій, в сорочці вогняній іде по Лоцманці. 2. Твоя вірна другиня, твоя ніжна жона. 3. Отак тобі, темноямичу, по заслуді тобі темноядерничу! 4. Квіти несуть лихоборцю. 5. Стоп-кадр! – кіноспокуснице, де ти? 6. Воїни-волелюби, з вашого зілля-рясту не прорости зажурі темним вогнем жаливи. 7. Зізнайсь хоч в провесінь, тополе, яким ти світишся вогнем. 8. Ось іній в осінньому сонці, п'є памолодь сиву росу... 9. Що, пташе? Де дні-будьздоровці? 10. Зорецвіт української ночі! – од народження ми зореокі... 11. Грає-виграє на струнах пломінких гожої пори віртуоз-скрипаль – вітер-серпокрил. 12. Я не бачив тебе сумною, хоч в зажурі осінній сад, за тобою, немов за стіною, мій гріхопад... 13. Дивотворчість завтрашнього світу десь котигорошком ще гуля. 14. Як озивається кров заяча, то всі писаннячка облич! (В. Корж).

В-3. 1. Що ж ти скажеш, вимрійко, мені, лагідно, без прикрого докору На середліття сонце поверта. 2. Загайниця-весна десь за сосновим бором спинилася. 3. І легінь-день не мружитись не міг, І міжник-вечір задихавсь від бігу, Бо забіліло поле. 4. Гримкоче грім за дальніми копрами – Розсипались підгрімки серед трав 5. Старий прозор шукає назви, Яку підкаже листолет. 6. Між сторінками – із ніжного болю – підсніжка, як вранішній сон пророста. 7. Між ним повивсь чебрець, петрів батіг – Вузлами перевитий синьозорець. 8. Роса –

пророчиця небес – На буйноквіття впала. 9. «Багрянокрилець» – так фламінго хтось у моїм краю назвав. 10. Квітуюте дні! Органьте океани! Що світоч доброчесності не згас (С. Бурлаков).

Завдання 89. З'ясуйте спосіб творення поданих неологізмів.

В-1. Політикеса, землянка (селянка), ушпиталити, мундироносний, банкетка (жінка, дрібний службовець банку), містяни (жителі міста), безбджільно, зубоскреготати, утеєнівець, українчик, фейсбуччя, волонтерство, тітушка, укри (українці), укроп (український опір), антимайданівець, заградувати, автогопник, деєнерівець, волонтерити, щеневмерлики (українці).

В-2. Отроянднений, довгославити, стопричинно, молодоукраїнець, кастрат (прихильник Вероніки Кастро), олігархеня, тітушкуватий, найборщіший, надросяно, окандидатися, вороноокий, автомайдан, даївець, погуглити, кіборг (захисник Донецького аеропорту), кнопкодав, скайпувати, заручник (наречений після заручин).

В-3. Найдитячіший, офіціантити, оскаронесець, підписант, оліхтарений, архібідний, очездивовано, еленерівець, пройдисвіт (турист), унеможливити, синоптикиня, автомайданівець, тітушкуватість, тітушкувати, кримнашівець, регіонал, б'ютівець, майданити, антимайданити, промайданити, намайданити, відволонтерити (відібрати в противника те, що може зашкодити життю чи здоров'ю захисників України).

Завдання 90. Запам'ятайте авторів поданих загальноживаних слів.

Мрія, майбутнє, крок (М. Старицький); поступ, чинник (І.Франко); незграбний, бруд, окремиий (В. Винниченко); прагнути (О.Олесь); промінь (Леся Українка).

Практичне заняття 11

СТИЛІСТИЧНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ЛЕКСИКИ

(лексика, співвідносна з певним стилем, лексика за емоційним забарвленням)

*...вміти правильно говорити... це не заслуга,
а не вміти – вже ганьба, тому що правильне мовлення,
по-моєму, не стільки чеснота вправного оратора,
скільки властивість кожного громадянина*

Марк Туллій Цицерон

Мета: Навчити аналізувати лексику, закріплену за різними стилями мови.

Теоретичні питання

1. Лексика, співвідносна з певним стилем: а) стилістично нейтральна; б) стилістично маркована (науково-термінологічна, професійно-виробнича, суспільно-політична, офіційно-ділова, розмовно-побутова).

2. Лексика за емоційним забарвленням: а) емоційно нейтральна; б) емоційно забарвлена (позитивно забарвлена, негативно забарвлена, гібридна лексика).

Завдання 91. Доповніть таблицю поділом стилів на підстили.

СТИЛІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ																											
художній				науковий				офіційно-діловий				публіцистичний				розмовний (побутовий)				конфесійний				епісто-пашний			

Завдання 92. Назвіть стилістичні маркери на лексичному рівні, характерні для

V-1: а) офіційно-ділового стилю; б) розмовного стилю.

V-2: а) художнього стилю; б) публіцистичного стилю.

V-3: а) розмовного стилю; б) наукового стилю.

Завдання 93. Підкресліть термінологічну лексику, характерну для текстів наукового стилю, однією лінією, а загальноживану – двома.

V-1. Вступаючи в атрибутивні семантико-синтаксичні відношення з підметом, напівпредикативна дієприслівникова конструкція одночасно може виражати додаткові значеннєві відтінки обставини. За таких умов між головною і другорядними діями встановлюються відношення мотиваційної предикації, подібні до тих, які поєднують дії в складнопідрядних реченнях із підрядними обставинними, тому дієприслівниковий зворот легко трансформується в підрядне речення часу, причини, мети, умови, наслідку (З автореферату дисертації).

V-2. Вольвач – єдиний в сучасній українській літературі автор, який не на рівні декорацій чи зовнішньої атрибутики, а у вимірах власної поетичної автентики поєднав «ліве» і «праве», індустріальну впорядкованість ритму і анархічну екзистенцію сільської герільї. Революційний радикалізм концептуалізує в його текстах сенсовість історії як великого проекту – креатор «Південного Сходу», подібно до Хвильового, Неруди, Лимонова, є хрестоносцем політичної екстрими – натомість взорованість на овиди національної самототожності дає надійну протиотруту від крайнощів абстрактного утопізму. Поезія Вольвача попри свою інтонаційно-образну «класику», а подекуди – виразно буддистське випадання в прохолодні метафізичні углиб'я, надзвичайно енергетична. Вона завжди більша за письмо (О. Хоменко).

V-3. а) Особливо часто результатом застосування трансформації генералізації при перекладі є вживання в англійському реченні дієслів широкої семантики to be та to sau. В англійському мовленні порівняно з українським досить значною є частотність вживання дієслова to be, що використовується як елемент аналітичних форм дієслова і як повнозначне слово. Особливо помітна

активність повнозначного дієслова to be, що можна пояснити тим, що його значення певним чином залежать від обставинних іменникових груп, які вживаються після нього (З підр.).

б) Мовна конвергенція – це тактичний вияв комунікативної стратегії урівноваження статусу співрозмовників як пристосування адресанта до адресата, що передбачає уподібнення мовлення одного до мовлення другого з метою досягнення комунікативної кооперації. Наприклад, спілкування з дитиною на підставі коду дитячого мовлення, перехід на сленг чи жаргон тощо. У комунікативній лінгвістиці мовна конвергенція розглядається як стратегія перемикання кодів (англ. codeswitching), тобто перехід адресанта на мовленнєвий режим адресата (Селіванова А. Сучасна лінгвістика: Термінологічна енциклопедія).

Завдання 94. З'ясуйте стиль наведених уривків. Підкресліть у них стилістично марковану лексику.

В-1. а) Хоч і добрих діл не маємо, та заради щедрої милості Твоєї спаси нас! Ми бо люди Твої, і вівці отари Твоєї, і стадо, яке щойно почав Ти пасти, вирвавши із пагуби ідолослужіння. Пастирю добрий! Поклавши душу за овець Твоїх, не зостав нас, хоч і блудимо ще! Не одкинь нас, хоч і грішимо ще перед Тобою, як новокуплені раби, не здатні у всьому догодити панові своєму! Не погребуй, хоч і мале стадо, а мов до нас: «Не бійся, черідко мала! Бо благословить Отець ваш небесний дати вам царство!» (Лука 12, 32).

Іларіон Київський (Переклав Крекотень)

б) Стаття 11. Держава сприяє консолідації та розвиткові української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвиткові етнічної, культурної мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України.

Стаття 12. Україна дбає про задоволення національно-культурних і мовних потреб українців, які проживають за межами держави (Конституція України)

в) Мово! Пресвята Богородице мого народу! З чорнозему, рясту, любистку, м'яти, евшан-зілля, з роси, дніпровської води, від зорі і місяця народжена!

Мово! Мудра Берегине, що не давала погаснути земному вогнищу роду нашого і тримала народ на небесному Олімпі волелюбності, слави і гордого духу.

Мово! Велична молитво наша у своїй нероздільній трійці, що еси ти і Бог-Любов, і Бог-Віра, і Бог-Надія. Тож стояла ти на чатах коло вівтаря нашого національного храму й не впускала туди злого духа виродження, злого духа скверноти, злого духа ганьби. І висвячувала душу козацького роду спасенними молитвами і небесним вогнем очищення, святими водами Божого річища, щоб не змалів і не перевівся народ той. І множила край веселий, святоруський і люд хрещений талантами, невмирущим вогнем пісень і наповнювала душу Божим сьайвом золотисто-небесним, бо то кольори духовності і Божого знамення.

Мово моя! Звонкова кринице на середохресній дорозі нашої долі. Твої джерела б'ють десь від магми, тому й вогненна така. А вночі купаються в Тобі

ясні зорі, тому й ласкава така. Тож зцілювала Ти втомлених духом, давала силу, здоров'я, довгий вік і навіть безсмертя тим, що молилися на дароване Тобою Слово. Бо «Споконвіку було Слово. І Слово було у Бога. І Слово було Бог»... (К. Мотрич. Молитва до мови)

В-2. а) І справді, Олексій Іванович був чоловік неабиякий: височенного зросту, плечистий, рукатий, цибатий, з круглим, наче кишинський кавун, обличчям і гостроверхою головою, рот широкий – трохи не до вух, ніс приплесковатий, а на кінці одутлий та круглий, мов волоська ріпа, вуси руді та довгі, униз загнулись, очі бульками, з червоними жилочками на білих баньках (Панас Мирний).

б) Дуже нам хочеться в Європу. Тобто – туди. Ми ж бо забуваємо, що географічний центр її – у нас в Україні, що ми і є серце Європи. Периферія Європи мала б сходитися на раду до нас в Україну. Але це поки що умовний спосіб. Бо Захід дбає про свою розмаїту самобутність, насамперед культурно-духовну, тому там є Сан-Марино, Андорра, Ліхтенштейн і Монако, а сусідній Схід не визнає навіть квіткових огорож для резервацій, катком рівняє поголів'я людності, забороняє абетки й вирізує немовлят у Чечні. Захід не плутає Калабрію з Кантабрією, валлійців з валлонами, британців з бретонцями, розрізняє галлів, галісійців і португальців, – на Сході ж ніяк не втямлять, що тільки імперський міф може поєднати одним прикметником Русь і Росію. Не дивно, що на схід від України один-єдиний сусід панує до Уралу й далі – аж до Тихого океану. На його совісті нищення десятки мов. Нема нічого безглуздішого від гасла йти з ним разом до Європи. І не тому, що більша частина прибраної ним земельки в Азії, а тому що за своєю ментальністю він ординець і азіат (В. Радчук).

в) Нині зима гріховна покаєнням припинилася і лід невір'я богопізнанням розтопився; зима бо поганського кумирслужіння апостольським ученням і Христовою вірою припинилася, лід же Хоминого невір'я показом Христових ребер розтанув. Сьогодні весна красується, оживляючи земне єство, і бурхливі вітри, тихо повіваючи, плоди множать, і земля, насіння живлячи, зелену траву родить. Весна бо красна є віра Христова, яка хрещенням одроджує людське єство; бурхливі ж вітри – гріхотворні помисли, які покаєнням перетворюються на доброчинності і корисні для душі плоди множать; земля ж єства нашого, як сім'я, слово Боже прийнявши і страхом його боліючи постійно, дух спасіння родить (Кирило Туровський).

В-3. а) Після довгого літнього дня, коли сонце сідає, а розпечена земля поволі скидає з себе золоті шати, коли на бліде, втомлене днем небо з'являються крадькома несміливі зорі, в останньому промінні сонця справляє грища мушва, а дивно м'яке, злото-рожеве повітря приймає віддаль бузкові тони і робить простори ще ширшими і ще глибшими, – Маланка з Гафійкою волочать курною дорогою утому тіла й приємне почуття скінченого дня. Вони несуть додому спечене, як земля, тіло, а в складках одежі пахощі стиглого колоса (М.Коцюбинський).

б) Будемо прикладатися до священної Плащаниці з благоговінням і трепетом. Він [Христос] помер для тебе одного: нехай кожен це пам'ятає! – і

слухатимемо той Плач, плач усієї землі, плач надії надірваної, і дякувати Богові за спасіння, яке нам дається так легко і повз яке ми так байдуже проходимо, тоді як воно далось такою страшною ціною Богу, і Матері Божій, і учням (Антоній Сурозький).

в) Це – дворічна трав'яниста рослина з родини зонтичних (Аріасеае). Стебло товсте, порожнисте, округле, гіллясте, заввишки до двох метрів, часто червонувате, особливо у верхній частині. Листки (до 80 см завдовжки) зверху яскраво-зелені, знизу сіруваті, тонкі, м'які, з великими здутими піхвами, перисторозсічені, з великими яйцеподібними, гостро зубчастими листочками, іноді біля основи серцеподібними. Прикореневі листки довгочерешкові, верхні – сидячі. Суцвіття 10–17 см у діаметрі, зонтик без обгортки або з 1–2 листочками і численними опушеними променями (З енциклопедії).

г) Значення головної водної артерії Переяславщини важко переоцінити, і автор цих рядків, корінний пристрімчанин, має право це стверджувати, адже його дитячі роки минули саме на цій річці. У Трубежі ловили рибу, купалися, вимочували коноплі, льон, вибілювали полотно, прали білизну. По ньому перевозили скошену зелену траву для годівлі колгоспної і власної худоби. Трубіж (новий і старий) був тим водним шляхом, яким односельці човнами (в місцевій говірці „лодками”) перевозили сухе сіно до пристані або до берега навпроти городів. А звідти вже підводою або на плечах вони сітками доправляли сіно до своїх садиб, де досушували і складали в сараях, на горищах, роблячи запас корму для худоби на зиму. Словом, Трубіж і його заплава для мешканців села мали та й сьогодні мають велике господарське значення (Толочко М. Трубіж і Пристроми // Педагогічні обрії. – 2006. – № 8).

Завдання 95. Перекладіть українською мовою сталі вирази наукового стилю.

В-1. Исследователи использовали данный источник, широко распространенное мнение, приводит примеры, автор настаивает на, прежде всего предстоит решить проблему с, в противном случае.

В-2. Ряд источников, рассматриваемые работы, исследователи пришли к выводу, с точки зрения теории, речь идет о полном несоответствии, по имеющимся у нас сведениям, значимость выводов бесспорна.

В-3. Автор придерживается мнения, чисто научна проблема, исследование носит характер, встречаются случаи несовпадения, руководствуясь мыслью, отзыв о проведенном испытании, это расходится с предварительными данными.

Завдання 96. Перекладіть українською мовою сталі кліше офіційно-ділового стилю.

В-1. Ведущий специалист, заключить контракт, лицевой счёт, в соответствии с, назначить на должность, на неопределённый срок, основания для, поощрение в связи с, по семейным обстоятельствам, расчётный счет, считать целесообразным, указать мероприятия (меры, сроки), заказное письмо.

В-2. Безналичный расчёт, взыскать штраф, внедрение достижений, дополнительное согласие, испытание опытных образцов, нанести ущерб, смета

на объект, учредительное собрание, предпосылки для сотрудничества, влиятельные круги, двойное гражданство, согласовать с (руководством).

В-3. Выдано для представления в, должностной оклад, наложенный платёж, по вопросам учёта, предварительная договорённость, представленные материалы, привлечение специалистов, с ходатайством, составление отчета, ставить в известность, с целью дальнейшего сотрудничества, тщательно проверить, удовлетворить просьбу.

Завдання 97. Виправте лексичні та стилістичні помилки в поданих реченнях.

В-1. 1. Професійна етика – це сукупність моральних норм, що визначають відношення людини до свого професійного боргу. 2. Моральні норми базуються на чотирьох головних моральних принципах. 3. Агресивісти підрозділяються на «шерменівські танки», «снайперів» і «підривників», - це люди, які задирають інших, говорять колкості й дратуються, коли їх не слухають. 4. Вивчити досвід США в аспекті законодавчих мір боротьби з комп'ютерними злочинами.

В-2. 1. Електрон – це позитивно заряджена елементарна частка. 2. Лінії електропередач підходять до підстанцій біля установ, промислових будівель, домівок. 3. Енергія води, або гідроенергія, відноситься до перетвореної енергії сонця. 4. Учені детально проаналізували споживання паливно-енергетичних ресурсів. 5. Вугілля і нафта накопичувалися в надрах землі на протязі сотень мільйонів років. 6. Проблема раціонального використання енергії має бути вирішена найближчим часом. 7. На сьогоднішній день відновлювана енергетика, включаючи гідроелектростанції, складає біля 2,8 % загального енергопостачання в Україні. Спалювання біомаси – найбільш розповсюджений метод виробництва енергії.

В-3. 1. Задачу з обмеженнями вирішувати складніше. 2. У висновку літак заходить на посадку. 3. Належна обробка інформації – обов'язкова умова прийняття найбільш оптимального рішення. 4. Ця проблема ще не ставала предметом дослідження в україномовних джерелах. 5. Експерт оцінює величину, виходячи з його професійного досвіду. 6. Зовнішні чинники обумовлюються специфічними особливостями функціонування конкретного обладнання. 7. В японських прислів'ях найбільш виразно зображується образ тигра з його характерними прикметами. 8. Причиною складання акту є багаточисленні порушення, обумовлені халатністю співробітників.

Завдання 98. З'ясуйте, які з поданих слів, крім основного, мають додаткове емоційне чи стилістичне значення.

В-1. Дитина, дитя, дітвак. Майбуття, майбутнє, майбуть.

В-2. Живіт, лоно, животик. Ненька, матір, мати. Гаволов, ледар, ледацюга.

В-3. Маля, дитинча, дитинка. Надія, уповання, сподіванка.

Практичне заняття 12

СТИЛІСТИЧНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ЛЕКСИКИ (лексика за літературним уживанням)

*На все впливає мови чистота:
Зір глибшає, і крацають уста,
Стає точнішим слух, а думка гнеться,
Як вітром розколихані жита.*

Д. Павличко

Мета: Навчити відрізняти лексику літературного вжитку від лексики нелітературного вжитку, а також розмежовувати різні типи лексичних діалектних варіантів.

Теоретичні питання

1. Лексика літературного вжитку.
2. Лексика нелітературного вжитку (діалектизми, просторіччя, жаргонізми, арго тощо).

Завдання 99. Виявіть у реченнях розмовну лексику, доберіть до таких слів нейтральні відповідники.

В-1. 1. Ти, певне, далеко підеш. Уперше бачу такого розумаку (О. Донченко). 2. Вже кілька днів попи у великодніх золотистих ризах правлять молебні над криничкою (М. Стельмах). 3. Весело празникували в Шугаєвому хуторі кутю (Ганна Барвінок). 4. Всю уяву сірої ворони привертали калюжки, в яких шмигала риб'яча дрібнота (О. Донченко). 5. Проти неї спиною до сходів переступає з ноги на ногу широкоплечий чолов'яга (Ю. Шовкопляс).

В-2. 1. Той читає «Кобзаря» щоднини, Щоб ні слова друзі не забули (Д. Павличко). 2. Як ти там в чужій сторонці Живеш із москалями? (Л. Боровиковський). 3. І поглянув Ной на небо. Дощик не стихає, Та на небі перегнуласть Веселиця й грає (С. Руданський). 4. Дзвін нагло змовкає... (П. Колесник). 5. Я починаю плаксиво зіпати, щоб було чути аж на городі (С. Васильченко).

В-3. 1. Мати Тетяни хату вибілила, піч вицяцькувала (К. Гордієнко). 2. В квартирі Тригоні шпики засіли. Вони його самого узяли І засідку зробили (С. Голованівський). 3. – І коли засяяв своїми маківками той храм, грізний цар покликав зодчих, і вони впали ниць (М. Рудь). 4. Та біжи мені бігом, щоб одна нога тут, а друга там! (М. Номис). 5. Люди всі – на два ранжири: Є розумні – та без віри, Другі – вірою міцні, але глуздом – ані-ні! (А. Кримський).

Завдання 100. Прочитайте словникову статтю із синімічного словника, спробуйте відновити стилістичні ремарки (*розм., ірон., зневажл.*) біля слів із синонімічного ряду.*Завдання взято із джерела: Савченко І. С. Практикум з орфографії, лексикології, фразеології, лексикографії української мови : навч.-метод. посіб. / І. С. Савченко, В. В. Шляхова. – Черкаси, 2011. – 155 с.

Залицяльник («чоловік, що залицяється до жінки, дівчини»), поклонник ..., зальотник ..., джигун ..., закоханець ..., бабій ..., баболуб ..., бабич ..., спідничник ..., волоцюга ..., моргун ..., дівчачур ..., дівчур ...

Завдання 101. У поданих реченнях знайдіть жаргонізми. Сформулюйте їхнє лексичне значення і доберіть літературний відповідник до цих жаргонізмів.

1. Коло будки на кріслах сиділи розкинувшись два чуваки в піджаках і джинсах (С. Жадан). 2. Як митцеві, мені яюсь по барабану, відтворює ця річ історичну правду чи ні, якщо вона стильна (Л. Подерв'янський). 3. Йому говорять, а він чайником прикинувся, як не до нього. 4. Сиджу в кав'ярні, цмулю каву, І Ніщо не провіща революту, Проваджу бесіду цікаву Про Маркеса і Верхню Вольту (Ю. Позаяк). 5. Получка, обручка і цепура щезли, як «з білих яблонь дим» (з пісні гурту «Брати Гадюкіни»). 6. Я знаю одного фотографа, який займається виключно слайдами. Він за це отсидів три роки. І, якщо до них підібрати музику, щось таке зовсім убойне, то, я вам кажу, що це буде залізний абзац! (В. Діброва).

Завдання 102. Розподіліть подані жаргонізми на три групи: 1 – студентські, 2 – молодіжні, 3 – комп'ютерників. Подайте літературні відповідники до жаргонізмів і з'ясуйте, яким способом вони утворені.

Заліковка, мама, підігнати (якусь річ), вінда, відмазатися (від армії), бухарест, думка, капець, галіміий, читалка, геймер, грюкати, відгребти, хвіст, пара, перекачати, фізра, жабфак (біолог. ф-т), мишка, чайник, злити, товстолобики (студенти фізико-математ. ф-ту), комп, тупити, (з)валити (з місця події), контра, монік, бомба, вінт, шпора, клави, прикольний, зідрати, паритися, маякнути, юзер, зависати (у клубі), плавати, зависнути, провтикати, мерседес педальний, трава, мило, злізти з голки, лити воду, безбабство, академка.

Завдання 103. Доберіть літературні відповідники до поданих розмовних слів.

Очник, зубник, зубодер, бчник, закидон, паламарівна, папування, парикмахер, повістина, пожарка, паламаренко, головиха.

Довідка: перукар, дивацтво, влада папи, стоматолог, дружина голови, окуліст, студент стаціонару, син паламаря, донька паламаря, невелика повість, пожежна машина.

Завдання 104. Прочитайте уважно вірш Є. Гуцала «Цей ліс і луг, це поле – предковічні...». Випишіть з нього доміанти синонімічних рядів назв рослин. Скільки народних відповідників подає автор до літературних назв?

Цей ліс і луг, це поле – предковічні!
Сюди приходив і приходжу знов,
читаючи письмо піктографічне,
читаючи язичницьке письмо.

Ось сонцева трава. Гонько. Дидорця.
Биль синя. Коробачник. Голубій.
Всі назви склав – і потягнувсь до сонця
цикорій! Верецельник луговий!
Ось бодькавка. Дзябкаливець. Восятник.
Востак і вуличник! Колячина й дзябник!
Я склав слова – і прочитав: осатник!
Осот-оса куслива враз возник!

Блават. Синюк. Блаватець. Блакитнянка.
Лоскутниця. Синюрик. Головчадь.
Я знаки склав – і прочитав, як ранком
волошки сині у полях горять.

Напутник. Ранник. Язичок вужовий.
Трикутник. Ключка. Рябчик. Отроцел.
Складаю знаки – і читаю слово...
Звичайне слово – подорожник це...

Ходім в поля! Ходім в луги й до лісу.
Ходім завжди! Ходімо знов і знов.
Лиш подивись під ноги, оглянися –
Яке письмо в землі! Яке письмо!

Завдання 105. Доберіть літературний відповідник до поданих лексичних діалектних варіантів. Як у мовознавстві називають цей різновид діалектизмів?

А Оюн, индик, грашка, шкло, оріх, бурак.

Б Папортина, заяниця, лебедин, ластовиця, журавець, лелечич.

Завдання 106. Визначте різновид наведених лексичних діалектизмів. Заповніть таблицю прикладами.

КЛАСИФІКАЦІЯ ЛЕКСИЧНИХ ДІАЛЕКТНИХ ВАРІАНТІВ					
Протиставні (етногра- фічні), або локалізми	Непротиставні				
	власне лексичні	лексико- семантичні	лексико- словотвірні	лексико- фонетичні	лексико- акцентні

В-1. *Кошу́ля* (вишита сорочка), *печера* (нора), *совиця* (сова), *картоплище* (картоплиння), *ряска* (ряска), *кирниця* (криниця), *ізвор* (джерело, струмок у гористій місцевості), *лиця* (щоки), *жару́ха* (кропива), *мамунка* (лялька), *паздерник* (листопад), *літошній* (минулорічний), *сон* (соняшник), *малюта* (маля, малюк), *кметі́ця* (селянка), *коросліп* (пролісок), *забоїна* (вибоїна), *звечеряти* (повечеряти), *зазува́нець* (чобіт, зроблений так, що годиться і для лівої і для правої ноги), *засчка* (зайчиця), *діед* (діл), *загонець* (загінець), *підря* (полиця під покрівлю в гуцульській хаті), *любайстер* (алебастр), *невістка* (заміжня жінка), *жовтенький* (жовтєнький), *панера* (великий кошик з верболозу для перенесення овочів), *начинка* (начинка), *вовк* (середина кавуна).

В-2. *Кóвганка* (дерев'яна посудина для затовкування сала); *табатурка* (табакерка), *оселя* (селище, поселення), *за́мір* (замір), *кома́риця* (комар), *трембі́та* (духовий музичний інструмент), *конопляник* (горобець), *лелечич* (лелека), *кива́ч*, *ківень* (липень), *гра́жда* (рублена будівля, де вівці стоять у непогоду), *малолічний* (нечисленний), *кметиня* (селянка), *лебедин* (лебідь), *леда́що* (ледащо), *живосрі́бло* (ртуть), *замету́шня* (метушня), *тиша́к* (гарна тиха погода), *замі́стя* (передмістя), *жас* (жах), *збан* (дзбан), *крів* (кров), *озна́ка* (озна́ка), *на́діл* (наділ), *врода* (урожай); *зві́р* (яр), *баранець* (середина кавуна), *керниця* (криниця), *зимівні́к* (зимівник), *ді́вка* (дочка), *ко́шниця* (повітка для зберігання качанів кукурудзи).

В-3. *Кичера* (гора з круглим безлісним верхом), *ноша* (одяг), *начинка* (начинка), *біленький* (білєнький), *осет* (осот), *скотина* (худоба), *арідник* (злий дух, старий і злий чарівник), *манники* (страва), *пукал* (грязь на дні соляних озер), *баклажан* (помідор), *замерзляки* (бурульки на деревах), *слиму́ж* – *слимуш* (слимак), *літайка* (метелик), *осені́ця* (осінь), *курай* (перекотиполе), *когут* (півень), *ляскави́ця* (грім), *баран* (бекас), *ричка* (доярка, корівниця), *первоцві́т* (пролісок), *захті́ти* (захотіти), *зрадець* (зрадник), *зака́з* (нака́з), *сон* (соняшник), *жереті́й* (ненажера), *ряска* (ряска́), *лейстер* (реєстр), *освітник* (освітянин), *коле́ба* (будівля, у якій сплять пастухи), *бовду́р* (димар), *крет* (кріт).

Завдання 107. Доберіть літературні відповідники до поданих діалектизмів та з'ясуйте спосіб творення цих діалектизмів.

Палихвіст, придорожник, дурок-зілля, любимене, падиволос, свербивус, бабакуль, чортоплуд, моримух.

Завдання 108. Доберіть стилістичні синоніми до діалектних слів на позначення характеристики людини, зокрема її:

зовнішності: пирконосий, нічвидний, обдемкуватий, ненила, зизуватий, подібень, неодіжний;

вдачі: закукурічений, ненатлий, кокошний, зажабистий, огурний, немний, нехтолиця, плетюга, ліногуз, пожаха́чка, опія́ка, пічлаз;

роду заняття, професії тощо: златоковаль, коров'яр, коминар, ричка, олейник, спадун, освітник, професор, незатруднений.

Завдання 109. З'ясуйте, які з поданих слів належать до слів нелітературного вжитку.

В-1. Глотка, пелька, хавка. Рід, кодло, поріддя.

В-2. Будка, писок, обличчя. Записка, писулька, цидулка.

В-3. Голова, макітра, довбешка. Волочитися, залищитися, липнути.

Завдання 110. Спишіть речення, підкресліть у них епітети до слів *літо*, *мрія*, *соняшник*. Доповніть ряди епітетів власними прикладами та прикладами, поданими в словнику епітетів української мови С. П. Бибик, С. Я. Єрмоленко, Л. О. Пустовіт (1998 р.). З'ясуйте їхнє стилістичне навантаження в поданому контексті.

В-1. 1. Заломлене літо крізь тисячі лінз. 2. Мельхіорове літо, день ясний, а не мій. 3. Вечірній сон закоханого літа.. (Л. Костенко). 4. Умирає зажурене літо. Так прозоро... покора і тиш... (В. Сосюра). 5. Було не одно, густе, як мед, літо, що заливало землю щирим золотом.. (У. Самчук).

В-2. 1. Тут здійснилась віків високих мрія. 2. Веселі, чисті, ясноокі мрії І воскрешає призабуті дні (М. Рильський). 3. Над Прутом гай снує Зелені мрії.. (М. Сарма-Соколовський). 4. Скільки щастя, скільки втіхи, Скільки ясних, любих мрій! (В. Мова). 5. Пташині мрії в шепоті фіялок до пальців місяця відкрились (В. Барка). 6. Така була хороша молодиця і мала мрію гарну і чудну (Л. Костенко).

В-3. 1. Непорушно стоять високі, пожовклі соняшники (У. Самчук). 2. Земля прислухається до придорожніх пісень і вухатими соняшниками, і вусатим ячменем, і втомленим житом, що ніяк не може нагодувати рід людський (М. Стельмах). 3. Тягнеться до сонця соняшник крислатий, як до тебе серце, стороно моя (В. Сосюра). 4. А коло хати пелехатий сонях пасе траву в блакитному дощі (Л. Костенко). 5. ..під громом соняшник німий неначе (В. Барка).

Завдання 111. Прочитайте епітети до слів *роса*, *цвіт*, *бір*. Усно визначте, яку семантичну ознаку вони позначають (розмір, колір, прозорість, запах, загальне враження, психологічне сприйняття тощо). Складіть кілька речень, максимально використавши епітети до поданих слів.

В-1. Роса – ароматна, біла, бісерна, блискуча, буйна, важка, велика, вечірня, горюча, густа, діамантова, дрібна, духмяна, зимна (розм.), золота, іскриста, краплиста, крижана, кришталева, легка, матова, медяна, ніжно-голуба, нічна, перлиста, прозора, прохолодна, п'янка, ранкова, рання, різнобарвна, самоцвітна, свіжа, світла, сива, сіра, смарагдова, срібляста, срібна, тепла, тяжка, холодна, цілюща, чиста, щедра.

В-2. Цвіт – білий, білосніжний, буйний, впертий, гордий, дикий, дрімливий, жовтий, запашний, зеленаво-жовтий, зелений, любий, медовий, молодий, молочний, ніжний, ніжно-молодий, новий, огневий, одцвілий, опаловий, пахучий, пишний, пишнobarвний, повний, прив'ялий, прозорий, рожевий, рожево-білий, розквітлий, рум'яний, рясний, скошений, теплий, тугий, чародійний, щедрий, ярий.

В-3. Бір – багатовіковий, буйний, великий, високий, віковичний, вічний, глибокий, глухий, гордий, густий, густолистий, дикий, древній, дрімучий, зелений, казковий, мовчкуватий, могутній, молодий, непроглядний, непрохідний, німий, одвічний, предковичний, просторий, ранковий, рідкий, свіжий, світлий, синій, сонний, старий, столітній, темний, тисячолітній, тінистий, частий, чистий, чорний, щирий.

Практичне заняття 13 **ПОВНИЙ ЛЕКСИКОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СЛІВ**

Мета: Систематизувати знання про основні лексикологічні поняття, формувати уміння й навички часткового та повного лексикологічного розбору.

Теоретичні питання

1. Поняття про лексичне значення слова.
2. Характеристика системних відношень у складі української лексики.
3. Поняття про повний лексикологічний розбір.

Завдання 112. У кожному рядку виявіть слово, яке відрізняється від решти вказаною ознакою. Вибір обґрунтуйте письмово.

А. За кількістю лексичних значень

В-1. Жовтобрюшка, спів, намітка, рукав, чоловік.

В-2. Земляк, зозулястий, бабинець, підберезник, шапка.

В-3. Слово, намисто, підошва, голова, тінь.

Б. За наявністю паронімів

В-1. Візуальний, гривня, літепло, акцентологічний, аферист.

В-2. Депресивний, наглий, ароматизований, словотвірний, генеральний.

В-3. Арабеск, глуз, декваліфікація, визначальний, скрижаль.

В. За наявністю омонімів

В-1. Моторний, навісний, термітний, терновий, бджолиний.

В-2. Перекачувати, травити, трасувати, фантазувати, повставати.

В-3. Переярок, траверс, фон, пісочник, узурпатор.

Г. За походженням

- В-1. Репарація, егоцентризм, епіграф, екзамен, диктант.
- В-2. Ейфорія, дидактика, евфонія, диктатура, оксиморон.
- В-3. Едельвейс, штрейкбрехер, цугцванг, фарватер, шлагбаум.

Г. *За належністю до активного шару лексики*

- В-1. Конкретний, кондуктор, консилиум, консул, крейцер.
- В-2. Магістрант, маестро, макіяж, мамонт, марка.
- В-3. Бінокль, коліматор, приціл, бронежилет, кіраса.

Д. *За належністю до лексики літературного вжитку*

- В-1. Дитя, дитина, дитинча, дитячий, здитиніти.
- В-2. Зуб, зубний, зубрити, зубрівка, зубець.
- В-3. Обличчя, лице, твар, мармиза, вид.

Завдання 113. Виконайте повний лексикологічний аналіз виділених слів.

В-1. А *місяць*, що перше висів серед ясного неба сірою, малопомітною плямою, під темним крилом ночі зразу *ожив* і засвітився білим чарівним огнем (С. Васильченко). 2. *Відлітає* влітку журавлиний *ключ* десятикласників, і в той пам'ятний вечір урочистого випуску ти ніби піднімаєшся ще на одну сходинку, на новий щабель у своєму житті (І. Цюпа). 3. У затінених вологих місцях тихо коливались білі, воскові *чашечки* конвалій (О. Донченко). 4. Над городами, журавлями і підсиненими оселями маревом тремтів росяний *сон* (М.Стельмах). 5. Ходить Осінь, молодиця смаглолиця, Мов озера, її очі *щиросині* (О. Стефанович).

В-2. 1. Могутні волелюбні племена скіфів започаткували на *терені* України добу заліза (Б. Мозолевський). 2. І де тільки того люду береться на ярмарку? І як він не губиться в отій рухливій *каші*, що розбухає, коловоротить, гуде, сміється, торгується, марнословить, озивається іржанням коней, ревінням волів, дзвоном заліза, горщиків і струнами лірників? (М.Стельмах). 3. Над селом пройшла гроза. Сильним вітром знесло з даху лелече *гніздо* (І. Заянчковський). 4. Багато народів *хвиля* за хвилею прокотилося нашою землею до того, поки усвідомила вона себе Україною (Б. Мозолевський). 5. *Точилася* тепла розмова, всі були збуджені, перебирали останні новини, хвалилися своїми намірами на новий рік (І. Ільєнко). 6. За все, за все призначена ціна: за радість треба заплатити *мукою*, за зустрічі ми платимо розлукою, нікого ця розплата не мина (В. Крижанівський). 7. Я молодий, веселий птах, Лечу, як вітер в *небесах*, З пісень моїх все летється сміх, – Весняний спів для всіх (В. Пачовський).

В-3. 1. Усі ми обвиті стрічками доріг, які простяглися без краю. Початок дороги – це *отчий поріг*, кінець її – хто ж його знає... (В. Крищенко). 2. Мадонно моя, *Пренепорочна* Маріє, прославлена в віках! На наших самотних вівтарях лиш вітер віє... (П. Тичина). 3. Ліс стояв, неначе *молода* під вінцем, у дорогому уборі, якого не вигідає ні одна людська думка (І. Нечуй-Левицький). 4. Не дружись із *чоловіком* гнівливим і не ходи із людиною лютою, щоб доріг її ти не навчився і тенета не взяв для своєї душі. 5. Людина лукавого серця не знайде добра, хто ж лукавить своїм *язиком*, упаде в зло (Книга проповідей

Соломонових). 6. Лункі октави дальніх голосів запише обрій у вечірній простір і *молодик* над смужкою лісів поставить позолочений апостроф (Л. Костенко).

Змістовий модуль 2. Фразеологія. Лексикографія

Практичне заняття 14

ФРАЗЕОЛОГІЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Мета: Формувати уміння класифікувати фразеологічні одиниці та виконувати фразеологічний аналіз стійких сполучень слів.

Теоретичні питання

1. Предмет фразеології. Поняття фразеологічної одиниці. Основні ознаки фразеологізмів. Лексичний склад фразеологізмів.
2. Системні зв'язки у фразеології.
3. Джерела української фразеології.

Завдання 114. Підкресліть фразеологізми у вірші В. Пацкун, поряд запишіть їхнє тлумачення. У разі потреби використайте фразеологічні словники.

Роздуми студента після першої сесії

Щоб раєм студенту життя не здавалось,
Щоб наші знання у систему складались,
Щоб квіточки знань зарясніли плодами,
Завершує вивчення курсу екзамен.

І двічі на рік, кожен раз, як востаннє,
Стає перед нами одвічне питання:
«Чи бути, чи ні»? Пощастить чи не
дуже?
Злетиш до небес, а чи сядеш в калюжу?

І спокій тепер лише сниться студенту:
Знання, мов рентгеном, сканують
доценти.
Проскочити лиш семінар удалося,
Як вже самостійна повисла на носі.

Якщо в тебе сесія тільки дебютна,
А досвід в цій справі твій – нуль
абсолютний,
То я ризикну, тільки користі ради,
Із досвіду власного дати поради.
Найперше, що хочу тобі побажати:
Ніколи не слід оптимізму втрачати.
Останньою завжди вмирає надія,
Хто тоне, з надією сплисти зуміє.

Але оптимізму для успіху мало.
Щоб сесія снігом на тебе не впала,
Не грянула громом у ясному небі –
До неї таки готуватися треба.

Щоб не заблукати на ниві науки
І не опустити у розпачі руки,
Зроби, як в навчанні робити годиться:
Всі справи свої розклади по полицях.

Чіткий розпорядок в навчанні –
півсправи:
Не треба метатися зліва – направо,
Не треба постійно хвосту підтягати,
А отже, від втоми й безсоння страждати.

В навчанні ще суть визначати навчися,
У решеті воду носить не берися.
Дурницями мізки не слід забивати,
Бо з неба зірок вам тоді не хапати!

Щоб не довелося вам лікті кусати
(Мов, скільки я часу даремно потратив),
Науки граніт треба гризти зубами,
Щоб потім з надією йти на екзамен.

Як чуба добряче погрієш в навчанні,
Проявиш терпіння своє і старання,
Відразу й фортуна тобі усміхнеться,
І раків пекти тоді не доведеться.

Хай полум'ям синім горять всі невдачі!
Щоб вам не ходити на ті прездачі!
Хай буде вам в радість навчання у вузі!
І будьте завжди на коні, любі друзі!

О, знань невичерпна глибока кринице!

Ти розуму й мудрості чиста світлиця!
В тобі нам вдалось свою пісню почати –
Дай, Боже, її до кінця доспівати!

Завдання 115. З'ясуйте значення поданих фразеологізмів. Випишіть слова з асимілятивними змінами, відтворіть фонематичний і фонетичний склад, проаналізуйте консонантну асиміляцію в них. Визначте, у яких фразеологізмах немає явища асиміляції.

В-1. Аж волосся піднімається, від випадку до випадку, стати клубком в горлі, як баба була дівкою, на Рахманський великдень, дідько приніс, казка про білого бичка, вибити з сідла, ані гадки, аж із шкури вибиватися, ходити різними стежками, під джмелем, як миша у пастці.

В-2. Як байбак у норі, топтати доріжку, хоч з шапки вбийся, як голубка, дістати одкоша, як брат з сестрою, атмосфера розжарюється, аж лихорадка б'є, без лічби, гострити кігті, підшитий лисом.

В-3. Верства келебердянська, в одну дудку, як за рідного батька, на дорозі валяється, бряжчить у кишені, без штанів під стіл бігати, братися за книжки, крок за кроком, дути губки, ложка дьогтю, як оселедців у бочці.

Завдання 116. Користуючись фразеологічним словником, доведіть багатозначність поданих фразеологізмів.

В-1. Виймати душу, піднімати руку, твердий горішок.

В-2. Рвати очі, за спиною, не спускати очей.

В-3. Сам на сам, поставити на ноги, як маків цвіт.

Завдання 117. Доберіть синоніми до поданих фразеологізмів.

В-1. Носитися як з писанкою; язик підвішений добре; одного поля ягоди; точити язики; хто лихом жартує, той його куштує; знання на плечі не тиснуть і з рук не виснуть; не в тім'я битий; як циган у вівцях.

В-2. Справити парню; підбивати клинці; стріляний горобець; ні се ні те; від рядка до рядка; як вітром здуло; розказувати сім мішків гречаної вовни; щоб рибку їсти, треба в воду лізти.

В-3. Рвати й метати; пускати бісики; птах високого польоту; як з хреста знятий; за царя Горошка, як людей було трошки; продавати зуби; нема кращого за мене та за попову свиню; сміялася верша з сака, хоч сама така.

Завдання 118. До поданих фразеологізмів доберіть антонімічні.

В-1. Аби день до вечора; курча пухнасте; аж кипить у руках; туман вісімнадцятий; в базарний день красна ціна – п'ятак; капустяна голова.

Довідка: не покладати рук; старий вовк; світла голова; як мокре горить; бистрий на розум; не по кишені.

В-2. Берегти свої нерви; викрутитися з халепи; відводити очі; через хату перехилиться і моркву вирве; дерти кирпу; хоч свічки ліпи.

Довідка: ламати шапку; виходити з рівноваги; гопки ставати; прясти очима; влипнути, як муха в мед; від горшка два вершка.

В-3. Не бачити смаленого вовка; як свиня на коня; справляти сім неділь на тиждень; гріти чуба; давати волю язикові; читати проповідь.

Довідка: тримати язик за зубами; співати дифірамби; обливатися потом; волос у волос; пройти крізь вогонь і воду; баглаї бити.

Завдання 119. До поданих слів-антонімів доберіть синонімічні фразеологізми, запишіть їх парами.

Зразок: багато (як грибів після дощу) – мало (як кіт наплакав).

Далеко – близько, немічний – здоровий, з перемогою – з поразкою, досвідчений – недосвідчений, безгрішний – грошовитий, схожий – несхожий.

Завдання 120. Знайдіть «зайві» фразеологізми, поясніть їхнє значення словами-синонімами чи синонімічними словосполученнями.

Голий – як бубон; як турецький святий; як мати народила; як тріска.

Викривати – виводити на чисту воду; носити камінь за пазухою; обдерти як липку; зривати маску.

Підбурювати – збити з пантелику; підливати олії в огонь; баламутити голови; кидати іскру в порох.

Підводити /когось/ – підкладати свиню; заганяти на слизке; виносити сміття з хати; підводити під монастир.

Перебільшувати – робити з мухи бугая; робити з губи халяву; робити з мухи слона; робити з мухи вола.

Завдання 121. Визначте сферу виникнення фразеологізмів (мисливство, спорт, кравецтво, рибальство, морська справа, сільське господарство, ткацтво, перукарство, транспорт, побут тощо).

В-1. Ні пуху ні пера; рятівне коло; насміялася верша з сака; ганяти як солоного зайця; білими нитками шитий; покласти на обидві лопатки; хід конем; де тонко, там і рветься; стригти під один гребінець; увірвалася вудка; вимушена посадка; віддавати кінці; давати задній хід; набивати ціну; від дошки до дошки; всипати березової каші; гірка пілюля; насипати приску за очкур; чумак з сіллю перекинувся; зірка першої величини; бурхлива реакція; як корова язиком злизала; баба Палажка і баба Параска; мов бджіл у вулику.

В-2. Грати першу скрипку; куди голка, туди й нитка; собачими очима; ганятися за двома зайцями; немає й нитки сухої; як корова на льоду; як рак у торбі; носом рибу вудити; робити трагедію; питома вага; вашого поля ягода; піймати в сіті; з великої літери; розбити горщика; горобцеві по коліна; кресати підковами; провідна зірка; як у стіну горохом; дати задній хід; розсохлися клепки; ходити козирем; як ковальський міх; рубати канати; грати на чужому полі; як Тарас Бульба з Андрієм; як бугай у болоті; ходити в шорах.

В-3. Робити публіку; піймати синицю в руку; як баран на нові ворота; від аза до іжиці; вдарити по струні; грати комедію; у свою дудку грати; як з гуски вода; в одній команді грати; хоч з гармат стріляй; давати зелену вулицю; морський вовк; впіймати вовка за вуха; слабкий на утори; ходити півнем; гра з відкритими козирами; кований на всі чотири копита; взяти на буксир; жереб кинуто; як свиня на коня; ловити носом окунів; влучити в око; взяти на живу нитку; вставити клепки; спіймати на гачок; як байбак у норі; конотопська відьма, сипати зайцям солі під хвіст.

Завдання 122. Запишіть прислів'я, з якого утворилися подані фразеологізми.

Хапатися за соломинку, рятівна соломинка, соломинка порятунку, як потопаючий за соломинку.

Завдання 123. Доповніть редуковані форми поданих прислів'їв і приказок.

Про вовка промовка...; баба з воза...; на віку, як на довгій ниві...; язик до Києва доведе...; ні кола, ні двора...; не всі дома...; ні риба, ні м'ясо...; обіцянка – цяцянка...; старість не радість...; бідному Савці нема долі ні на печі, ні на лавці...; горілка не дівка, не треба її цілувати...; наше діло півняче...; чуже видно під лісом...; їж, поки рот свіж...

Завдання 124. Запишіть подані фразеологізми, розподіливши їх за групами: 1 – ті, у яких ідеться про волелюбність козаків; 2 – ті, у яких ідеться про благородність козаків; 3 – ті, у яких ідеться про непокірність козаків; 4 – жартівливі козацькі.

Козача потилиця панам ляхам не хилиться. Дай, Боже, воювати і шабель не виймати. Ой піч, моя піч, якби ти я на тобі, а ти на коні, славний би тоді козак був би з мене. Не той козак, що зборов, а той, що вивернувся. Лучче смерть на полі, ніж життя в неволі. Не наше діло у ряжі стрибати, наше діло козацькеє з конем меренцем по степу гуляти. Іди ж козак світ за очима, неси свою смерть за плечима, не бійся смерті: поки живеш – її нема, а як умреш – тебе чортма. Зроду-віку козак не був і не буде катом! Козак не боїться ні тучі, ні грому. Козак без волі, як кінь на припоні. Ляхи нам не пани, а ми їм не хлопці. Щирий козак ззаду не нападається. Що буде, то буде, а козак панщини робити не буде. Кінь, шаблюка, вітер в полі і ніхто не здолає козацької волі! Зроду-віку козак не був і не буде катом! Козак – душа не вередлива, в пеклі не мерзне, в ополонці не пріє. Степ та воля – козацька доля. Якби криком брать, так кого б ми до рук не прибрали! Козаку лучче промінати шаблю на веретено, ніж напасти вдвох на одного. Не той козак, що за водою пливе, а той, що проти води. Козаки як діти: хоч багато – поїдять, хоч трохи – наїдяться.

Практичне заняття 15 **КЛАСИФІКАЦІЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ.** **ТИПОЛОГІЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ВАРІАНТІВ**

Мета: Формувати уміння класифікувати фразеологічні одиниці та розрізняти їх варіанти.

Теоретичні питання

1. Класифікація фразеологізмів:

- а) семантична (за співвідношенням між значенням окремих компонентів і їхнім цілісним значенням);
- б) генетична;
- в) за будовою;
- г) за співвіднесеністю з деякими частинами мови;

г) за функційно-стилістичними властивостями.

2. Явище варіантності у складі фразеології.

Завдання 125. Охарактеризуйте фразеологічні звороти за ступенем семантичного злиття компонентів.

Тримати язика за зубами, як квочка в обичайці, проханий хліб, випустити бандури, без зайвих слів, вибити зі сну, ханьки м'яти, бачити наскрізь, взяти на цугундер, взяти на буксир, як лисому гребінь, без кінця без краю, альфа і омега, вбитися в колодочки, нічого в рот не брати, химороду химородити, точити баяндраси, ні слова (пари) з уст, багато горя зазнати, Гнат-безп'ятко, без задніх ніг, брати рушники, білий як крейда, біла ворона, ходити в шорах, всипати приску за очкур, кирпата свашка, ховати сльозу.

Завдання 126. Заповніть таблицю поданими фразеологізмами.

Генетична класифікація фразеологізмів		
Питомо українські		Запозичені
спільнослов'янські	власне українські	

В-1. «Маємо те, що маємо» (Л. Кравчук); який Сава, така й слава; *nota bene*; «Іду на ви» (київський князь Святослав Ігорович); не в своїй тарілці; «У поті чола твого їстимеш хліб» (Біблія); синя панчоха; верства пирятинська; як Сіркові на перелазі; герой нашого часу (М. Лермонтов); знизав плечима.

В-2. «Сезам, одчинись» (арабська казка); «Важко в навчанні – легко в бою!» (О. Суворов); хоч мак сій; «Світ ловив мене, та не спіймав» (Г. Сковорода); гріти руки; Ромео і Джульєтта (В. Шекспір); *ab ovo*; як швед під Полтавою; час – це гроші; дамоклів меч; від аза до іжиці; до булави треба ще й голови; зажмури́в очі; «Нації вмирають не від інфаркту. Спочатку їм відбирає мову» (Л. Костенко).

В-3. Ідея фікс; око за око; передати куті меду; перейти Рубікон; друге пришестя; тут собака заритий; людська комедія (О. Бальзак); проковтнути гірку пілюлю; «Караюсь, мучуся, але не каюсь!» (Т. Шевченко); піди за Карпати, то й там треба бідувати; накопи́ли́ла губи; між Сціллою і Харібдою.

Завдання 127. Заповніть таблицю поданими фразеологізмами.

Класифікація фразеологізмів за співвіднесеністю з окремими частинами мови				
Іменникові	Прикметникові	Дієслівні	Прислівникові	Вигуківі (інтер'єктивні)

Від а до я, іудин поцілунок, собака на сні, як виросте гарбуз на вербі, де козам роги правлять, вросли в землю, самі вуха та зуби, мало каші з'їв, підводне каміння, метати громи і блискавки, на ладан дише, на заячий скік, ходи здоровий!, горе микати, від щирого серця, прокрустове ложе, сім футів під кілем!, як Сірко на базарі, кропив'яне сім'я, циганське сонце, як чорту лапоть, яблуку ніде впасти, з роси і з води!, як сорока по тину, хоч грім з неба, щоб грім убив (побив) [і блискавка спалила!], як грім, гріховодити язиком, зав'язати світ, до перших півнів.

Завдання 128. З'ясуйте будову наведених фразеологізмів. Відповіді занесіть у таблицю.

Класифікація фразеологізмів за будовою							
Фразема		Фраза					
1	2	3	4	5	6	7	8

Відповіді: 1 – словосполучення підрядне; 5 – складносурядне речення;
 2 – словосполучення сурядне; 6 – складнопідрядне речення;
 3 – просте незалежне речення; 7 – складне безсполучникове речення;
 4 – просте підрядне речення; 8 – складне багатокomp. речення

В-1. 1 – і сміх і гріх; 2 – язик до Києва доведе, але там його доведеться прикусити; 3 – мели, Іване, доки вітру стане; 4 – дати драла; 5 – хоч мак сій; 6 – біда навчить коржі з маком їсти; 7 – хочеш їсти калачі – не сиди на печі; 7 – мовчи та мак товчи; 8 – як на долоні волосся виросте; 9 – наше діло півняче: прокукурукав, а там хоч не світай; 10 – як не сядеш роботі на шию, вона сяде тобі на голову.

В-2. 1 – грошей мало – не біда, як є друзів череда; 2 – стріляний горобець; 3 – свині не до поросят, коли її смалять; 4 – і на мудрих часом чорт на лису гору їздить; 5 – вечір думає – ранок умає; 6 – і батогом, і пирогом; 7 – кожен Івась має свій лас; 8 – коваль коня кує, а жаба й собі ногу дає; 9 – як чорту лапоть; 10 – бідному Савці нема долі ні на печі, ні на лавці: на печі печуть, на лавці січуть.

В-3. 1 – близька соломка краща далекого сінця; 2 – син полатайхата – дочка обдерихата; 3 – заробив, як Хома на качалках: одну продав, а дев'ять на ньому баби побили; 4 – обіцянка – цяцянка, а дурневі радість; 5 – двоє хитрих мудрого не переважають; 6 – на віку, як на довгій ниві: не пройдеш, ноги не вколівши; 7 – як горохом об стіну; 8 – кирпата свашка; 9 – між Сціллою і Харібдою; 10 – один син – не син, два сини – півсина, три сини – ото син.

Завдання 129. Розподіліть подані фразеологізми на три групи за типом варіантності: 1 – граматичні варіанти, 2 – лексичні варіанти, 3 – лексико-граматичні (змішані) варіанти.

В-1. Заблудитися між трьома соснами (смереками); ламаного (битого, мідного, тертого, витертого, щербатого) гроша (шага, шеляга, п'ятака) не вартий (не варт); повна (набита, непорожня) кишень (калитка); побити (розбити) горщика (горшки, глек); намилити голову (чуба, чуприну; шию, карк); піднести гарбуза (рака); укривати ганьбою (неславою, соромом); ні в казці (казках) не сказати, ні пером написати; яблуку (яблукові, голці, горошині, орішку) ніде впасти.

В-2. За безцінь (безцінок); бити лобом (лобами) об землю; битися як риба (рибина) в неводі; блукати по світах (по світу, по світі); брати (взяти) в руки (до рук); брати (хапати) / взяти (ухопити) на (в) зуби (на зуб, на зуба, на зубок, на зубки); на (по) дорозі (на вулиці, на смітті, долі) не валяється; вбивати (забивати) / вбити (забити) клин (клинця); золоті верби ростуть (золоте верб'я росте); масляні (позаторішні) вишкварки.

В-3. Давати (дати) маху; канути (відійти) в забуття; вергати (кидати) громи; жити одним (сьогоднішнім) днем; накладати (класти) / накласти (покласти) тавро (клеймо, печатку, печать, знак, відбиток); заводити (завести) своє (свої); кадити (палити, курити) фіміам; як по команді (за командою, на команду); казка про білого (солом'яного, рябого) бичка; литися річкою (рікою, річками, ріками); бабка (бабуся) надвоє ворожила (гадала).

Завдання 130. З'ясуйте, у якому рядку до всіх фразеологізмів правильно подано лексичні варіанти компонентів. У разі потреби скористуйтеся відповідним словником.

В-1. а) волам (бикам, баранам) хвости крутити; бісики грають (іскряться, стрибають, горять) в очах;

б) колоти (випікати, довбати, вибивати) очі; урвалася лавочка (вудка, бас);

в) у жилах тече дворянська (голуба, блакитна, селянська) кров; як у Бога (у Христа, у батька) за пазухою.

В-2. а) взяти ноги на плечі (в руки, за пояс); будувати надхмарні (повітряні, надсонячні) замки;

б) верства келебердянська (пирятинська, чугуївська, мальована); душа на одній нитці (павутинці, мотузочці) держиться;

в) кара божа (господня, вавилонська); брати на решето (на зуби, на язика);

В-3. а) заварити кашу (пиво, халепу); зійти зі сцени (арени, шляху);

б) з'їсти собаку (вовка, муху); ходити на поводку (на повіді, на припоні, на прив'язі);

в) ходити второваними (протоптаними, протертими) стежками; свіжа (жива, щербата) копійка.

Практичне заняття 16

СТИЛІСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ

Мета: Формувати навички роботи з текстами різних стилів, виявляти в них фразеологічні одиниці і з'ясовувати їхні стилістичні можливості.

Теоретичні питання

1. Мовностильові особливості фразеологізмів.
2. Фразеологічні діалектизми, історизми, архаїзми та інновації.
3. Основні способи перекладу фразеологізмів: фразеологічний (використання повного чи часткового еквівалента або аналога), нефразеологічний (лексичний переклад, калькування, описовий переклад).
4. Характеристика фразеологічних словників.

Завдання 131. Підкресліть фразеологізми й поясніть їхню стилістичну роль у текстах.

1. Одним судилося впасти, як дереву в бурелом. А інші потрапили в пастку, і десь їх візьмуть в полон. Розбиті, сумні, розпорошені, бредуть до своїх родин. А я, переможений гетьман, сиджу тут, як перст, один. 2. – Ти мене одурив,

проклятий гяуре! Я привів своє військо, а ти мене ошукав. Що ж ти хочеш, козацький ти макогоне, щоб у тих болотах мені жаба цицьки дала? 3. Пахло смаленим вовком, заходилося знов на грозу. Потай взявши коня, я хотів тікати з полону. Саме рейвах стояв, бо ховали якогось мурзу і палили над ним перемоклу в полі солому. 4. Час поле тихою сапою. 5. Аж перша жінка і злягла, і вмерла, і тиху душу Богу віддала. 6. Останній клен світ за очі забіг. 7. Від цих чуток, здається, трачу глузд. А може, часом гетьману потрібно почути про себе правду з перших вуст? 8. Хай булави дохопиться прогноза. А я покочусь по оцій землі – п'ятим колесом вашого воза, десятою водою на киселі (з творів Л. Костенко).

Завдання 132 Прочитайте подані словникові статті з тлумачного фразеологічного словника. Доповніть ці статті стилістичними ремарками (*ірон., жарт., зневажл., книжн., уроч., заст.*).

Без ночі не тутешній – .....нікому не відомий, чужий для всіх; **під хмільком** – .....напідпитку; **царство тіней** – .....потойбічний світ; **Іванова хата** – .....в'язниця; **як цап у зорях** – .....зовсім не (розбиратися, розумітися); **тютя з полив'яним носом** – .....нетямуца, безвольна людина; **цар земний** – .....людина; **на риб'ячому хутрі** – .....який погано гріє (про верхній одяг); **чорнильна душа** – .....бюрократ; **приказний крючок** – .....чиновник; **виступити на прю** – ..... боротьба, бій, борня; **Валаамова ослиця** – ..... покірлива, мовчазна людина, що несподівано висловлює протест, чинить опір; **пута Гіменея** – .....подружні відносини; **солом'яний вдівець** – .....чоловік, який тимчасово залишився без дружини; **покидати чуби** – .....стати солдатами; **по Марусин поясок** – .....до смужки на келихові, чарці, склянці, **ледаря празнувати** – ..... нічого не робити, байдикувати, гуляти; **Адамове реберце** – .....жінка; **розв'язати губу** – ..... почати говорити (переважно щось в'їдливе), **з великого розуму** – .....необдуманно, легковажно; **на комариному салі** – .....пісний, немащений; **між Сціллою та Харібдою** – .....під обопільною нищівною загрозою, **циганське тепло** – .....холод; **красна тоня** – .....перший у сезоні улов, звичайно найкращий.

Завдання 133. Прочитайте уважно фразеологізми. Підкресліть у них слова, які не вживаються в літературній мові. З'ясуйте семантику цих слів, скориставшись словником відповідного типу. Поясніть значення фразеологізмів. Доберіть до цих фразеологізмів синонімічні, якщо це можливо.

1. Хлоп мівний, як і кіт лівний, ніколи не пропаде. 2. Кожен Івась має свій лас. 3. Хвали мя моя губонько, а то я тя роздеру. 4. Вечір думає, а ранок умає. 5. Фраз би його улапив. 6. Ханьки м'яти. 7. Датись у помки. 8. Не стикати очей. 9. Свої ж слова та їй у зіва. 10. Бути газдою своєму язикові.

Завдання 134. Підкресліть застарілу лексику в поданих фразеологізмах. З'ясуйте, до якої групи застарілих слів (історизмів чи архаїзмів) вона належить.

Три чисниці до віку, враг його зна, писати мислите, рахуби не дати, добрати рахуби, за версту, на смертнім одрі, скинути ярмо, взятися фертом в боки, лепта

вдовиці, пускати ясу, урвати ретязь, розтікати мислями по дереву, ставати на котурни, на ять, чумак з возом перекинувся.

Завдання 135. Прочитайте уважно фразеологічні інновації. З'ясуйте, яких трансформацій зазнали узуальні фразеологізми в поданих контекстах.

В-1. 1. Причини посилення терактів ІДІЛ і «катарський вузол». 2. Термоядерна сокира Кремля й розрив дипломатичних відносин. 3. Чи зможе Уляна Супрун вирвати медицину з рук фармацевтичної мафії. 4. Небезпека ситуації, коли «верхи досі не можуть, а низи вже не хочуть». 5. Сирійський стрибок Путіна в нікуди. 6. Кому вигудно навішувати на українців ярлик антисемітів й потребу в історичній стратегії. 7. Піррова перемога Кремля на виборах до нелегітимної Держдуми. 8. Пастка Мінська-2, чим загрожує Україні теперішнє перетягування владної ковдри? 9. Геополітичний глухий кут для Росії внаслідок сирійської та української авантюри (заголовки програми телеканалу Еспресо «Студія Захід»).

В-2. 1. Не зумів із цієї скламученої води вийти і я сухим: за надто розумне запитання на уроці біології мене не превели до наступного класу, а залишили на осінь... 2. Марш у клас! Раз такий вумний і так переживаєш за науку, ти в мене тоді здаш екзамен, коли на горі раки не лем будуть свистіти, а й на гусях грати! 3. Усі знали, що я своїх слів на вітер не кидаю і перечити мені марно. 4. Вона [баба], розкривши рота, якийсь час ловила здивовані гави. 5. Уранці я якось забув у зошиті з ботаніки провести поле і розігнався письмом на всю широчінь. Це тепер і впало в розгніване око пана Фийси. 6. Бідна Пірошка тільки встигла зойкнути і, навіть не оговтавшись, вирвалася на двір і пустила з усіх сил ноги на волю. 7. Я був геть знівечений, до останку знищений, до краплини розтращений і на сім ліктів у землю вкопаний! 8. Після того як добродійка Австро-Угорська імперія почимчикувала в білих капцях у небуття, пан Фийса викладав філософію в університеті (Д. Кешеля).

Завдання 136. Прочитайте подані фразеологізми виразно, звертаючи особливу увагу на наголошування підкреслених слів. Поясніть значення фразеологізмів. У разі потреби використовуйте словник відповідного типу.

Після других півнів, сипати грішми, возити попа в решеті, п'яте колесо у возі, про всяк випадок, лопнути як обруч на діжці, як обухом по голові, молоко на губах не обсохло під вусами, ламати дрова, всипати на галушки, всі крапки над і, вухом не вести, всіляких мастей, дрож пробіг по спині, дрімота хилить, всипати патиків, побачити лопатки в горосі, решетом у воді зірки ловити, як граблі, підводна течія, ламати списи, пасти ластів'ят.

Завдання 137. До російських фразеологізмів доберіть відповідні українські, запишіть їх парами. При потребі використовуйте довідку.

Менять кукушку на ястреба; еловая голова; не имей сто рублей, а имей сто друзей; земля не клином сошлась; держать ушки на макушке; для отвода глаз; короче воробьиного носа; Лиса Патрикеевна; поминай как звали; знать по чём

фунт лиха; худой мир лучше доброй ссоры; капля по капле и камень долбит; мели, Емеля, твоя неделя; мокрый до костей; на бедного Макара все шишки валятся; не до жиру, быть бы живу; гол как сокол; уступи дураку дорогу; меняй сапоги на лапти; точка в точку; заварить кашу; без году неделя; глупая голова ногам покоя не дает; куда конь с копытом, туда и рак с клешней; лучше синица в руках, чем журавль в небе; от горшка два вершка.

Довідка: не май сто кіп у полі, май друзів доволі; тільки його й бачили; знати по чім ківш лиха; без ночі тутешній; не тим крапля камінь довбає, що сильна, а тим, що часто падає; за дурною головою і ногам нема спокою; вбився в ріст, як заєць у хвіст; бідному Савці нема долі ні на печі, ні на лавці; голова клоччям набита; лис Микита; коротший від заячого хвоста; від землі не видно; краще солом'яна згода, ніж золота звада; не тільки світу, що в вікні; про людське око; відійди від дурного; близька соломка краща далекого сінця; оглядатися на задні колеса; пішого сокола і ворони б'ють; мокрий хоч викрути; міняти шило на мотовило; голий як бубон; плети, плети, чув таких, як ти; виріс, як заєць навсидячки; зчинити колотнечу; коваль коня кує, а жаба й собі ногу дає; мокрий як хлющ; міняти бика на індика; не вчи дурного; не до поросят свині, як свиня в огні; не так те багатство, як вірнеє братство; на похиле дерево і кози скачуть; йота в йоту; ліпше нині горобець, як завтра голубець.

Завдання 138. Запропонуйте українські відповідники до поданих російських фразеологізмів.

Баловень судьбы; бразды правления; держать совет; ложный шаг; камень преткновения; настоять на своём; объять необъятное; обращаться не по адресу; откладывать (дело) в долгий ящик; не мытьем, так катаньем; и кнутом и пряником; дорога ложка к обеду.

Завдання 139. Виявіть помилки у вживанні фразеологізмів. Поясніть причини цих помилок. У разі потреби скористайтеся довідкою.

Кидатися в очі, важка сізіфова праця, і кнутом і пряником, велика шишка, бути більмом в оці, була не була, гине діло, губа не дура, діло майстра боїться, зворотна сторона медалі, гра варта свічок, надіятися на авось, надути губи, накаляти атмосферу, насильно милий не будеш, настояти на своєму, на ходу підметки рве, не в своїй тарілці, не на того напав, не по дням, а по годинам, обіцяного три роки ждуть, язик чешеться, діло в шляпі, примати до відома; одержати верх, хоч розірвись; перейшов границі; подвійна гра; порушувати слово; радувати око; приймати близько до серця; терпіти поразку.

Довідка: пропаца справа; ні в сих, ні в тих; варта справа захóду; діло майстра величає; велике цабе; і з-під стоячого підошву випоре; розжарювати атмосферу; рибка в сіточці; язик свербить; перебрал міру; перейшов через край; впадати в око; сізіфова праця; сподіватися на щастя; брати близько до серця; тішити око; і батогом і пирогом; брати до відома; казав пан кожух дам; бути сіллю в оці; не на того натрапив; або пан, або пропав; узяти гору; губа не з лопуцька; і нашим і вашим; зворотний бік медалі; зазнати поразки; закопилити

губи; на милування немає силування; доказати свого; не щоднини, а щогодини; хоч лусни; ламати слово.

Завдання 140. Порівняйте словникові статті фразеологічних словників різного типу. З'ясуйте, у чому полягає подібність і відмінність опису фразеологізмів у цих словниках.

В-1. а) **Не проспáти грушки в пóпелі.** Не пропустити чого-небудь, використати для себе все, що тільки можна. – *Я ... не дуже приязно поглядаю на хитреньку й задержувату тіточку, яка ніколи не проспить ні чужої, ні своєї грушки в попелі* (М. Стельмах) (Словник фразеологізмів української мови / укл.: В.М. Білоноженко, І.С. Гнатюк, В.В. Дятчук та ін. Київ, 2003).

б) **Заблукати (заблудитися) межі хатою й коморою і серед села дороги не знайти.** Не зуміти розібратися в чому-небудь простому, нескладному. – **Заблудиться в трех соснах** (Українсько-російський і російсько-український фразеологічний тлумачний словник / Уклад.: І. С. Олійник, М. М. Сидоренко, 1997).

в) **Бюрократ** – (службова особа, яка виконує свої обов'язки формально, на шкоду справі; *зневажл.*) **чорнильна душа, ірон.;** **канцелярський пацюк;** **параграф безсловесний;** (чиновник; *заст.*) **кропив'яне сім'я; приказний крючок.**

[Ковшик:] *Де мій секретар? Де мій бюрократ?* (Побачила в саду Кандибу) *Йди сюди, чорнильна твоя душа* (Корнійчук, 2, 21955, с. 207); *Часом хотілося заволати по-армійському: «Встать!» Крикнути у заклопотану і вгодовану пику: «Пацюк ти канцелярський, параграф безсловесний, чорнильна душа!»* (Большак, Образа, 1980, с. 32); *Недаром в народі охрестили канцеляристів, чинуш і бюрократів презирливим прізвиськом – кропив'яне сім'я* (Рад. Україна, 29 верес., 1954, с. 3); *Приказні крючки попервах дуже охоче хапали Омелькові грошки* (Ільченко, Козацькому роду нема переводу, 1958, с. 516) (Коломієць М. П., Регушевський Є. С. Словник фразеологічних синонімів. Київ, 1988.).

В-2. а) **Хатня морква,** ірон. Сварка між подружжям, сварка в сім'ї; лайка. *А там [на базарі] купами капуста, буряки, морква огородня, – а хатньої [моркви] наші жінки не продають, держать про нужду, на нашу голову – цур їй!* (Кв.-Осн.) (Словник фразеологізмів української мови / укл.: В.М. Білоноженко, І.С. Гнатюк, В.В. Дятчук та ін. Київ, 2003).

б) **З гармати по горобцях стріляти і іти на комара з дрючком, а на муху з обухом.** Про невідповідність витрачених коштів, зусиль меті та бажаним наслідкам. – **Из пушки по воробьям стрелять** (Українсько-російський і російсько-український фразеологічний тлумачний словник / уклад.: І. С. Олійник, М. М. Сидоренко, 1997).

в) **Гніватися** – важким духом дихати на когo; **вогнем (пеклом, полум'ям) дихати на когo;** **бісом дивитися на когo;** **скреготати зубами;** **рвати й метати;** **кидати вогнем-блискавицею;** **кидати (вергати) громи (громами);** **впадати в гнів.**

– *Що то за чоловік, що важким духом дихає* (Коцюбинський, 1, 1961, с. 28); *Пересваряться всі перегризуться, вогнем дишуть одна на одну, усі сердиті*

(Коцюбинський, 2, 1961, с. 156); – *В мене свекруха люта змія; ходить по хаті, полум'ям на мене дише, а з носа гонить дим кужелем* (Нечуй-Левицький, 3, 1965, с. 347); – *Раду на мене пеклом дише за свою – цур їй! носату циганку та голомишить молодицю ні за що, ні про що* (Коцюбинський, 2, 1961, с. 102); – *А я йому, що? Йому не вгодиш: переступи – зле; не доступи – зле; все бісом дивиться* (Коцюбинський, 1, 1961, с. 29); *Цілий вік продержу у дівках, хай і коса посічеться непокритою! – скреготів він зо зла зубами* (Панас Мириний, 4, 1970, с. 369); *Армія окупантів не виконувала наказу свого командування... Генерал д'Ансельм – командуючий окупаційною армією – мав підстави рвати й метати, мав причини вергати громи* (Смолич, 5, 1959, с. 617); *Держдепартамент кидав вогнем-блискавицею... з приводу того, що одному з повідомлень московського радіо нагадувалось про причетність ЦРУ до вбивства патріса Лумумби* (Рад. Україна, 24 лют., 1983, с. 3); *Меланя характеру була лагідного, ніколи в гнів не впадала* (Смолич, Мир хатам – війна палацам, 1958, с. 40) (Коломієць М. П., Регушевський Є. С. Словник фразеологічних синонімів. Київ, 1988).

В-3. а) **Свояк з лівої щоки**, ірон. Нерідна, чужа людина. [Маруся:] *Сват він мені чи брат, чи яка рідня?..* [Іван:] *Та так, ніби свояк з лівої щоки...* (М. Кропивницький) (Словник фразеологізмів української мови / укл.: В.М. Білоноженко, І.С. Гнатюк, В.В. Дятчук та ін. Київ, 2003).

б) **Без труда нема плода; не терши не м'явши, не їсти калача; щоб рибу їсти, треба в воду лізти і печені голуби не летять до губи.** Усяка, навіть, на перший погляд, легка справа, потребує певних зусиль. – **Без труда не вынешь (не вытащишь) [и] рыбки из пруда** (Українсько-російський і російсько-український фразеологічний тлумачний словник / уклад.: І. С. Олійник, М. М. Сидоренко, 1997).

в) **Залицятися** – (виявляти почуття симпатії або кохання до дівчини) **підбивати клинці** (клин, клина) **до кого**; **топтати стежку до кого**; **смалили (присмалювати) халявки (литки) до кого**; **біля кого**; (фліртувати) **крутити роман з ким**.

– *Федорейко таки підбиває до неї клин, і одного дня старий Зосимчук може видати Лесю за нього* (Куртяк, Бескиди, 1983, с. 251); – *Дарма все до Оршки клинці підбиваєте! Що ви знайшли в ній?* (Автомонов, Так народжувалися зорі, 1960, с. 257); – *Знаєте що, Фесенку? Ви дурнісінько топчете стежку до Сані* (Нечуй-Левицький, 5, 1966, с. 241); – *Як вона йому у вічі дивилася, коли він смалив до неї халявки!* (Коцюбинський, 1, 1955, с. 235); – *Сашко підбивав клина до старшої сестри, а крутив роман з молодшою, Галею* (Логвиненко, Створи, 1984, с. 127) (Коломієць М. П., Регушевський Є. С. Словник фразеологічних синонімів. Київ, 1988).

Практичне заняття 17 **ПОВНИЙ ФРАЗЕОЛОГІЧНИЙ РОЗБІР**

Мета: систематизувати знання про основні фразеологічні поняття, формувати уміння й навички часткового та повного фразеологічного розбору.

Теоретичні питання

1. Поняття фразеологічної одиниці. Основні ознаки фразеологізмів.
2. Характеристика системних зв'язків у фразеології.
3. Класифікація фразеологізмів.
4. Поняття про повний фразеологічний розбір.

Завдання 141. У кожному варіанті виявіть фразеологізм, який відрізняється від решти вказаною ознакою. Вибір обґрунтуйте письмово.

А. За кількістю значень

- В-1. На ногах, за сімома печатками, як по писаному, писати мисліте.
- В-2. З півнями, пити очима, підвернути під корито, підвезти візка.
- В-3. Позолотити руку, показати кулак, полетіти за вітром, поле зору.

Б. За співвідношенням між значенням окремих компонентів і їхнім цілісним значенням

- В-1. Бити байдики, яко тать в ночі, точити яси, молоко на губах не обсохло, собаку з'їсти.
- В-2. Прикусити язика, продавати зуби, тримати носа за вітром, пасти очима, порушити питання.
- В-3. Брати рушники, брати в шори, брати до уваги, брати до відома, брати шлюб.

В. За походженням

- В-1. Від букви до букви, братися за перо, всипати березової каші, писати мисліте, скуштувати гарбузової каші.
- В-2. Як бугай у болоті, як корова язиком злизала, як квочка в обичайці, крутитися як білка в окопі, як зайцеві бубон.
- В-3. Авгієві конюшні, дамоклів меч, чугуївська верства, сізіфова праця, геростратові лаври.

Г. За будовою

- В-1. Лицар без страху і догани; ні з лиця, ні з росту; з іншого лібрето; хоч віником мети; збиватися на манівці.
- В-2. Вискочити як козак з маку; лихо не біда; манна з неба падає; мислі витають далеко; і миша не проскочить.
- В-3. Ой же ж хвалять, мамо, люди нас: ви мене, а я вас; невчас даєш хліба густо, коли зубів пусто; їж, поки рот свіж; не до поросят свині, як свиня в огні.

Ґ. За співвіднесеністю з окремими частинами мови

- В-1. У лапках, на лету, без ладу і складу, латка на латці, як листу на дереві.

В-2. На один копил, тонкого ладу, жива легенда, легкий на слово, хоч малюй та цілуй.

В-3. Ламати списи, поламати зуби, пасти ластів'ят, щоб тебе качка копнула, лизнути скляного бога.

Д. За функційно-стилістичними властивостями

В-1. Брати до уваги, тішити себе надією, пошити в дурні, майстер своєї справи, спинитися на півдорозі, розправити крила.

В-2. Спочивати на лаврах, езопівська мова, усіма фібрами душі, гопки скакати, кадити фіміам, називати речі їхніми іменами.

В-3. Наріжний камінь, мати олію в голові, замакітрити голову, зарубати на носі, побити горшки, сидіти в печінках.

Е. За варіантами.

В-1. Поставити (ставити, ставитися) на карту; вішати (повісити) ніс (носа) на квінту; побачити (помітити, постерегти) лопатки в горосі.

В-2. Як камінь з грудей (з душі) спав (упав, звалився); вирватися з рук (з лап, з пазурів, з лабет, з лабетів); ні Богові свічка, ні чортові коцюба (кочерга, ладан, надовбень, рогачилно, угарка).

В-3. Сам біс ноги (ногу) вломить (зломить, зламає); висіти на волосині (волоску, волосинці); запускати (запустити, накладати, накласти, наложити) лапу.

Є. За синтаксичною функцією.

В-1. 1. Горобчик миттю як схопиться, полетів *світ за очі*, десь у гущавину заховавсь та там і проспав аж до самого ранку (Леся Українка). 2. На йому сорочка – як сніг; каптанок – *як з голочки* (Панас Мирний). 3. Невже Мартоха забула, який ниньки день святковий, неville спить *без задніх ніг* чи по сусідах повіялася? (Є. Гуцало). 4. Колись то ще, *во время оно*, Помнілій Нуша, римський цар. Втомившись, пишучи закони, Пішов любенько погулять (Т. Шевченко).

В-2. 1. *Чорні* сунуться *дні*, Бій, і праця, і труд (І. Франко). 2. Ще *старе луб'я* й на вулицю піде вкупі з парубками (І. Нечуй-Левицький). 3. Це храм науки. Тут відвіку *Справляє месу сіль землі...* (С.Караванський). 4. *Пуста голова* – баранові рідня (Н.тв.). 5. Борщ – *усьому голова* (Н. тв.).

В-3. 1. – Тепер-то, – дума він [Рябко], - мій Пан всю нічку спав, Бо не будив його Рябко і не брехав; Тепер-то він мені свою покаже дяку, Тепер не *втре* мені, як вчора, *маку...* (П. Гулак-Артемівський). 2. Жінка – *ранній птах*: ще сонце у колисці, а вона на ногах (М. Стельмах). 3. Отари [овечок] – *золоте руно* степовиків – блукають по всьому примор'ю (О. Гончар). 4. Йонька зрозумів, що бородань *не проста птиця..* (Г. Тютюнник).

Завдання 142. Виконайте частковий розбір поданих фразеологізмів, з'ясувавши їх значення, різновид за семантичним, структурно-синтаксичним, морфологічним і генетичним принципом.

В-1. Молоко на губах не обсохло (про когось молодого недосвідченого); дати субітки; жуйку жувати (нудно й настирливо повторювати одне й те ж); гірка пілюля; початок кінця (початкова стадія загибелі; В. Шекспір); голці ніде впасти; в курсі справ.

В-2. Говорить, як млин меле; дама серця (кохана жінка; рицарські романи), здоров будь (був); мертві сраму не імуць (кн. Святослав, 970 р.); ріг Фортуни (достатку); в три хрести (дуже швидко); нема живої душі (безлюдно).

В-3. Воскресіння із мертвих (відродження; Біблія); золота рибка (О. Пушкін); олімпійський спокій (непорушна велич); подавати надії; дідька лисого (ні); гомеричний сміх.

Завдання 143. Перепишіть речення. Підкресліть в них фразеологічні одиниці й зробіть їх повний розбір.

1. А туман-ворожбит Зав'язав мені світ Ворожбою (Б. Олійник). 2. Нездарма люди кажуть, що багатому чорт діти колише (З газети). 3. Мало бджіл, а працюють до сьомого поту (Б. Олійник). 4. З тих пір, як виріс на межі горіх, Поміж сусідами не стало миру. Не раз вони хапались за сокиру, Та не хотілось брать на душу гріх (О. Білаш). 5. Ті шило проміняли вже на швайку, а ті в орли Тетерю призвели (Ліна Костенко). 6. Авжеж, і чоловік – так само, як і жінка, – поріддя з одного угіддя, і серед них водяться оті, що їдять, як пани, накидаються, як свині, чи оті водяться, що руки мили ще тоді, як мати в кориті купала. Але жінка таки має бути за взірць хутчій ніж чоловік, хай би про неї не подейкували: баба гірша скаженого їжака – хоч не вкусе – так наляка (Є. Гуцало). 7. Хіба минуле з молотка продати? (Б. Олійник).

Практичне заняття 18

ЛЕКСИКОГРАФІЯ. ЕНЦИКЛОПЕДИЧНІ СЛОВНИКИ.

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛЕКСИКОГРАФІЇ

*Не бійтесь заглядати у словник:
Це тишній яр, а не сумне провалля;
Збирайте, як розумний садівник,
Достиглий овоч у Грінченка й Даля...*

М. Рильський

Мета: Формувати навички роботи з лексикографічними працями енциклопедичного типу.

Теоретичні питання

1. Лексикографія як розділ мовознавчої науки. Поняття про словник.
2. Типи словників: енциклопедичні, лінгвістичні.
3. Класифікація енциклопедичних словників.
4. Короткі відомості з історії української лексикографії.

Завдання 144. Прочитайте і вивчіть напам'ять кілька висловів про словники, їхнє значення в житті людини та процес їх укладання.

1. Словники – музеї слів, у них місце і для старого, і для нового слова знайдеться (С. Пушик). 2. Це всесвіт в алфавітному порядку! Це книга книг. Він вбирає в себе всі інші книги, треба лише вміти їх вилучати з нього (А. Франс). 3. Словники – все одно що годинники. Навіть найгірші з них кращі, ніж ніякі, і навіть від найкращих не можна очікувати абсолютної точності (С. Джонсон). 4. Неможливо уявити собі культурну людину, яка б не потребувала словника, ніколи не користувалася ним (М. Рильський). 5. Словник без прикладів – це скелет (Вольтер). 6. Дві справи особливо важкі: це – писати словник і граматику (Г. Герман). 7. Тільки Бог може скласти досконалий словник (П. Буаст). 8. Якщо кого-небудь очікує вирок судді, то не слід тримати його на каторзі, доводити до знемоги його руки добуванням руди. Хай він укладає словники. Ця праця містить у собі всі види покарань (Ф. Прокопович). 9. Я читав словник. Я думав, що це вірш про все (С. Райт). 10. Словник мови свідчить, про що думають люди, а грамика – як вони думають (Г. Степанов). 10. Щодо повноти словників, то слід зазначити, що повний словник будь-якої мови – це ідеал, до якого можна лише прагнути та якого ніяк не можна досягти, бо кожен день і кожна година приносять людям нові поняття і нові до цих понять слова (М. Рильський). 11. Словник – лінгвістична в'язниця, яка розмежує слова за добре встановленими ґратами, з невеликим шансом умовно-дострокового звільнення (Д. Кінц). 12. Усі інші автори можуть чекати похвал, лексикограф може тільки бажати уникнути кпинів (Ж. Андріє). 12. Має рацію той, хто заглядає в словник тисячу разів на день (В. Курінський). 13. Словник – це мовний кодекс, мовний закон, обов'язковий для всіх, хто користується мовою в суспільно-державних сферах (І. Світличний). 14. Не бійтесь заглядати у словник: Він не кусається і струмом він не б'ється, Але не всім знання його дається. Лиш сильний і розумний не здається, Бере до рук словник Й знання у мозок ллється (С. Йовенко). 15. В болючі часи, коли твір неможливо написати і читання замало, грамика і словники – найкращі способи, аби відволіктись (Е. Браунінг).

Завдання 145. Ознайомтеся з будовою енциклопедії «Українська мова». Випишіть з неї словникову статтю пропонованого слова та проаналізуйте структуру цієї статті.

В-1: И. В-2: М. В-3: А. В-4: йотація. В-5: германізм. В-6: Г. В-7: декореляція. В-8: В. В-9: І. В-10: Д.

Завдання 146. Випишіть з термінологічної енциклопедії О. Селіванової «Сучасна лінгвістика» (2006 р.) словникову статтю про зазначений мовознавчий термін. Усно проаналізуйте структуру цієї статті.

В-1. Ідіолект.

В-2. Ендофазія.

В-3. Креативність.

Завдання 147. Виконайте тест.

1. Терміном «лексикографія» називають

А процес укладання окремого словника

Б розділ мовознавства, що визначає теоретичні принципи укладання словників, вивчає типи словників

В процес збирання слів певної мови, упорядкування їх у словниковий матеріал

2. Словник – це

А сукупність певних слів, розміщених за алфавітом

Б довідкове видання, що містить упорядкований перелік мовних одиниць, забезпечений довідковими даними, що їх стосуються

В книга, у якій в алфавітному чи тематичному порядку подано слова певної мови з їх тлумаченням, перекладом, граматичною характеристикою тощо

3. Не є синонімами до слова словник (книга)

А глосарій (лінгв. до тексту)

Г тезаурус

Б лексикон (заст.)

Г лексикограф

В лексикографія

Д словар (заст.)

4. Синонімами терміносполучення *реєстрове слово* є

А лема

В чорне слово

Г заголовкове слово

Б конкорданс

Г тезаурус

Д дефініція

5. Енциклопедичні словники розподіляють на

А загальні та галузеві енциклопедії

Б енциклопедії (універсальні та галузеві) та термінологічні словники

В великі, середні, малі енциклопедичні словники

6. Додаткові відомості про реєстрове слово в словниковій статті передає

А примітка

В паспортизація

Б ремарка

Г ілюстрація

7. За обсягом словники поділяють на

А однотомні, багатотомні

Б одномовні, двомовні, багатомовні

В великі (повні), стислі, лексичні (термінологічні) мінімуми

8. Першим українським словником став

А Лексиконъ славенорвсскій и именъ тлъкованіе

Б Лексисъ съ толкованіемъ словенскихъ словъ просто

В Лексисъ сирѣчь реченія, въкратцѣ собранъ/ь/ны и из словен/н/ского языка на просты/й/ рускій діялектъ истол/ь/кованы

9. Автором найдавнішого українського друкованого словника є

А Памво Беринда

Б Єпіфаній Славинецький

В Лаврентій Зизаній–Тустановський

Практичне заняття 19

ЛЕКСИКОГРАФІЯ. ЛІНГВІСТИЧНІ СЛОВНИКИ

Мета: Формувати навички роботи з лексикографічними працями лінгвістичного типу.

Теоретичні питання

1. Тлумачні словники.
2. Лінгвістичні спеціальні словники.
3. Лінгвістичні перекладні словники.

Завдання 148. Випишіть словникову статтю про будь-яке однозначне слово з «Української радянської енциклопедії» та «Словника української мови» (в 11 томах). Письмово проаналізуйте їх структуру.

Завдання 149. Випишіть із «Словаря української мови» (укладач Б. Грінченко) словникову статтю поданого слова. Користуючись одинадцятитомним «Словником української мови», з'ясуйте, які зміни відбулися в семантичній структурі цього слова.

В-1: блискавка. В-2: дешевий. В-3: діляниця. В-4: коса. В-5: княгиня. В-6: барвінок. В-7: потяг. В-8: постать. В-9: хлопець. В-10: шум.

Завдання 150. Випишіть з одинадцятитомного «Словника української мови», «Короткого тлумачного словника української мови» та двотомного «Словника мови Т. Г. Шевченка» словникові статті одного й того ж слова.

В-1: брак. В-2: брат. В-3: крихта. В-4: загин. В-5: кабиця. В-6: каблучка. В-7: золотий. В-8: тирса. В-9: тихий. В-10: толока.

Завдання 151. Використовуючи ілюстративний матеріал, укладіть словникову статтю слова *баба*. Де треба, подайте відповідні ремарки.

1. _____
Пустила баба внука, то він і побіг, тільки дверима стукнув (А.Свидницький).

2. _____
Був собі дід та баба. З давнього давна, у гаї над ставом, Удвох собі жили (Т. Шевченко).

3. _____
Добре, коли баба стає козаком, гірше, як козак стає бабою (П. Панч).

4. _____
[1-й вартовий:] *Ох, моторошно мені...*

[2-й вартовий:] *Ну-ну, не будь бабою! Вартуй, коли наказано* (Я. Мамонтов).

5. _____
Де багато баб, там дитя безпуне (М. Номис).

6. _____
Надвоє баба ворожила: ...або вмре, або буде жила (М. Номис).

7. _____

В небі круtilись білі мартини й чайки, а здорові білі, з червоними носами, баби, наче лебеді, вкривали купами й море, й береги (І.Нечуй-Левицький).

Завдання 152. Випишіть із «Словника іншомовних слів» словникову статтю, присвячену пропонованій лексемі. Чому словники іншомовних слів вважають різновидом тлумачних словників?

В-1: анонім. В-2: ас^{1,2}. В-3: одіозний. В-4: екзальтація. В-5: ексклюзивний. В-6: монограма. В-7: манера. В-8: факсиміле. В-9: стагнація. В-10: сатисфакція.

Завдання 153. Ознайомтеся з будовою етимологічного словника. Випишіть з нього словникову статтю зазначеного слова. Проаналізуйте структуру цієї статті. З'ясуйте значення цього слова, у яких мовах, крім української, воно вживається, з якої мови походить. Яке завдання цього словника?

В-1: дзеркало. В-2: грильяз. В-3: грудень. В-4: губа. В-5: грінка. В-6: гроза. В-7: екзамен. В-8: документ. В-9: жаргон. В-10: адреса.

Завдання 154. Користуючись відповідними словниками, доберіть синоніми-лексеми і синоніми-фраземи до поданого слова.

В-1: фантазувати. В-2: сміятися. В-3: підростати. В-4: схожий. В-5: мало. В-6: молодий. В-7: розумний. В-8: спати. В-9: скрізь. В-10: обманути.

Завдання 155. Ознайомтеся з будовою «Словника-довідника з наголошування слів» С. Головащука. Випишіть з нього словникові статті пропонованих слів та проаналізуйте структуру цих статей. Яке завдання цього словника?

В-1: випадок, префікс, первісний, ящірка. В-2: каталог, діаспора, користування, яструб. В-3: квартал, транспорт, весняний, ярус. В-4: перепустка, характерний, повітряний, ялинка. В-5: сільськогосподарський, посильний, вітчизняний, шторм. В-6: судно, господарський, бавовняний, шпилька. В-7: русло, вигідний, щасливіший, річка. В-8: корисний, відбірний, різновид, помилка. В-9: видання, роздільний, прабаба, загадка. В-10: випадок, префікс, первісний, ящірка.

Завдання 156. Ознайомтеся з будовою «Словника-довідника з українського літературного слововживання» С. Головащука. Випишіть з нього пропоновану словникову статтю. Проаналізуйте структуру цієї статті. Яке завдання цього словника?

В-1: уява – уявлення. В-2: згодний – згоден – згідний. В-3: поступальний – поступливий – поступовий. В-4: примірник – екземпляр, їхній – їх. В-5: систематичний – систематизований – системний. В-6: споживний – споживчий – споживацький. В-7: установа – заклад. В-8: характерний – характерний – характеристичний. В-9: відносини – стосунки – взаємини – відношення. В-10: запроваджувати – впроваджувати (упроваджувати) – втілювати (утілювати).

Завдання 157. Ознайомтеся з будовою та призначенням словника кореневих морфем. Випишіть з нього пропоновану статтю. Проаналізуйте структуру цієї статті.

В-1: МУР². В-2: ЖАЛ¹. В-3: ЛУГ¹. В-4: ЛУК. В-5: МЕЧ². В-6: МАРК¹.
В-7: НЕБ¹. В-8: НИЖ. В-9: НИМ³. В-10: ЛОБ.

Завдання 158. Випишіть з російсько-українського словника (укл.: Н. Є. Лозова, Н. Г. Озерова, Л. М. Стоян, В. Б. Фридрак) словникову статтю пропонованого слова. Усно проаналізуйте структуру цієї статті.

В-1: оспаривать. В-2: покровительствовать. В-3: отмечать. В-4: отношение. В-5: верный. В-6: обратный. В-7: обучать. В-8: подлинный. В-9: подобный. В-10: подписываться.

Завдання 159. Ознайомтеся з будовою та призначенням «Російсько-українського словника складної лексики» С. Караванського. Випишіть з нього пропоновані статті. Проаналізуйте структуру цих статей.

В-1: морозилка, мундир, мятежный, тонировать. В-2: мурашка, муссировать, экспромтом, пришелец. В-3: мяч, юзом, эволюционировать, прелюдия. В-4: наводка, наводнять, угон, угонщик. В-5: лунатик, ярый, удачливый, типизировать. В-6: свинья, шведский, толковать, клювообразный. В-7: шампанское, чуждаться, удалой, захомутать. В-8: южанин, эфемерный, упразднение, тикать. В-9: юбиляр, наводит, лучезарный. В-10: людоед, свирепствовать, торопливо, клянчить.

Завдання 160. Ознайомтеся з будовою та призначенням «Російсько-українського словника сталих словосполучень» С. І. Головащука. Випишіть з нього пропоновані словникові статті. Проаналізуйте структуру цих статей.

В-1: по истечении срока, окраина леса, опоздавший пассажир, от слова к слову, от случая к случаю, отчаянная голова. В-2: поистине говоря, в противном случае, окольная дорога, окружающая середя, определенный порядок. В-3: морская трава, в строгом смысле [этого] слова, вступать, вступить в брак, в текущем году, в тесном значении (смысле) [этого] слова. В-4: носить характер, вспыльчивый характер, деньги счет любят, с другой стороны, в упор подойти. В-5: подъемный мост, угол отражения, толк выйдет, толковое объяснение, толковый словарь, толковый ученик. В-6: поезд дальнего следования, толстый (тугой) кошелек, тем не менее, так как, счастье подвалило. В-7: по заключению [врача], существенная оговорка, существенное замечание, существенным образом, существующий закон. В-8: с умной головы; с умом [делать]; по заключению [врача]; строить иллюзии; делать (строить) глазки. В-9: носить отпечаток, ядерный воздух, ядерное яблоко, явочным порядком, явственные очертания гор. В-10: носить имя, преемственный ряд явлений, предстоящий сезон, прежде всего, поставочная цена, по старой памяти.

Завдання 161. З'ясуйте призначення «Інверсійного словника української мови». У чому полягає специфіка його побудови? Знайдіть у ньому пропоноване слово. Випишіть його разом з двома попередніми та двома наступними.

В-1: заступниця. В-2: обмірниця. В-3: православ'я. В-4: попідтинню. В-5: римаренко. В-6: незвичайно. В-7: чорниш. В-8: мрійниця. В-9: тайфун. В-10: мариніст.

Завдання 162. Прочитайте подані словникові статті. Назвіть типи словників, з яких їх узято. Схарактеризуйте лексикографічні праці цього типу.

В-1.

- а) **рбзвїдка**, -и, *д.-м.* -ці, *р. мн.* -док
ніяк, *незм.* (немає як)
ніяк, *присл.* (жодним способом)
сáни, -éй, *д.* -ям, *ор.* -ньми, *м.* -нях

б) **білка**, [білик] «самець білки», *білченя*, *більча́*, *білячий*; – *р.* *бѣлка*, *бѣла*, *др.* *бѣла*, *бѣлка*, *п. ст.* *białka*, *болг.* *бялка* (зоол.) «ласка»; – на думку більшості дослідників, назва, похідна від прикметника *білий*; *др.* *бѣла в ъверица* вважається свідченням того, що *бѣлка* спочатку означало лише рідкісний вид білих вивірок.

в) **ДЕКВАЛІФІКАЦІЯ // ДИСКВАЛІФІКАЦІЯ**

Спільні корінь **-кваліфік-**, суфікс **-аці(я)**; розрізняються префіксами **де-**, **дис-**
ДЕКВАЛІФІКАЦІЯ, *ї, ж.* (книжн.). Втрата професійних знань, навичок: *Якщо випускник ВЗО не працює за фахом протягом кількох років, наступає декваліфікація його.*

У с п о л.: д. повна, часткова; інженера, педагога, лікаря, тренера, спеціаліста.

ДИСКВАЛІФІКАЦІЯ, *ї, ж.* (книжн.). Позбавлення спортсмена або команди права брати участь у змаганнях за грубе порушення правил, нетактовне поведіння: *під час змагань було проведено 300 боїв, з яких 192 закінчилися перемогами за очками... 40 – дискваліфікацією за порушення правил змагання.*

У с п о л.: д. гравця, команди, судді.

г) **Пере/ін/ак/ш/ува/ти**

г) **Невістка** [ни^ев'істка], - істки, -істці [іс'ц'і], *мн.* -тки, -то́к, -ткáм Δ дві невістки

д) **МИША** (невеличка тварина ряду гризунів), **ПОЛІВКА**, **НОРИЦЯ** (польова та лісова); **ЛЕМІНГ** (полярний гризун). *На розгілці лозини сидить і тремтить польова миша* (О. Копиленко); *Коли врахувати, що кожна полівка з'їдає близько кілограма зерна, то вийде, що болотна сова рятує понад одну тонну хліба* (з журналу); *Миші, – пояснив учитель, – норичі. Страшна сіра банда, польові шкідники, найнебезпечніший ворог хлібів* (О. Донченко); *У північній тундрі живуть гризуни, так звані лемінги, які часом з'являються у катастрофічно великих кількостях* (з газети).

е) **МИША**, рідко **МИШ**, *ї, ж.* Невеличка тварина ряду гризунів, перев. сірого кольору, з гострою мордочкою і довгим тонким хвостом. *Миша у стозі, а піп у селі ніколи не загинуть* (Номис); *У порівн. *Невеличкий і юркий* [верткий], як миша, хлопчик пірнув під лаву і миттю опинився біля учителя (Мирн.). Δ **Летюча миша**: а) те саме, що **кажан**; б) переносний гасовий ліхтар. ◇ **Бідний, мов (як, наче і т. ін.) церковна миша** – дуже вбога людина. **Метушитися** (товктися і т.

ін.), **як (наче, мов і т. ін.) миша в пастці** – розгублено, безладно щось робити. *Маланка товчеться у пільмі, як миша у пастці, а що хотіла зробити – не знає (Коцюб.); на серці [наче] миші шкребуть (шкрябають і т. ін.)* – про поганий, тривожний настрій. *Воно якось не пристало... вірити в сни, як вірить у них темна, неосвічена баба на селі... а проте на серці, наче миші шкрябають (Коцюб.); Попастися, як (мов, наче і т. ін.) миша (миш) в пастку* – потрапити в безвихідне становище. *Тож, коли вже раз попався, наче в пастку бідна миш, то сиди, немов найнявся, не рушай, мовчи та диш!* (Л.Укр.).

є) **МИШКА: мишка тіпає що.** Судорога зводить що-небудь, тремтить щось (на обличчі, тілі). *Чіпка тильно дивився на діда – очей не спускав... Лице аж пополотніло; верхню губу мишка тіпала* (Мирний).

В-2.

а) **Веселье – Весілля**

Веселье, -я, ср. 1. Беззаботно-радостное настроение. И улыбается она, Веселья детского полна (М. Лермонтов). 2. Веселое времяпрепровождение, развлечение, забава. *Корсаков не мог участвовать в общем веселии* (А. Пушкин).

Весілля, -я, ср. 1. Брачный обряд; свадьба. *Отож послав Михайло сватів; дівчата вже в дружки прибираються та міркують, яке-то весілля в Наталі буде* (Марко Вовчок). Собир., разг. Люди, присутствующие на праздновании по случаю свадьбы. *Через село весілля йшло* (Тарас Шевченко).

б)

ВЕСЕЛИЙ ↑↓ ПОНУРИЙ

Сповнений веселощів,
радісного настрою,
радісний

Який має нерадісні думки,
сповнений нерадісних почуттів, сумний,
пригноблений, похмурий, хмурний,
насуплений, зажурений

О **Веселий**, а, е ↑↓ **понурий**, а, е будинок, вигляд, вірш, дитя, дівчина, думка, жінка, лице, настрій, ноша, обличчя, погляд, студент, хлопець, чоловік. Бути, жити, залишатися, здаватися, знаходитися, зробитися, ставати (то) **веселим** ↑↓ (то) **понури**м. Досить, дуже, дещо, надмірно, підкреслено, часто (то) **веселий** ↑↓ (то) **понурий**. (То) **веселий** ↑↓ (то) **понурий** на вигляд, з виду.

☉ **Веселі** сині, як небо, очі, світилися привітно і ласкаво (І. Нечуй-Левицький). У нього страдницьке обличчя і **понури** очі (Г. Тютюнник).

∩ **Весело** ↑↓ **пону**ро, **веселість** ↑↓ **пону**рість.

Пор. ще: ВЕСЕЛИЙ ↑↓ СУМНИЙ.

в) **Катя**, -і, ж.; крим., мол. Сто грошових одиниць. БСРЖ, 248; ПСУМС,32; БМ,1,417.

г) **пере + інакш + ува-ти** ← *ін / ак / ш / ий*

г) **МАРКО** [італ. marco] – визначення вартості монети за вагою (а не за номіналом).

д) **ВЛОЖЕНИЕ**, (*коштів*) інвестиція, (*до листа*) додаток, доручення, вкладка, з. прилога.

- е) **Невмива́ка** [неўми^сва́ка], -аки, -а́ці, *мн.* -аки, -а́к
- є) **По+злочинницьк + ому** ← *зл/о/чин/ниць/к/ий*.

В-3.

а) **МИСЛИВЕЦЬ** (той, хто займається, захоплюється мисливством), **МИСЛИВИЙ** *розм.*, **ПОЛЮВАЧ** *розм.*, **ЛОВЕЦЬ**, **ПЙМАЧ** *розм.* (перев. той, хто ловить звіра, птахів); **ЗВІРОЛОВ** (перев. той, хто ловить промислового звіра); **ЗВІРОБІЙ**, **ЗВІРОБІЙНИК** (той, хто полює на морського звіра); **СТРІЛЕЦЬ** (той, хто полює з рушницею). *Здоровенний вовк промчав крізь цей стрільців, хоча в нього одночасно вистрілили троє мисливців* (З. Тулуб); *В хату просяться не раз На нічліг мисливі* (Д. Павличко); *Розтеклись ловці по гаю, полювали цілу днину* (Леся Українка); *Живе тут у тьмі незайманих дібров Відлюдний смолокур і звіролов* (М. Бажан); *З бухти Примітка, де «Лахтак» висаджував звіробоїв, недавно приїздив мисливець* (М. Трублаїні).

б) **ВАЗОН – ВАЗОН**

◇ **Вазон**, -а, м. Цветочный горшок. *На подоконниках теснились вазоны с розовыми и белыми цветами* (К. Паустовский).

Вазон, -а, м. 1. Цветы вместе с горшком, в котором они растут. *На вікні стояв майже засохлий уже вазон гортензії* (Л. Смілянський).

◇ 2. = **вазон**. *Андрій одною рукою ламав галузки живих рослин, розсипав землю з вазонів* (М. Коцюбинський).

в) **Невістчин** [ни^св'ішчи^сн], -на, -не, -ні [н'і]

г) **МОРКВА**, и, ж. 1. Городня рослина з пірчасторозсіченими листками й довгастим потовщеним коренем. 2. Коренеплоди цієї рослини оранжевого кольору, що вживаються як їжа або корм. – *Раз мій господар запряг мене до візка і цілий день возив мною гарбузи, дині, моркву, огірки і всяку ярину з городу* (Фр.); // Один коренеплід цієї рослини. * У порівн. *Сидить, як морква в грядці* (Номис).

◇ **Моркву скребти (скромадити, стругати)** – сварити, лаяти когось. *Чує стара на службі йому щодня моркву скребуть, уже грозяться й вигнати* (Мирн.). **Хатня морква**, ірон. – Сварка між чоловіком і дружиною. *А там [на базарі] купами капуста, буряки, морква огородня, – а хатньої [моркви] наші жінки не продають, держать про нужду, на нашу голову – цур їй!* (Кв.-Осн.).

г) **МОТТО** [< італ. motto, букв. – слівце, дотеп] – 1) кмітливий, дотепний вислів, що має доброзичливий або сатиричний відтінок; 2) епіграф на початку книжки, брошури тощо.

д) **УКРАЇНІКА // УКРАЇНІСТИКА**

Спільний корінь **україн-** розрізняються суфіксами **-ік-**, **-іст/ик-**.

УКРАЇНІКА, и, ж. Сукупність чого-небудь, крім наук, що стосується історії, культури України: *У бібліотеці наукового товариства ім. Шевченка, відкритій у 1873р., найкраще була представлена україніка* (НС, 1969, «№ 8, 17).

У с п о л.: у. багата, убога, стара, нова; у. комплектувати, збирати.

УКРАЇНІСТИКА, и, ж. Сукупність наук, які вивчають мову, літературу, культуру, історію і т. ін. українського народу: *Він [О.О. Потебня] працював у галузі теоретичного мовознавства, слов'янознавства, русистики, україністики, фольклору і етнографії* (ЛУ, 21.09 1965).

- е) **дельфін**, -а (тварина) і -у (стиль плавання)
солóмка, -и, д.-м. -ці і **солімка**
сльозá, -í, р. мн. сліз, ор. слізьмі і сльозáми
не до вподóби
ку́лі, невідм., ч.

Розділ II. СХЕМИ ЛЕКСИЧНОГО І ФРАЗЕОЛОГІЧНОГО РОЗБОРУ ТА ЗРАЗКИ ВИКОНАННЯ РОЗБОРІВ

Схема лексикологічного розбору

1. Записати слово в початковій формі.
2. З'ясувати функцію: повнозначне чи службове.
3. Сформулювати лексичне значення (подати тлумачення значення за словником, указати, яке значення реалізується в контексті).
4. З'ясувати, однозначне слово чи багатозначне; у прямому чи переносному значенні вжито; тип перенесення (метафора, метонімія, синекдоха) – для багатозначних.
5. Дібрати групи слів за значенням: омоніми, синоніми, антоніми, пароніми (за контекстом).
6. З'ясувати походження слова: споконвічне (корінне), запозичене; для запозичених зазначити мову-джерело.
7. Визначити, до активної (загальномовної, термінологічної) чи пасивної (історизм, архаїзм, неологізм) лексики воно належить.
8. З'ясувати стилістичне використання:
  - за співвідношенням із певним стилем (стилістично нейтральне чи стилістично марковане – специфічно побутова, науково-термінологічна, суспільно-політична, професійно-виробнича, офіційно-ділова лексика тощо);
  - за експресивним забарвленням (емоційно-нейтральна чи емоційно забарвлена лексика);
  - за літературним уживанням (слова літературного чи нелітературного використання – діалектизми, просторіччя, жаргонізми, аргі, вульгаризми тощо).
9. Визначити, у якому словосполученні вжито (синтаксичному, лексичному, фразеологічному).

З р а з о к: Виходить *місяць*, як нова монета (Б. Олійник).

1. Місяць.
2. Повнозначне слово.
3. Лексичні значення за тлумачним словником: «1) Найближче до Землі небесне тіло, супутник Землі, що світить відображеним сонячним світлом. 2) Супутник будь-якої планети. 3. Проміжок часу, протягом якого це небесне тіло обертається навколо Землі (від 28 до 31 доби); // Проміжки часу (від 28 до 31 доби), на які поділяють рік у сучасному календарі, не узгоджені з фазами цього небесного тіла». У контексті реалізується перше значення.
4. Багатозначне слово, ужите в прямому значенні.
5. Групи за значенням: омонім – місяць (проміжок часу); синоніми – (на небі) нічне світило, *жарт.* циганське сонце; (новий) молодик; місяченько, місячко; антонімів не виявлено.
6. Споконвічна лексика, спільнослов'янське слово.
7. Належить до активної загальноживаної лексики.
8. За стилістичним використанням: стилістично нейтральне слово, емоційно нейтральне, літературного уживання.

9. Уходить до складу синтаксичного словосполучення.

Схема фразеологічного розбору

1. Записати фразеологічну одиницю.
2. Дати тлумачення фразеологічної одиниці.
3. Охарактеризувати фразеологічну одиницю за семантичним принципом (класифікація В. В. Виноградова).
4. Охарактеризувати фразеологічну одиницю за структурно-синтаксичним принципом (фраземи (сурядні чи підрядні), фрази (прості речення, складносурядні речення, складнопідрядні речення, безсполучникові речення), окремо сполучення повнозначного та службового слова).
5. Визначити групу за морфологічним принципом (для фразем) – іменникові, прикметникові, дієслівні, прислівникові тощо.
6. Указати групу за генетичним принципом (споконвічно українська фразеологічна одиниця, фразеологічна калька чи напівкалька; якщо можна, то зазначити джерело фразеологізму (прислів'я і приказки, професіоналізми, вислови з анекдотів і жартів, цитати з Біблії, ремінісценції (спогади) античної старовини, переклади поширених іншомовних висловів, крилаті слова письменників, влучні вислови видатних людей, народні звичаї, обряди, вірування, магічні дії).
7. Визначити, однозначний чи багатозначний фразеологізм.
8. Дібрати фразеологічні синоніми, антоніми (за словником і за контекстом).
9. Указати на стильові особливості.
10. Дібрати, якщо це можливо, лексичні, граматичні чи змішані варіанти до фразеологічної одиниці.
11. Визначити синтаксичну функцію фразеологічної одиниці (для фразем).

З р а з о к: Мельхиседек сердито глянув на свою жінку; вона догадалась, що вже наговорила сім мішків гречаної вовни, й прикусила язика ... (І.С. Нечуй-Левицький).

Сім мішків гречаної вовни – щось беззмістовне, фразеологічна єдність, фразема, іменникова, питомо українська, однозначна, синоніми: наговорити (розказати) [„що] на вербі груші [ростуть, а на осиці кислиці (а на сосні яблука)]; сон рябої кобили розказувати [, а білої обхожденіє]; химині кури розводити; про химині кури торочити; антонім – мудре слово мовити; належить до розмовного мовлення; лексичні варіанти – розказувати (наговорити, набалакати, намолотити, наплести) сім (десять) мішків (кіп, лантухів, три мішки) гречаної вовни [і всі неповні]; у реченні виконує роль додатка.

Прикусити язика – змусити себе мовчати; фразеологічна єдність; фразема, дієслівна, питомо українська, однозначна, синоніми: ні пари з уст, забути язика в роті, замкнути рот, набрати в рот води; антоніми – розпустити язика, язика чесати; варіанти – прикусити (закусити) язик (язика), прикусити губу; у реченні виконує роль присудка.

Розділ III. ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Методичні рекомендації. Самостійна робота студента в позааудиторний час – один із складників кожного модуля поряд з аудиторною роботою та модульною контрольною роботою. Вона оцінюється за чотирибальною шкалою й прирівнюється до відповіді на практичному занятті.

При оцінюванні самостійної роботи враховуються обсяг виконаних завдань і якість їх виконання:

- оцінка 5: «відмінно» ставиться при бездоганному виконанні всіх завдань;
- оцінка 4: «добре» ставиться при бездоганному виконанні 75 % завдань;
- завдання, виконане на 50 % чи більше ніж на 50 %, але менше ніж на 70 % за умови правильного виконання, заслуговує оцінки 3: «задовільно».
- оцінка 2: «незадовільно» ставиться, якщо завдання виконане менше ніж на 50 %.

Номер варіанта студенти обирають, орієнтуючись на порядковий номер свого прізвища в списку академічної групи. Студенти, порядковий номер прізвищ яких за журналом належить до другого десятка, обирають варіант, орієнтуючись на цифру, що позначає кількість одиниць. Наприклад, студент з порядковим номером прізвища 12 має виконувати завдання 2-го варіанта).

Пропоновану самостійну роботу слід виконати в зошиті в лінію. На титульному аркуші треба вказати номер варіанта.

Зразок оформлення титульної сторінки:

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Київський національний лінгвістичний університет
Кафедра української філології та славістики

Самостійна робота
з сучасної української мови

(варіант 5)

студента (ки) 2-го курсу групи _____
факультету _____

_____ (прізвище, ім'я, по батькові)

Київ 2017

Завдання 1. Використовуючи колективну працю «Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія» за редакцією І. К. Білодіда (К., 1973, С. 143-148), напишіть конспект відповіді на питання «Графічне, фонетичне, граматичне та лексичне освоєння запозичених слів».

Завдання 2. Ознайомтеся з будовою та призначенням «Короткого тлумачного словника лінгвістичних термінів» С. Я. Єрмоленко, С. П. Бибик, О. Р. Тодор. Випишіть із нього пропоновану словникову статтю. Проаналізуйте структуру цієї статті.

В-1: метафора. В-2: формант. В-3: корелят. В-4: макаронізм. В-5: каламбур. В-6: континуум. В-7: полонізми. В-8: діахронія. В-9: інтерлінгвістика. В-10: синкопа.

Завдання 3. Ознайомтеся з будовою «Словника паронімів української мови» (авт.: Д. Гринчишин, О. Сербенська) та випишіть із нього пропоновану словникову статтю. Яка структура цієї статті?

В-1: топоніміка // топонімія. В-2: терористичний // терористський. В-3: лицевий // лицьовий. В-4: лісівник // лісовик // лісничий. В-5: лінгвальний // лінгвістичний. В-6: відпуск // відпустка. В-7: глуз // глузд. В-8: гривна // гривня. В-9: декваліфікація // дискваліфікація. В-10: депресивний // депресійний.

Завдання 4. Ознайомтеся з будовою «Українсько-російського словотворчого словника» З. Сікорської. Випишіть із нього пропоновані словникові статті. Яка структура цих статей?

В-1: віддаєки, платтячко. В-2: заодно, прибуток. В-3: перерва, п'ятьма. В-4: переможець, юнацький. В-5: перехід, швацький. В-6: перехожий, піщаний. В-7: підвищити, пісня. В-8: підручний, сплячий. В-9: піхота, щасливий. В-10: підсумок, чолобитна.

Завдання 5. Ознайомтеся з будовою та призначенням «Словника фразеологізмів української мови» (укл. В. М. Білоноженко). Випишіть із нього словникову статтю пропонованої фраземи. Проаналізуйте структуру цієї статті.

В-1: всевидюче око. В-2: як риба'яче око. В-3: валаамова ослиця. В-4: зизим оком. В-5: як квочка в обичайці. В-6: як з гречки лико. В-7: як млин меле. В-8: як рак у торбі. В-9: вбиватися в колодочки. В-10: як до царя на іменини.

Завдання 6. За лексикографічною працею відповідного типу з'ясуйте етимологію пропонованого крилатого вислову.

В-1: лежати в богів на колінах. В-2: медовий місяць. В-3: лебедина пісня. В-4: крокодилячі сльози. В-5: манна небесна. В-6: на сьомому небі. В-7: Не минайте ані титли, ніже тії коми. В-8: нитка життя. В-9: ні на йоту. В-10: на сьомому небі.

Завдання 7. Ознайомтеся з будовою та призначенням «Словника епітетів української мови» С. П. Бибик, С. Я. Єрмоленко, Л. О. Пустовіт. Випишіть із нього словникові статті слів **завдання**, **веселка**. Проаналізуйте структуру цих статей.

Завдання 8. Ознайомтеся з будовою та призначенням «Етимологічного словника запозичених суфіксів та суфіксоїдів української мови» П. О. Селігей. Випишіть із нього словникову статтю **-філ**, **-лект**, **-бургер** (на вибір). Проаналізуйте структуру цієї статті.

Завдання 9. Ознайомтеся з будовою та призначенням «Словника антонімів» Л. М. Полюги. Випишіть із нього словникову статтю **апогей//перигей**. Проаналізуйте структуру цієї статті.

Завдання 10. Ознайомтеся з будовою українсько-російського і російсько-українського фразеологічного тлумачного словника (авт.: І. С. Олійник, М. М. Сидоренко, 1997). Випишіть з нього пропонувані словникові статті. Проаналізуйте структуру словникової статті цієї лексикографічної праці. Яке завдання цього словника?

В-1: на бедного Макара все шишки валятся; надулся как мышь на крупу.
В-3: кошке игрушки, а мышке слезы; В-4: старый друг – лучше новых двух. В-5: мели, Емеля, твоя неделя. В-6: без труда не вынешь (не вытащишь) [и] рыбки из пруда. В-7: не красна изба углами, а красна пирогами. В-8: лес рубят – щепки летят. В-9: моя хата скраю [ничего не знаю]. В-10: на безрыбье и рак рыба.

Завдання 11. Підготуйте комп'ютерну презентацію на одну з тем.

1. Українська лексикографія. Класифікація словників української мови.
2. Історія української лексикографії.
3. Українські енциклопедичні праці.
4. Тлумачні словники української мови.
5. Етимологічні словники української мови.
6. Словотвірні та морфемні словники української мови.
7. Морфемні та словотвірні словники української мови.
8. Словники синонімів української мови.
9. Словники антонімів, омонімів, паронімів української мови.
10. Словники іншомовних слів.
11. Ономастичні словники.
12. Словники орфоепічні, вимови, наголосів, рим.
13. Словники псевдонімів, криптонімів. Словники скорочень.
14. Стилістичні словники української мови.
15. Фразеологічні словники української мови.
16. Термінологічні словники української мови».
17. Діалектні словники української мови.
18. Словники жаргонні, сленгові, арго.

Розділ IV. МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ І УМІНЬ СТУДЕНТІВ

ЗРАЗОК ЗАВДАНЬ МОДУЛЬНОЇ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ І КРИТЕРІЇ ЇЇ ОЦІНЮВАННЯ

Завдання 1. Референтна віднесеність виділеного слова подана в рядку (рядках)

- А** Де *ластівка* не літає, а на весну додому прилітає.
- Б** *Ластівки* вилітають – погоду обіцяють.
- В** *Ластівки* вились над ставком і черкались крилом блискучої хвилі.

Завдання 2. Семантико-стилістичні синоніми подано в рядку

- А** **одружити** (з'єднати шлюбом чоловіка з жінкою); **подружити** *розм.*; **зашлюбити** *заст.*; **опеньгати** *діал.*
- Б** **сумка** (предмет, виготовлений зі шкіри, тканини тощо, що має форму мішечка або футляра з ручками і служить для перенесення чогось); **ранець** (похідна військова або школярська сумка, яку носять на спині); **підсумок** (невелика шкіряна для патронів); **саквояж** (дорожня сумка з цупкої тканини або шкіри з замком); **портплед** (дорожня сумка для пледа і постільних речей).
- В** **улюбленець** (той, кого дуже люблять, цінують); **протеже** *книжн.* (особа, яку люблять і якій допомагають у службовій кар'єрі); **любимчик** *розм.* (той, кого дуже люблять, виділяють на школу іншим).
- Г** **горобець** (маленький сірий птах); **жевжик** *рідко.*, **воробець** *діал.*, **воробень** *діал.*, **конопляник** *діал.*

Завдання 3. Радіальний, ланцюжковий, радіально-ланцюжковий – це

- А** характер організації компонентів синонімічного ряду
- Б** принципи розмежування багатозначності й омонімії
- В** характер організації лексико-семантичних варіантів полісемного слова
- Г** різновиди фразеологічних варіантів

Завдання 4. Непротиставний діалектизм (локалізм) подано в рядку

- А** *ричка* (доярка, корівниця)   **В** *замерзляки* (бурульки на деревах)
- Б** *жеретій* (ненажера)   **Г** *пукал* (грязь на дні соляних озер)

Завдання 5. Екзотизми наведено в рядку

- А** сакура, іглу, канцлер, суші
- В** *nota bene*, персона грата, де-факто, *ad litteram*
- Б** лектор, парламент, бакалія, пальто
- Г** форвард, менеджер, продюсер, маркетолог

Завдання 6. Лише граматичні варіанти фразеологізмів подано в рядку

- А** як по команді (за командою, на команду); заводити (завести) своє (свої)
- Б** канути (відійти) в забуття; жити одним (сьогоднішнім) днем
- В** кадити (палити, курити) фіміам; казка про білого (солом'яного, рябого) бичка

Г накладати (класти) / накласти (покласти) тавро (клеймо, печатку, печать)

Завдання 7. Семантико-стилістичними можуть бути

А синоніми   Б антоніми   В пароніми   Г омоніми

Завдання 8. За співвідношенням між значенням окремих компонентів і їхнім цілісним значенням зайвим є фразеологізм рядка

А бити байдки   Г молоко на губах не обсохло
Б яко тать в ноці   Г собаку з'їсти
В точити яси

Завдання 9. За походженням зайвим є фразеологізм рядка

А як бугай у болоті   Г крутитися як білка в окропі
Б як зайцеві бубон   Г як корова язиком злизала
В як церковна миша

Завдання 10. За будовою зайвим є фразеологізм рядка

А ой же ж хвалять, мамо, люди нас: ви мене, а я вас
Б невчас даєш хліба густо, коли зубів пусто
В їж, поки рот свіж
Г не до поросят свині, як свиня в огні
Г де любов у хаті, там люди багаті

Завдання 11. Терміном «лексикографія» називають

А процес укладання окремого словника
Б розділ мовознавства, що визначає теоретичні принципи укладання словників, вивчає типи словників
В процес збирання слів певної мови, упорядкування їх в словниковий матеріал

Завдання 12. Автором найдавнішого українського друкованого словника є

А Памво Беринда
Б Єпіфаній Славинецький
В Лаврентій Зизаній-Тустановський

Завдання 13. Відношення між словами і групами слів на основі спільності або протилежності їх значень називають

А синтагматичними   В парадигматичними   Г антонімічними
Б епідигматичними   Г синонімічними

Завдання 14. Характер організації лексико-семантичних варіантів багатозначного слова **ГНІЗДО** – 1) у птахів – влаштоване або пристосоване місце для кладки яєць і виведення пташенят; 2) (*перен.*) домашнє вогнище; оселя; 3) (*спец.*) заглиблення або отвір, у який що-небудь вставляється, вкладається; 4) (*спец.*) місце висіву кількох насінин або висадження кількох рослин

А радіальний   Б ланцюжковий   В радіально-ланцюжковий

Завдання 15. За співвіднесеністю з окремими частинами мови зайвим є фразеологізм рядка

- А у лапках   В без ладу і складу   Г як листу на дереві
Б на лету   Г латка на латці

Завдання 16. За синтаксичною функцією зайвим є фразеологізм рядка

- А Чорні сунуться дні, Бій, і праця, і труд
Б Ще *старе луб'я* й на вулицю піде вкупі з парубками
В Борщ – *усьому голова*.
Г Пуста голова – баранові рідня.
Г Це храм науки. Тут відвіку Справляє месо *сіль землі*...

Завдання 17. В переносному (метонімічному) значенні (синекдоха) вжито виділене слово в рядку

- А зібрати *полуницю*
Б придбати *віолончель*
В він скрізь має *руку*
Г консервація *смородини*
Г *вушко* голки

Завдання 18. Архаїзми лише ДВОХ різновидів наведено в рядку

- А вольний/вільний, любомудр/філософ, турба/турбота, язик/мова
Б живіт/життя, соковик/березень, ниткоплут/ткач, слимак/послушник
В мир/світ, стота/істота, зрадець/зрадник, нігде/ніде
Г дука/багач, помагач/помічник, подать/податок, себто/тобто

Завдання 19. Мовна фігура, у якій поєднуються два протилежні поняття, що в сукупності дають одне нове, – це

- А парономазія
Б антонімія
В ампліфікація
Г енантіосемія
Г оксиморон

Завдання 20. З'ясуйте, які способи тлумачення лексичного значення комбіновано в поданій словниковій статті.

Стрімкий – майже прямовисний, крутий; протилежне пологий, положистий.

Критерії оцінювання модульної контрольної роботи

Оцінка «**відмінно**» ставиться за наявності 19–20 правильних відповідей.

Оцінка «**добре**» ставиться за наявності 15–18 правильних відповідей.

Оцінка «**задовільно**» ставиться за наявності 10–14 правильних відповідей.

Оцінка «**незадовільно**» ставиться за наявності 9 і менше правильних відповідей.

ПИТАННЯ ДО ІСПИТУ

1. Лексикологія як галузь знань про слово. Зв'язки лексикології з іншими розділами мовознавства.
2. Слово як одиниця лексико-семантичної системи мови. Поняття про лексему. Ознаки слова.
3. Лексичне значення. Способи тлумачення лексичного значення. Типологічна характеристика лексичних значень.
4. Знакова природа слова. Слово і поняття.
5. Моносемія і полісемія. Структура полісемічної лексеми.
6. Метафора як тип переносного значення і вживання слова, її різновиди.
7. Метонімія як тип переносного значення і вживання слова, її різновиди.
8. Синекдоха як різновид метонімії.
9. Види зміни обсягу вторинного значення (розширення, звуження, зсув значення).
10. Поняття про лексичні омоніми. Омонімічні пари і ряди. Джерела омонімії.
11. Типи омонімів. Лексичні одиниці, суміжні з омонімами (омоформи, омофони, омографи, пароніми). Міжмовні омоніми.
12. Принципи розмежування багатозначних слів і гомогенних омонімів.
13. Синонімія як вираження смислової еквівалентності в слові. Джерела виникнення синонімів. Типи синонімів. Синонімічний ряд.
14. Антоніми. Їхні типи за структурою і семантикою.
15. Загальна характеристика лексики української мови з погляду походження. Шляхи і способи засвоєння іншомовних слів. Кальки і напівкальки. Поняття про варваризми.
16. Праслов'янський шар лексики української мови.
17. Ознаки власне української лексики.
18. Лексичні засвоєння зі слов'янських мов. Ознаки старослов'янізмів.
19. Лексичні засвоєння з класичних мов (грецизми, латинізми).
20. Лексичні засвоєння із західноєвропейських мов.
21. Лексичні засвоєння зі східних мов.
22. Українська мова як джерело лексичних засвоєнь іншими мовами.
23. Загальна характеристика лексики з погляду вживання. Поняття активної та пасивної лексики.
24. Історизми, їхні семантичні групи.
25. Архаїзми, їхні типи.
26. Неологізми в системі української мови. Типологія okazіональної лексики.
27. Загальна характеристика лексики з погляду стилістичного використання.
28. Лексика, співвідносна зі стилями української мови.
29. Лексика нелітературного вжитку: діалектизми, жаргонізми, арготизми.
30. Характеристика лексики за емоційністю. Слова дитячого мовлення.
31. Лексика української мови з погляду вживання.
32. Фразеологія як розділ мовознавства. Поняття про фразеологізм. Ознаки фразеологізмів. Семантична структура фразеологічних одиниць.

33. Типи фразеологізмів з погляду семантики, граматики, функційного призначення, походження тощо.
34. Джерела фразеологізмів.
35. Синонімія, антонімія, омонімія, багатозначність фразеологізмів.
36. Лексико-граматичні зміни в складі фразеологізмів.
37. Лексикографія як розділ мовознавства. Поняття про словник.
38. Типи словників (загальна характеристика). Призначення, будова словникової статті енциклопедичних та лінгвістичних словників.
39. Характеристика орфографічних, орфоепічних, етимологічних словників (призначення, будова словникової статті).
40. Характеристика фразеологічних словників (призначення, будова словникової статті)
41. Призначення та будова словникової статті «Словаря української мови» (укл. Б. Грінченко).
42. Призначення та будова словникової статті «Словника української мови» в 11-ти томах.
43. Характеристика словника іншомовних слів та інверсійного словника (призначення, будова словникових статей).
44. Характеристика перекладних словників (призначення, будова словникової статті).
45. Характеристика словників синонімів, антонімів, омонімів, паронімів (призначення, будова словникових статей).
46. Характеристика морфемних та словотворчих словників (призначення, будова словникових статей).
47. Характеристика «Російсько-українського словника сталих словосполучень» С. І. Головащука та «Російсько-українського словника складної лексики» С. Караванського (призначення, будова словникових статей).
48. Характеристика «Словника-довідника з правопису та слововживання» С. І. Головащука та «Словника російсько-українських міжмовних омонімів» М. КОЧЕРГАНА (призначення, будова словникових статей).

ЗРАЗОК ЕКЗАМЕНАЦІЙНОГО БІЛЕТА

Екзаменаційний білет 2

1. Характеристика фразеологічних словників (призначення, структура словника, будова словникової статті).
2. Лексичні засвоєння із західноєвропейських мов. Семантичні групи та фонетико-граматичні ознаки англізмів.
3. Практичне завдання (на вибір студента).
  - 1) зробіть лексико-семантичний аналіз підкресленого слова: *А місяць, що перше висів серед ясного неба сірою, малопомітною плямою, під темним крилом ночі зразу ожив і засвітився білим чарівним огнем* (С. Васильченко).
  - 2) випишіть з речення фразеологізм і проаналізуйте його: *А туман-ворожбит Зав'язав мені світ Ворожбою* (Б. Олійник).

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Сучасна українська літературна мова: Лексикологія. Фонетика : підручник / А. К. Мойсієнко, О. В. Бас-Кононенко, В. В. Бондаренко та ін. Київ: Знання, 2013. 340 с.
2. Сучасна українська літературна мова : підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ, Н. І. Тоцька та ін. / за ред. А. П. Грищенка. Київ: Вища шк., 2002. 439 с.
3. Сучасна українська літературна мова: У 5-ти кн. / за заг. ред. І. К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1973. Кн. 4: Лексика і фразеологія. 440 с.
4. Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови : навч. посібник / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. Київ: Знання, 2007. 494 с.

Додаткова

1. Горещкий П. Й. Історія української лексикографії. Київ: Вид-во АН УРСР, 1963. 241 с.
2. Дубічинський В. В. Українська лексикографія: історія, сучасність та комп'ютерні технології. Харків, 2004. 143 с.
3. Жовтробрюх М. А. Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Київ: Вища шк., 1972. 402 с.
4. Зорівчак Р. П. Фразеологічна одиниця як перекладознавча категорія (на матеріалі перекладів творів української літератури англійською мовою). Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1989. 216 с.
5. Колоїз Ж. В. Українська okazіональна деривація : монографія. Київ: Акцент, 2007. 311 с.
6. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови. Київ: Наук. думка, 1973. 280 с.
7. Українська мова : енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Видавництво «Укр. Енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004, 824 с.

Словники і довідники

1. Асоціативний словник української рекламної лексики / упорядники : Т. Ю. Ковалевська, Г. Д. Сологуб, О. В. Ставченко. Одеса: Астропринт, 2001. 116 с.
2. Бевзенко С. П. Інверсійний словник української мови. Київ: Наук. думка, 1985. 811 с.
3. Бирик С. П., Єрмоленко С. Я., Пустовіт Л. О. Словник епітетів української мови. Київ: Дніпро, 1998. 431 с.
4. Бучко Дмитро. Ткачова Наталія. Словник української ономастичної термінології. Київ: Ранок, 2012. 256 с.
5. Головащук С. І. Російсько-український словник сталих словосполучень. Київ: Наук. думка, 2001. 640 с.

6. Головащук С. І. Складні випадки наголошення: Словник-довідник. Київ: Либідь, 1995. 192 с.
7. Головащук С. І. Словник-довідник з правопису та слововживання. Київ: Наук. думка, 1989. 832 с.
8. Головащук С. І. Словник наголосів : Понад 20 000 слів. Київ: Наук. думка, 2003. 320 с.
9. Головащук С. І. Словник-довідник з українського літературного слововживання. Київ: Наук. думка, 2010. 432 с.
10. Граматичний словник української літературної мови. Словозміна: Близько 140 000 слів / відп. ред. Н. Ф. Клименко. Київ: Видавничий дім Д. Бураго, 2011. 760 с.
11. Граматичний словник української мови: Сполучники / уклад. Городенська К. Київ-Херсон: Видавництво ХДУ, 2007. 340 с.
12. Гринчишин Д. Г. Сербенська О. А. Словник паронімів української мови. Київ: Рад. школа, 1986. 222 с.
13. Демська О. М., Кульчицький І. М. Словник омонімів. Львів : Фенікс, 1996. 224 с.
14. Етимологічний словник української мови: У 7 т. Т. 1–4 / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін. Київ: Наук. думка, 1982–2004.
15. Єрмоленко С. Я. Биби́к С.П., Тодор О. Г. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / за ред. С.Я. Єрмоленко. Київ: Либідь, 2001. 224 с.
16. Жайворонок В. В. Велика чи мала літера? Словник-довідник. Київ: Наук. думка, 2004. 203 с.
17. Калашник В. С. Колоїз Ж. В. Словник фразеологічних антонімів української мови. Київ: Довіра, 2001. 284 с.
18. Калашник В. С. Савченко Л. Г. Українсько-російський словник наголосів. Харків : Каравела, 1997. 112 с.
19. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови. Київ: Вид-во «Орій» при підпр. «Кобза», 1983. 472 с.
20. Караванський С. Російсько-український словник складної лексики. 2-е вид., доп. і випр. Львів : БаК, 2006. 562 с.
21. Карпіловська Є. А. Кореневий гніздовий словник української мови. Київ: Українська енциклопедія, 2002. 912 с.
22. Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А., Карпіловський В. С., Недозим Т. І. Словник афіксальних морфем української мови. Київ: 1998. 435 с.
23. Коломієць М. П. Регушевський Є. С. Короткий словник перифраз. Київ: Рад. школа, 1985. 152 с.
24. Коломієць М. П. Регушевський Є. С. Словник фразеологічних синонімів. Київ: Рад. шк., 1988. 200 с.
25. Кочерган М. П. Словарь русско-украинских межъязыковых омонимов (ложные друзья переводчика). Словник російсько-українських міжмовних омонімів («фальшиві друзі перекладача»). Київ: Академія, 1997. 400 с.

26. Критська В. І., Т. І. Недозим, Л. В. Орлова, Т. К. Пуздирєва, Ю. В. Романюк. Граматичний словник української літературної мови. Словозміна : Близько 140 000 слів / відп. ред. Н. Ф. Клименко. Київ: Вид. Дім Дмитра Бурого, 2011. 760 с.
27. Лозова Н. Складності у визначенні роду іменників (словник). *Лексикографічний бюлетень*. Київ, 2007. Вип. 15. С. 134–144.
28. Лозова Н., Фридрак В. Дзвона чи дзвону, або -а (-я) чи -у (-ю) в родовому відмінку? Словник-довідник. Київ: Наук. думка, 2006. 167 с.
29. Лучик В. В. Етимологічний словник топонімів України / відп. ред. В. Г. Склярєнко. Київ: ВЦ «Академія», 2014. 544 с.
30. Мартінек С. В. Український асоціативний словник: У 2 т. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007.
31. Морфемний словник: Близько 36 000 слів / укл. Л. М. Полюга. Київ: Рад. школа, 1983. 464 с.
32. Новий тлумачний словник української мови: У 4-х т. / укл. В. Яременко, О. Сліпущко. Київ: Аконт, 2000. Т. 1. 910 с.; Т. 2. 912 с.; Т. 3. 928 с.; Т. 4. 942 с.
33. Орфоепічний словник / укл. М. І. Погрібний. Київ: Рад. школа, 1983. 629с.
34. Орфоепічний словник української мови: У 2 т. Київ: Довіра, 2001. Т. 1. 955 с.; Т. 2. 920 с.
35. Полюга Л. М. Словник антонімів української мови. Київ: Довіра, 1999. 275 с.
36. Полюга Л. М. Словник синонімів української мови. Київ: Довіра, 2001. 477 с.
37. Різників Олекса. Одноримки. Словник омонімів та схожословів. Вид. 2-ге, доп. і перероб. Тернопіль : Богдан, 2011. 408 с.
38. Російсько-український словник / укл. : Н. Є. Лозова, Н. Г. Озерова, Л. М. Стоян, В. Б. Фридрак. Київ: Наук. думка, 2004. 1209 с.
39. Російсько-український словник та українсько-російський словник, в одному томі, 500 000 слів та словосполучень / упоряд. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2008. 1848 с.
40. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля, К., 2006. 716 с.
41. Селігей П. О. Етимологічний словник запозичених суфіксів і суфксоїдів в українській мові. Київ: Академперіодика, 2014. 324 с.
42. Сікорська З. С. Українсько-російський словотворчий словник. Київ: Освіта, 1995. 256 с.
43. Словник іншомовних слів / укл. Л. О. Пустовіт, О. І. Скопненко, Г. М. Сюта та ін. Київ: Довіра, 2000. 1018 с.
44. Словник синонімів української мови. В 2 т. / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін. Київ: Наук. думка, 1999 – 2000. Т. 1. 1028 с.; Т. 2. 960 с.
45. Словник української мови. В 11 т. Т. 1–11. Київ: Наук. думка, 1970 – 1980.
46. Словник українських прийменників. Сучасна українська мова / Загнітко А.П., Данилюк І.Г., Ситар Г.В., Щукіна І.А. Донецьк: ТОВ ВКФ «БАО», 2007. 416 с.

47. Словник фразеологізмів української мови / укл.: В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк, В. В. Дятчук та ін.. Київ: Наук. думка, 2003. 1104 с.
48. Ставицька Леся. Короткий словник жаргонної лексики української мови / Леся Ставицька. Київ: Критика, 2003. 336 с.
49. Ставицька Л. Українська мова без табу. Словник нецензурної лексики та її відповідників. Обсценізми, евфемізми, сексуалізми. Київ: Критика, 2008.
50. Тихий О. Словник мовних покручів. Донецьк: Товариство ім. Олекси Тихого, 2009. 108 с.
51. Українська літературна вимова і наголос : Словник-довідник / уклад.: І. Р. Вихованець, С. Є. Єрмоленко, Н. М. Сологуб, Г. І. Щербатюк. Київ: Наук. думка, 1972. 724 с.
52. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний тлумачний словник / уклад.: І. С. Олійник, М. М. Сидоренко. Вид. перероб. Харків : Прапор, 1997. 462 с.
53. Фразеологічний словник української мови : В 2 кн. / укл.: В. М. Білоноженко, В. О. Винник, І. С. Гнатюк. Київ: Наук. думка, 1993. Кн. 1. 528 с.; Кн. 2. 982 с.
54. Яценко І. Т. Морфемний аналіз : Словник-довідник. У 2-х т. Т. 1–2. Київ: Вища школа, 1980–1981.

Збірники завдань

1. Баган М. Мовні змагання. Кросворди, сценарії лінгвістичних ігор та конкурсів з української мови. Київ: Редакції загальнопедагогічних газет, 2003. 112 с.
2. Заскалета В. П. Сучасна українська мова (Синтаксис. Лексикологія. Фразеологія. Лексикографія): [навч.-метод. посіб....]. Київ: Вид. центр КНЛУ, 2014. 104 с.
3. Митько Н. А. Сучасна українська мова. Лексикологія. [матеріали для практик. занять]. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2019. 66 с.
4. Савченко І. С. Шляхова В. В. Практикум з орфографії, лексикології, фразеології, лексикографії української мови: [навч.-метод. посіб.]. Черкаси, 2011. 155 с.
5. Ціхоцький І., Левчук О. Лексикологія сучасної української літературної мови (Практикум): [навч.-метод. посіб. ...]. Львів, 2014. 258 с.

Зоя Орестівна ВАЛЮХ
Валентина Петрівна ЗАСКАЛЕТА

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА МОВА

ЛЕКСИКОЛОГІЯ. ФРАЗЕОЛОГІЯ. ЛЕКСИКОГРАФІЯ

Навчально-методичний посібник для практичних занять
та самостійної роботи студентів

В авторській редакції

Підписано до друку 01.07. 2023р. Формат 60x84 1/16
Папір друк. № 1 Спосіб друку офсетний. Умовн. друк. арк. 6,21
Умовн. фарбо-відб 6,32 Обл.-вид. арк. 6,32
Тираж 100. Зам. № 23 -

Видавничий центр КНЛУ
Свідоцтво: серія ДК 1596 від 08.12.2003 р.

Віддруковано "Видавництво Ліра-К"
03115, Київ, вул. Василя Стуса 22/1
Свідоцтво про внесення до державного реєстру
Серія ДК № 3981.

